

ТАВ. ЭРҮҮГИЙН ХУУЛЬ ДАХЬ БУСАД ШИНЖЛЭХ УХААНЫ НЭР ТОМЬЁОНЫ СУДАЛГАА

Судалгаа удирдсан:	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал, Хууль зүйн ухааны доктор Х.Эрдэм-Ундрах
Судалгаа хянасан:	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Хууль зүйн ухааны доктор С.Сүхбаатар
Судалгаа гүйцэтгэсэн:	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан Х.Буянбат, Эрдэм шинжилгээний ажилтан Р.Хатансайхан Эрдэм шинжилгээний ажилтан О.Энххүслэн Эрдэм шинжилгээний ажилтан Х.Санчир

УДИРТГАЛ

Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 30 дугаар зүйлд¹ хуулийн төслийн хэл зүй, найруулгад тавих нийтлэг шаардлагад Монгол Улсын Үндсэн хууль, бусад хуульд хэрэглэсэн нэр томъёог хэрэглэх, нэг нэр томъёогоор өөр өөр ойлголтыг илэрхийлэхгүй байх, үг хэллэгийг монгол хэл бичгийн дүрэмд нийцүүлэн хоёрдмол утгагүй товч, тодорхой, ойлгоход хялбараар бичих, хүч оруулсан нэр томъёо хэрэглэхгүй байх, жинхэнэ нэрийг ганц тоон дээр хэрэглэх зэрэг асуудлыг хуульчилсан байдаг.

Энэхүү зохицуулалт нь хууль зүйн техникийн ерөнхий дүрмийн нэг болох эрх зүйн логик зүй тогтлыг хангах дүрмийн нэр томъёог нэгдмэл байдлаар ойлгох агуулгад үндэслэдэг. Нэр томъёог нэгдмэл байдлаар ойлгох нь нэг баримт бичигт нэр томъёог өөр өөр утгаар зөрчилдүүлэн хэрэглэхгүй байх санааг агуулдаг бөгөөд хэрэв энэ дүрмийг зөрчсөн бол уг хууль зүйн баримт бичиг нь хэрэглэгчдийг төөрөгдүүлдэг².

Мөн хууль зүйн нэр томъёоны талаар зөв тодорхойлж, хуулийг нэг мөр хэрэгжүүлэхэд тухайн нэр томъёоны талаар тал бүрээс нь судалж хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц тодорхойлолтыг бий болгох нь чухал байдаг. Эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухаан нь эрүүгийн хуулийн түүхэн уламжлал, хөгжлийн чиг хандлага, гэмт хэрэг, ялын тухай, эрүүгийн эрх зүйн харьцуулсан судлал зэрэг өргөн ойлголтыг өөртөө багтаахын зэрэгцээ эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй, кримнологи, криминалистик, эрүүгийн ял эдлүүлэх эрх зүй, иргэн, хөдөлмөр, эдийн засгийн г.м салбар эрх зүйн болон бусад шинжлэх ухаантай нягт хөгжиж ирсэн юм³. Тиймээс эдийн засгийн шинжлэх ухааны нэр томъёог судлах нь Эрүүгийн хуулийн холбогдолтой зүйл, заалтуудыг нэг мөр ойлгож, хэрэгжүүлэх үндэс болно.

Иймд 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулга буюу одоогийн байдлаар хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй Эрүүгийн хуулийн бусад шинжлэх ухааны нэр томъёо агуулагдсан зохицуулалтыг нэг мөр ойлгох, хэрэгжүүлэхэд болон дээр дурдагдсан шалтгаануудын улмаас Эрүүгийн хуулийн бусад шинжлэх ухааны нэр томъёог судлах хэрэгцээ, шаардлага бий болоод байна. Тиймээс тус судалгаагаар Эрүүгийн хуулийн бусад шинжлэх ухааны нэр томъёог судалж тухайн нэр томъёог нэг мөр ойлгох, хэрэгжүүлэх үүднээс тодорхойлолтыг боловсруулж, саналыг гаргасан юм.

Судалгааны объект буюу судалсан нэр томъёонууд

2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулга буюу одоогийн байдлаар хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй Эрүүгийн хуулиас бусад шинжлэх ухааны дараах нэр томъёог сонгон судлав.

Эдийн засгийн шинжлэх ухааны нэр томъёонууд:

1. Валют
2. Мөнгө угаах

1 Хууль тогтоомжийн тухай хууль, Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №25, (УБ, 2015)

2 Т.В.Кашанина, Хууль зүйн техник, Орч. С.Гэрэлмаа, Д.Отгончимэг, Н.Тунгалаг (УБ, 2016), 104-р тал

3 Ж.Эрдэнэбулган, “Хууль зүйн нэр томъёоны судалгаа, хэрэглээ” сэдэвт улсын хэмжээний эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэлийн эмхэтгэл, (УБ, 2016), 99 дэх тал

Байгалийн шинжлэх ухааны нэр томьёонууд:

1. Гойд ашиг шимт мал
2. Тусгай хамгаалалттай газар

Нийгмийн шинжлэх ухааны нэр томьёонууд:

1. Садар самуун
2. Төрийн нууц

Анагаахын шинжлэх ухааны нэр томьёонууд:

1. Мансууруулах эм болон сэтгэцэд нөлөөт бодис
2. Халдварт өвчин

Хүн ам зүйн шинжлэх ухааны нэр томьёонууд:

1. Орон байр
2. Гэр бүлийн таагүй орчин

Сэтгэл зүйн шинжлэх ухааны нэр томьёонууд:

1. Сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан
2. Дураараа аашлах

Техникийн шинжлэх ухааны нэр томьёонууд:

1. Хор хөнөөлт программ хангамж
2. Галт зэвсэг, галт хэрэгсэл

Судалгааны арга зүй

Дээрх судалгааны ажлыг гүйцэтгэхдээ үгийн үндсийг тодорхой үндэслэлтэй гаргахын тулд шинжлэх ухааны гременивтик арга, түүхэн талаас нь түүхчлэх арга, тухайн үгийн агуулгыг илүү тодорхой болгохоор харьцуулалтын арга, холбогдох зүйл заалт, үгийн утга агуулгыг ойлгох үүднээс утга зүйн аргуудыг тус тус хэрэглэнэ.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

I.Эдийн засгийн шинжлэх ухааны нэр томьёо

1.“Мөнгө угаах” гэх нэр томьёоны тухайд

“Мөнгө угаах” гэх нэр томьёог хэл шинжлэлийн үүднээс “хууль зөрчиж олсон бохир мөнгийг гүйлгээнд оруулж өөрийн болгон арвижуулах” гэж тодорхойлсон байна⁴.

Хууль зүйн талаас: 2015 оны Эрүүгийн хуулийн 18.6 дугаар зүйлийн 1-т болон 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 166¹ дүгээр зүйлийн 1-т зааснаар “Мөнгө угаах” гэдгийг гэмт хэргийн түвшинд дараах байдлаар тайлбарлажээ.

2015 оны Эрүүгийн хууль	2002 оны Эрүүгийн хууль
Гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, мөнгө, орлого гэдгийг мэдсээр байж түүнийг авсан, эзэмшсэн, ашигласан; түүний хууль бус эх үүсвэрийг нь нуун далдлах , гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсон аливаа этгээдэд хуулийн хариуцлагаас зайлсхийхэд туслах зорилгоор өөрчилсөн, шилжүүлсэн; түүний бодит шинж чанар, эх үүсвэр, байршил, захиран зарцуулах арга, эзэмшигч, эд хөрөнгийн эрхийг нуун далдалсан	Гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, мөнгө, орлого гэдгийг мэдсээр байж түүнийг авсан, эзэмшсэн, ашигласан, эсхүл түүний хууль бус эх үүсвэрийг нь нуух, далдлах , гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсон аливаа этгээдэд хуулийн хариуцлагаас зайлсхийхэд туслах зорилгоор өөрчилсөн, шилжүүлсэн, эсхүл түүний бодит шинж чанар, эх үүсвэр, байршил, захиран зарцуулах арга, эзэмшигч, эсхүл эд хөрөнгийн эрхийг нуусан, далдалсан

“Мөнгө угаах” гэдэг нь хууль бусаар олсон мөнгө, эд хөрөнгө гэдгийг мэдсээр байж, түүний гарал, үүслийг нуун далдалж, уг эд хөрөнгө гэдгийг мэдсээр байж түүний гарал, үүслийг нуун далдалж, уг эд хөрөнгийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхээ хууль ёсных болгох зорилгоор гүйлгээнд оруулах өргөн хүрээтэй шат дамжлага бүхий үйл ажиллагаа юм. Мөнгө угаах үйл ажиллагаа нь үндсэндээ гурван үе шаттайгаар явагддаг. Нэг дэх үе шат нь хар болон бохир мөнгийг хууль ёсны бизнесд оруулах явдал. Хоёр дахь шатанд олон тооны үйлдэл хийсний дараа уг мөнгөний анхны эх сурвалж бүдгэрч танигдахгүй болох ба ул мөр арилна. Гурав дахь үе шатанд уг мөнгө шинээр хууль ёсны эх сурвалжтай болно⁵.

Эрх зүйн толь бичигт тухайн нэр томьёог англиар money laundering, оросоор отмывание денежных средств гэж орчуулсан ба “гэмт хэргийн улмаас олж авсан мөнгө буюу бусад эд хөрөнгийг хууль ёсны болгох зорилгоор хөрвүүлэх үйл ажиллагаа. Хууль бус ажиллагаанаас олсон орлогыг тээвэрлэх, шилжүүлэх, хөрвүүлэх, хувиргах ба хууль ёсны дагуу олж авсан бусад мөнгө, хөрөнгөтэй нийлүүлэх замаар эдгээр орлогын мөн чанар, эх үүсвэр, зарцуулалт, шилжилт хөдөлгөөн, өмчлөлийн талаарх мэдээллийг нуун далдлах төөрөгдүүлэх үйл ажиллагаа юм. Мөнгө угаах нь дараах үе шаттай: байршуулах(хууль бус ажиллагаанаас олсон мөнгийг тээвэрлэх, шилжүүлэхэд хялбар бөгөөд хүний анхаарал хамгийн бага татах актив хөрөнгөнд хөрвүүлэн санхүүгийн системд шилжүүлэх); давхардуулах(олон тооны санхүүгийн гүйлгээний тусламжтайгаар хөрөнгө, мөнгөний гарал үүслийг нуун далдлах); интеграци(гарал үүслийг нь хангалттай далдалж нуусан хөрөнгө мөнгийг хууль

4 Монгол хэлний их тайлбар толь, <https://mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=%D0%BC%D3%A9%D0%BD%D0%B3%D3%A9+%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%B0%D1%85>

5 Монгол Улсын Дээд шүүх, Ханнс-Зайделийн сан, “Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар”, (УБ, 2013), 429 дэх тал

ёсны үйл ажиллагаанд оруулах, санхүүгийн хэрэгсэлд хөрөнгө оруулах)⁶” гэж мөнгө угаах гэх нэр томьёог тодорхойлсон байна.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн зүйлчлэлээр зүйлчлэгдсэн хэргийн тухайд дараах төрлийн гэмт хэргүүд үйлдэгдэж байна.

“Р.Б, Д.Б, Н.Д нар нь 2020 оны 4 дүгээр сарын 09-ний өдрийн 16 цагийн үед Баянзүрх дүүргийн 27 дугаар хорооны нутаг дэвсгэрт байрлах 95 дугаар худгийн гадна байрлуулсан 29-38 УНИ улсын дугаартай тээврийн хэрэгслээс хамт явж байсан Болдоо гэгч нь хохирогчийн гар цүнхийг хулгайлж 1.509.100 төгрөгийн хохирол учруулж “бусдын эд хөрөнгийг хүч хэрэглэхгүйгээр, нууцаар, хууль бусаар авсан” гэмт хэргийг үйлдэж олсон эд хөрөнгийг гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө гэдгийг мэдсээр байж түүнийг ашигласан, түүний хууль бус эх үүсвэрийг нь нуун далдалсан гэмт хэргийг үйлдсэн.”⁷

“Х.Э нь хохирогч Б.Мөнхзулын өмдний арын халааснаас Г.С нь 400.000 төгрөгийн үнэ бүхий Айфон-7 загварын гар утсыг хүч хэрэглэхгүйгээр, нууцаар, хууль бусаар хулгайлан авсан буюу гэмт хэргийн замаар олсон хөрөнгө гэдгийг мэдсээр байж бусдад худалдан борлуулсан.”⁸

Хууль зүйн шинжлэх ухааны хувьд тухайн нэр томьёог авч үзвэл “мөнгө угаах нь санхүүгийн системийн тогтвортой байдлыг эвдээд зогсохгүй эдийн засгийн хямралд хүргэдэг нийгэмд аюултай, гэм буруутай үйлдэл юм. Энэ хэргийн улмаас олон улсын тавцанд дотоодын банк, санхүүгийн байгууллагуудын нэр хүнд унах, банк, санхүүгийн байгууллагаар дамжин хийгдэж байгаа гадаад гүйлгээг саатуулан шалгах, тэдгээртэй харилцахаас татгалзах хүртэлх арга хэмжээ авдаг нь эдийн засагт сөрөг нөлөөтэй юм. НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейгаас 2000 оны 11 дүгээр сарын 15-ны өдөр баталсан Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг конвенц, Авилгын эсрэг НҮБ-ын конвенцод заасан агуулгаар гэмт хэргийн шинжийг тодорхойлсон. УИХ-аас 2006 оны 7 дугаар сарын 8-ны өдөр Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуулийг баталж, энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж, 2008 оны 2 дугаар сарын 1-ний өдрийн Эрүүгийн хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулиар шинээр гэмт хэрэг болгон хуульчилсан⁹” гэж тодорхойлсон.

НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейгаас 2000 оны 11 дүгээр сарын 15-ны өдөр баталсан Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг конвенцын 6 дугаар зүйлд мөнгө угаах гэмт хэргийг дараах байдлаар тодорхойлсон байна.

Тус конвенцод оролцогч улс бүр дотоодын хууль тогтоомжийн үндсэн зарчимд нийцүүлэн дараах үйлдлүүдийг санаатай үйлдсэн тохиолдолд гэмт хэрэг болгон хуульчлахаар зохицуулсан.

6 С.Нарангэрэл, “Эрх зүйн эх толь бичиг”, (2007), УБ, 288 дахь тал

7 Монгол Улсын шүүхийн шийдвэрийн цахим сан, 2021 оны 08 сарын 24 өдрийн Сүхбаатар дүүргийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн дугаар 2021/ШЦТ/584 тогтоол, https://shuukh.mn/single_case/58966?daterange=2021-01-01%20-%202021-12-14&id=1&court_cat=2&bb=1

8 Монгол Улсын шүүхийн шийдвэрийн цахим сан, 2021 оны 08 сарын 05 өдрийн Чингэлтэй дүүргийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн дугаар 2021/ШЦТ/457 тогтоол, https://shuukh.mn/single_case/57513?daterange=2021-01-01%20-%202021-12-14&id=1&court_cat=2&b=1

9 С.Гантулга, Б.Энхболд, “Эрүүгийн эрх зүй Тусгай анги сурах бичиг”, (2018), УБ, 223 дахь тал

- Гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, мөнгө, орлого гэдгийг мэдсээр байж түүнийг авсан, эзэмшсэн, ашигласан; түүний хууль бус эх үүсвэрийг нь нуун далдлах, гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсон аливаа этгээдэд хуулийн хариуцлагаас зайлсхийхэд туслах зорилгоор өөрчилсөн, шилжүүлсэн.
- Гэмт хэргийн улмаас олсон орлого гэдгийг мэдсээр байж түүний бодит шинж чанар, эх үүсвэр, байршил, захиран зарцуулах арга, эзэмшигч, эд хөрөнгийн эрхийг нуун далдалсан, хувиргасан.
- Гэмт хэргийн улмаас олсон орлого гэдгийг мэдсээр байж эд хөрөнгө олж авах, эзэмших, ашиглах.
- Гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцох, хамтрах, хуйвалдаан хийх, завдах, туслах, өдөөх, хөнгөвчлөх, зөвлөгөө өгөх.
- Тус гэмт хэргийг хуульчилж хэрэглэх, хэрэгжүүлэх зорилгоор оролцогч улс бүр хамгийн өргөн хүрээний гэмт хэрэгт тухайн зохицуулалтыг хэрэглэхийг эрмэлзэнэ¹⁰.

ФАТФ-аас 2003 онд 40 зөвлөмж, стандарт гарсны нэг нь “Тус гэмт хэргийг хуульчилж хэрэглэх, хэрэгжүүлэх зорилгоор оролцогч улс бүр хамгийн өргөн хүрээний гэмт хэрэгт тухайн зохицуулалтыг хэрэглэхийг эрмэлзэнэ” гэх заалтын тайлбар, шаардлага байна. Үүнд Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын хууль бус эргэлтийн эсрэг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын конвенц, 1988 (Венийн конвенц) болон Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг НҮБ-ын конвенц, 2000 (Палермогийн конвенц)-оор зохицуулсан тухайн асуудлыг хэрхэн тайлбарлах талаар дараах байдлаар тодорхойлсон байна.

“Улс орон бүр мөнгө угаах гэмт хэргийг өргөн хүрээний, ноцтой гэмт хэргийн хувьд хэрэглэх ёстой ба үүнийг бүх гэмт хэрэгт хэрэглэх үү, ноцтой гэмт хэрэгт хэрэглэх үү, ялын босгыг үндэслэн хэрэглэх үү гэдгийг сонгох арга хэрэгтэй. Улс орон бүр тус аргыг хэрэглэхдээ байж болох доод хэмжээг үндэстний хууль тогтоомжийн ноцтой гэмт хэрэг гэх ойлголтод хамааруулах, хорих ялын дээд хэмжээг 1 жилээс дээш тогтоосон гэмт хэрэгт хамааруулах, хорих ялын доод хэмжээг 6 сараас дээш тогтоосон гэмт хэрэгт хамааруулах гэсэн аргуудыг хэрэглэх ёстой. Аль ч аргыг сонгосон тодорхой төрлийн хэд хэдэн гэмт хэргүүд заавал орох ёстой. Мөн дотооддоо үйлдэгдсэн мөнгө угаах гэмт хэргийг зөвхөн тусгайлан хуульчилж зохицуулж болно. Мөн дотоодын хууль тогтоомж, зарчмаар тухайн хүний үйлдсэн өөр гэмт хэргийг, мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй хамааралгүй байдлаар зохицуулах боломжтой.”¹¹

Дээрхээс дүгнэвэл хууль зүйн талаас Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг НҮБ-ын конвенцод зааснаар нэгдсэн байдлаар ойлгож байгаа хэдий ч өргөн хүрээгээр тухайн гэмт хэргийг Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд тусгаагүй байгаа нь харагдаж байна. Мөн тус гэмт хэргийн зүйлчлэлээр зүйлчлэгдсэн тохиолдол нь мөн тус шалгуурт нийцэхгүй байгаа нь харагдаж байна.

10 General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000 United Nations Convention against Transnational Organized Crime, Article 6, https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/united_nations_convention_against_transnational_organized_crime_and_the_protocols_thereto.pdf

11 FATF Standarts: FATF 40 Recommendations, 2003, <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/FATF%20Standards%20-%202040%20Recommendations%20rc.pdf>

Эдийн засгийн шинжлэх ухааны талаас: Эдийн засгийн шинжлэх ухааны хувьд тухайн нэр томьёог тодорхойлбол “мөнгө угаах /Money laundering/ буюу илт хууль бусаар олсон хөрөнгийг мэдсээр байж олж авсан, хувиргасан, шилжүүлсэн, эсхүл хууль ёсны байдалтай болгохын тулд эх үүсвэрийг нь халхавчилсан, нуун далдалсан, өмчлөх, эзэмших, ашиглах эрхийг шилжүүлсэн, бодит шинж чанар, хэлбэр, байршлыг нь өөрчилснийг ойлгоно¹²” гэж тодорхойлсон байна.

Мөн мөнгө угаах гэдгийг хар тамхины наймаа, террорист үйл ажиллагаа зэрэг ноцтой гэмт хэргээс олсон их хэмжээний мөнгийг хууль ёсны эх сурвалжаас олсон мэт харагдуулах үйл явц¹³ гэж тодорхойлсон.

Эдийн засаг болон мөнгө угаах гэмт хэргийн хоорондын харилцаа холбооны хувьд бодит эдийн засагтай зэрэгцэн байдаг далд эдийн засагтай холбогддог. Далд эдийн засаг нь үл үзэгдэх, далд, зэрэгцэн орших, хууль бус, албан бус шинж чанартай. Өмнө нь эмх замбараагүй шинж чанартай, судлахад хүндрэлтэй элементүүдийг үгүйсгэдэг байсан. Харин одоо далд үйл ажиллагаа дэлхийн эдийн засагт илэрч байгаа тул үүнийг үл тоомсорлож болохгүй. Гэвч олон улсын гэмт хэргийн бүлэглэлүүдийн үйл ажиллагааны талбар, даяаршлын үр дүнд бий болсон технологийн дэвшлийн улмаас эдгээр үйл явдлын бодит байдал нь улс орнуудын хянах боломжоос давсан. Гэмт хэргийн бүлгүүд даяаршсан зах зээл дээрх байгууламжуудыг ашиглах талаар зарим муж улсуудаас илүү сайн мэддэг байгаа нь олон улсын байгууллагууд өөрсдийн хөтөлбөрөө дэлхийн далд эдийн засгийн янз бүрийн хэлбэрт нийцүүлэхэд хүргэсэн. Өндөр хөгжилтэй зарим орнуудад далд эдийн засаг тасралтгүй хөгжиж байгаа бөгөөд үүний эсрэг тэмцсээр байна. Тухайлбал, орлогоо нэмэгдүүлэх зорилгоор залилан мэхлэх, зэвсэг, хар тамхины наймаа, терроризм, авлига, мөнгө угаах гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна¹⁴. Үүнээс гадна мөнгө угаах нь мөнгөний эрэлт, нийлүүлэлт, хөгжлийн түвшин, цалингийн хуваарилалт, татварын орлого, санхүүгийн байгууллага зэрэгт сөргөөр нөлөөлдөг¹⁵.

Эдийн засгийн шинжлэх ухааны зүгээс мөнгө угаах гэмт хэргийг тодорхойлсон байдлыг дүгнэвэл өмнөх хэсэгт дүгнэсэнтэй ижил өргөн хүрээний буюу дэлхийн, улсын эдийн засагт хохирол учруулдаг, зохион байгуулалттай бүлэг үйлддэг талаар тодорхойлогдсон байна. Тиймээс дараах саналыг гаргаж байна.

Мөнгө угаах гэх нэр томьёоны тухайд Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд зохицуулсан болон хэрэглэж байгаа байдлыг өргөн хүрээнд тодорхойлж ойлгох нь зүйтэй. Өөрөөр хэлбэл тус нэр томьёог өргөн хүрээнд, ноцтой гэмт хэргийн хувьд, гэмт хэргийн бүлэглэл үйлдсэн тохиолдолд гэх хүрээнд ойлгох ёстой.

12 Монгол банк, Дэлхийн банк, “Эдийн засаг, санхүүгийн нэр томьёоны тайлбар толь”, (2015), УБ,

13 Edward R. Raupp, Ph.D, Danna Vance Raupp, “Dictionary of Economic Terms”, Blue Impala Press, 2018, p.210

14 Rădulescu Dragoş Lucian, “The Concept of Money Laundering in Global Economy”, International Journal of Trade, Economics and Finance, Vol.1, No.4, December, 2010, 2010-023X

15 Sanction scanner, “What Are The Negative Effects of Money Laundering on The Economy?”, <https://sanctionsscanner.com/blog/negative-effects-of-money-laundering-on-the-economy-132>

2. “Валют” гэх нэр томъёоны тухайд

“Валют” гэх нэр томъёог хэл шинжлэлийн үүднээс “Гадаадын мөнгөний нэгжээр илэрхийлдэг банкны данс, төлбөрийн баримт бичиг, мөнгөн тэмдэгт” гэж тодорхойлсон байна¹⁶.

2002 оны Эрүүгийн хуульд “Валютын ханш” гэх томъёог ашиглаагүй. Түүнчлэн, уг хуулийн 175.1-д “Эд зүйлийг хууль бусаар хил нэвтрүүлэх” гэмт хэргийн хүрээнд “валют”, “валютын үнэт зүйл” гэх нэр томъёог ашигласан.¹⁷ Харин 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгаар “Валютын ханш” гэх нэр томъёог 1 удаа хэрэглэсэн. Тодруулбал, 2015 оны Эрүүгийн хуулийн 18.2 дугаар зүйд “Валют, үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн ханшид нөлөөлөх” гэмт хэргийн объектив шинж болгон “Валютын ханш” гэх нэр томъёог хэрэглэсэн.¹⁸ Өөрөөр хэлбэл 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгаар “Валют, үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн ханшид” нөлөөлөхийг үйлдлийг эдийн засгийн эсрэг гэмт хэрэг болгон шинээр хуульчилсан.

Валютын ханш болон валют гэх нэр томъёоны тухайд эрх зүйн болон эдийн засгийн толь бичгүүдэд тодорхойлсоор иржээ. Академич С.Нарангэрэлийн эрх зүйн толь бичигт валют гэдгийг (лат. valere; итал. valuta; англ. currency¹⁹) нэгдүгээрт тухайн улсын мөнгөний тогтолцоог бүрдүүлдэг мөнгөний нэгж, хоёрдугаарт улсын мөнгөний тогтолцооны хэв шинж (алтан Валют, мөнгөн Валют, цаасан Валют), гуравдугаарт гадаад улсын мөнгөн тэмдэгт (гадаад валют), гадаадын мөнгөний нэгжээр илэрхийлэгдсэн, олон улсын төлбөр тооцоонд ашиглагддаг эргэлтийн болон төлбөрийн зээлийн хэрэгслүүд (гадаад валют), тавдугаарт засгийн газар хоорондын валют-зээлийн байгууллагад адил хэрэглэгддэг улс хоорондын мөнгөний нэгж, 6. Монгол Улсад валютын, гадаад валют, улс хоорондын худалдаа, эдийн засгийн харилцааны төлбөрт хэрэглэгдэж буй тооцооны нэгж, мөнгөжсөн алт болон валютын үнэт зүйлс. Монгол Улсад Валютын төрөл нь: 1. үндэсний валют-эргэлтэд байгаа төлбөрийн чадвар бүхий Монгол Улсын мөнгөн тэмдэгт - төгрөг, түүгээр илэрхийлэгдсэн бөгөөд олон улсын төлбөр тооцоонд түгээмэл хэрэглэгддэг үнэт цаас, төлбөрийн хэрэгсэл; 2. гадаад валют- эргэлтэд байгаа төлбөрийн чадвар бүхий нэг буюу хэд хэдэн улсын мөнгөн тэмдэгт, тэдгээрээр илэрхийлэгдсэн бөгөөд олон улсын төлбөр тооцоонд түгээмэл хэрэглэгддэг үнэт цаас, төлбөрийн хэрэгсэл; 3. мөнгөжсөн алт- олон улсын жишигт хүргэн цэвэршүүлж, олон улсын санхүүгийн аль нэг төвд хадгалуулж байгаа, гадаадын валютаар борлуулахад бэлэн болсон алт; 4. валютын үнэт зүйлс- мөнгөжсөн алттай адилтгах үнэт металл, эрдэнийн чулуу гэж тайлбарласан байна²⁰.

Харин валютын ханш гэдгийг (англ. Rate of exchange; ор. Валютный курс)- нэг улсын мөнгөний нэгжээр илэрхийлэгдсэн нөгөө улсын мөнгөний нэгжийн үнэ ба валютын ханш нь үндэсний валютыг олон улсын валютын нэгжтэй (жишээ нь евро) харьцуулж хэрэглэдэг гэж тодорхойлсон²¹. Эдийн засгийн эрх зүйн толь бичигт

16 Монгол хэлний их тайлбар толь, <https://mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82#>

17 Эрүүгийн хууль, 2002 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/11634>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

18 Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулга, 2017 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/11634>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

19 1.Мөнгөний эргэлт, 2.Валют, S.Narangerel, English-Mongolian jurisprudence dictionary, (УБ, 2005), 274 дэх тал

20 ХЗДХЯ, “Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь”, (УБ, 2021), 65 дахь тал

21 С.Нарангэрэл, “Эрх зүйн эх толь бичиг”, (УБ, 2007), 102 дахь тал

валют гэдгийг нэгдүгээрт улс орны мөнгөний нэгж, түүний хэв маяг /алтан, мөнгөн, цаасан/, хоёрдугаарт олон улсын тооцоонд ашигладаг гадаад улсын мөнгөн тэмдэгт, гуравдугаарт үндэсний тооцооны нэгж, төлбөрийн хэрэгсэл, дөрөвдүгээрт Монгол Улсын үндэсний валют, гадаад валют, улс хоорондын худалдаа, эдийн засгийн харилцааны төлбөрт хэрэглэгдэж буй тооцооны нэгж, мөнгөжсөн алт болон валютын үнэт зүйлс гэж, валютын ханш гэдгийг (русс: валютные курс, англ: course of exchange, rate of exchange) тухайн улсын мөнгөний гадаадын валют, олон улсын валютын нэгжээр илэрхийлэгдэх “үнэ”. Өөрөөр хэлбэл худалдан авах өртөг ба бусад хүчин зүйлсээр тодорхойлогддог үндэсний ба гадаадын валютын харьцаа юм. Валютын ханшинд худалдан авах чадвар, төлбөрийн баланс, зээлийн хүү, валютын захын үйл ажиллагаа, олон улсын зах зээл дээр тухайн валютад итгэх итгэлийн түвшин, валютын ханшинд хийх төрийн зохицуулалт зэрэг хүчин зүйлсүүд нөлөөлдөг. Төгрөгийн гадаад валюттай харьцах ханшийг Монгол банк валютын зах зээл дээр арилжааны банкуудын худалдсан, худалдаж авсан гадаад валютын ханшинд үндэслэн тус улсын гадаад худалдаанд зонхилон хэрэглэж байгаа тогтвортой ханш бүхий чөлөөтэй хөрвөдөг аль нэг гадаад улсын валютын тухайн үеийн ханштай жишин тогтоож нийтэд зарлана. Ингэхдээ ханш нь чөлөөтэй бөгөөд бодитой байх, төгрөгийн тогтвортой байдал болон үндэсний эдийн засгийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангах зарчмыг баримтална.

Валютын зохицуулалтын тухайд Төлбөр тооцоог үндэсний мөнгөн тэмдэгтээр гүйцэтгэх тухай хууль, Валютын зохицуулалтын тухай хууль, Төгрөг, юаний своп хэлцлийн журам, Валютын своп, форвард хэлцлийн журам зэрэг хууль, журмууд болон Монголбанкны ерөнхийлөгчийн тушаалуудаар²² зохицуулагддаг. Валют гэдгийг 1994 оны “Валютын зохицуулалтын тухай” хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1-т зааснаар Монгол Улсын үндэсний валют, гадаад валют, улс хоорондын худалдаа, эдийн засгийн харилцааны төлбөрт хэрэглэгдэж буй тооцооны нэгж, мөнгөжсөн алт болон валютын үнэт зүйлсийг хэлнэ гэж тодорхойлсон. Мөн тухайн хуулийн 3 дугаар зүйлийн 2-т зааснаар үндэсний валютыг эргэлтэд байгаа төлбөрийн чадвар бүхий Монгол Улсын мөнгөн тэмдэгт-төгрөг, түүгээр илэрхийлэгдсэн бөгөөд олон улсын төлбөр тооцоонд түгээмэл хэрэглэгддэг үнэт цаас, төлбөрийн хэрэгсэл гэж, 3-т зааснаар гадаад валютыг эргэлтэд байгаа төлбөрийн чадвар бүхий нэг буюу хэд хэдэн гадаад улсын мөнгөн тэмдэгт, тэдгээрээр илэрхийлэгдсэн бөгөөд олон улсын төлбөр тооцоонд түгээмэл хэрэглэгддэг үнэт цаас, төлбөрийн хэрэгслийг хэлнэ. Гадаад валютыг олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрснөөр чөлөөтэй хөрвөдөг гэж, 4-т зааснаар мөнгөжсөн алтыг олон улсын жишигт хүргэн цэвэршүүлж, олон улсын санхүүгийн аль нэг төвд хадгалуулж байгаа, гадаад валютаар борлуулахад бэлэн болсон алтыг гэж, валютын үнэт зүйл гэдгийг мөнгөжсөн алттай адилтгах үнэт металл, эрдэнийн чулууг хэлнэ гэж тус тус тодорхойлсон байна.

Үүнээс гадна 2009 оны “Төлбөр тооцоог үндэсний мөнгөн тэмдэгтээр гүйцэтгэх тухай” хуулийн 3.1.5-т зааснаар гадаад валютыг гадаадын мөнгөн тэмдэгт, гадаадын валютыг хэлнэ гэж тодорхойлсон байна. Харин тухайн хуулиудад валютын ханш гэх нэр томьёоны талаар тайлбарласан тодорхойлолт байхгүй байна. Монголбанкны гарын авлагад тухайн нэр томьёоны талаар валют гэдэг нь гадаад, дотоод төлбөр тооцоонд хэрэглэгдэж байгаа аль нэг улсын мөнгөн тэмдэгтийг хэлнэ гэж тодорхойлоод үндэсний валют гэдэгт тухайн улсын албан ёсны мөнгөн тэмдэгт, гадаад валют гэдэгт гадаад улс орны эрх бүхий байгууллагаас гаргасан мөнгөн тэмдэгт хамаарахаар тайлбарласан. Мөн тухайн гарын авлагад валютын ханшийн

22 Валют зохицуулалтын талаар эрх зүйн актууд, <https://www.mongolbank.mn/listlawsandregulationsdb.aspx?id=4>

талаар дараах байдлаар тайлбарласан байна. Валютын ханш гэдэг нь аль нэг улсын валютыг өөр нэгэн улсын валютаар илэрхийлсэн үнэ юм. Өөрөөр хэлбэл тухайн улсын нэгж валют өөр улсын валютын хэдэн нэгжтэй тэнцэхийг харуулдаг үзүүлэлт юм. Жишээ нь: АНУ-ын 1 ам.доллар = 2427 төгрөг гэх мэт. Валютын ханш буюу гадаад валютын үнэ уг валютын эрэлт, нийлүүлэлтээр тодорхойлогдоно. Жишээлбэл, гадны орон руу аяллаар явах үед хэрэглээний бараа бэлэг дурсгалын зүйлс, хоол хүнс, зочид буудлын төлбөр бусад бүтээгдэхүүн худалдан авахад гадаад валют зайлшгүй хэрэг болдог. Энэ нь гадаад валютын эрэлтийг бий болгож буй нэг жишээ юм. Монгол Улсад гадаадын жуулчид ирж ам.доллар эсвэл евро зэрэг гадаад валютаа солиулан бараа бүтээгдэхүүн худалдан авч байгаа нь эсрэгээрээ валютын нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлж буй жишээ болно²³. Валютын ханш гэдгийг эрүүгийн эрх зүйн сурах бичигт тодорхойлохдоо үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн бусад орны мөнгөн тэмдэгттэй харьцуулсан үнэ юм гэж тодорхойлоод валютын ханш нь байнгын хөдөлгөөнд оршин байдаг ба ингэснээр тухайн орны эдийн засаг өөрөө өөрийгөө тэнцвэржүүлэх боломжийг олгодог. Валютын ханшид зохиомлоор нөлөөлөх нь гадаад зах зээлийн гэнэтийн өөрчлөлтийн дотоод эдийн засагт үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг ихэсгэж, эдийн засгийн тогтворгүй байдлыг бий болгох, экспортын болон дотоод үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварыг бууруулах замаар урт хугацааны эдийн засгийн өсөлтөд сөргөөр нөлөөлдөг²⁴ гэж тайлбарласан юм.

Дээрх тодорхойлолт, тайлбаруудаас гадна гадаад улсуудын тухайн нэр томьёог тайлбарласан тодорхойлолтыг судалж үзэх нь зүйтэй байна. Гадаад улсуудын эрх зүйн толь бичигт валют гэдгийг тодорхой улсад хэрэглэгддэг цаасан болон зоосон хэлбэртэй мөнгө²⁵, валютын ханш гэдгийг нэг валютын ханш бусад валютын ханштай харьцах харьцаа²⁶ гэж тус тус тодорхойлсон. Мөн өөр эрх зүйн толь бичигт валютыг гараас гарт эргэлддэг арилжааны хэрэгсэл болох зоосон мөнгө, банкнаас гаргасан цаасан мөнгө болон бусад цаасан мөнгө²⁷ гэж, валютын ханшийг худалдаачдын дунд нэг улсад нөгөө улсын үнэт цаасыг зарах үнийг ойлгоно гэж²⁸ тус тус бичжээ. Эдийн засгийн толь бичигт харин валютыг засгийн газраас гаргасан цаасан мөнгө, зоос²⁹, валютын ханш гэдгийг нэг улсын мөнгөн тэмдэгтийг өөр улсын мөнгөн тэмдэгтээр солих ханш буюу үнэ³⁰ гэж нэр томьёог тодорхойлсон.

2014 оноос эхлэн технологийн дэвшилтэд тулгуурлан үүссэн виртуал валют буюу виртуал хөрөнгийг валютад тооцох асуудал маргаан дагуулж байна. Сүүлийн жилүүдэд виртуал хөрөнгийн зах зээлд эзлэх хэмжээ огцом нэмэгдэж шинэ бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ, бизнесийн загварууд мөн виртуал валют хоорондын шилжүүлэг идэвхитэй үргэлжилж байна.

23 Монголбанк(Монгол улсын төв банк), “Валютын ханш” “Олон нийтийн санхүүгийн суурь мэдлэгийг дээшлүүлэх хөтөлбөр”-ийн хүрээнд боловсруулсан гарын авлага, (УБ, 2020), 5-6 дахь тал

24 С.Гантулга, Б.Энхболд, “Эрүүгийн эрх зүй Тусгай анги”, (УБ, 2018 он), 213 дахь тал

25 P.H.Collin, “Dictionary of law”, (London, Bloomsbury publishing, 2004), P.81.

26 P.H.Collin, “Dictionary of law”, (London, Bloomsbury publishing, 2004), P.113.

27 Black’s Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed., <https://thelawdictionary.org/currency/>

28 The free dictionary by Farlex, <https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Rate+of+exchange>

29 Edward Robert Raupp and Danna Vance Raupp, “Dictionary of Economic term”, (Hillside Road North Hampton, Blue Impala Press, 2018), P.66.

30 Edward Robert Raupp and Danna Vance Raupp, “Dictionary of Economic term”, (Hillside Road North Hampton, Blue Impala Press, 2018), P.102.

Виртуал хөрөнгө гэдэг нь дижитал хэлбэрээр арилжих, шилжүүлэх боломжтой бөгөөд төлбөр, тооцоо мөн хөрөнгө оруулалтын зорилгоор ашиглаж болох үнэ цэнэ бүхий дижитал буюу тоон хэлбэртэй хөрөнгө юм.³¹ Улс орнуудын криптовалютын зохицуулалтыг дэмжигчид, хөгжүүлэгчид, дундыг баримталсан, эсрэг байр суурь бүхий, хориглосон гэсэн 5 төрөл хуваан үздэг. Тодруулбал, Япон улс нь криптовалютыг хөгжүүлэгч улс орон бөгөөд 2017 оны 4 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хэрэглээний татвараас чөлөөлж, төлбөр тооцооны нэг хэрэгсэл гэж хуулийн дагуу хүлээн зөвшөөрсөн.³² (Австрали, Канад, Украин, ОХУ, Шинэ Зеланд мөн адил төлбөрийн хэрэгсэл гэж хүлээн зөвшөөрсөн.) БНХАУ, Исланд, Болив зэрэг улсуудад криптовалютыг төлбөр тооцооны хэрэгсэл болгон ашиглахыг хориглосон. Харин Колумб, Бельги, Польш, Энэтхэг зэрэг улс орнууд криптовалютыг төлбөр тооцооны хэрэгслээр болгон зохицуулах талаар хуульчлаагүй байна.

Манай улсын хувьд Төлбөр тооцоог үндэсний мөнгөн тэмдэгтээр гүйцэтгэх тухай хуульд Монгол Улсын газар нутагт төлбөр тооцоог төгрөгөөр гүйцэтгэхээр заасан. Татварын ерөнхий хуульд цахим хөрөнгөөс татвар авах зохицуулалт тусаагүй, Авлигын эсрэг хуульд болон Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуульд хөрөнгө орлогын мэдүүлэгт виртуал хөрөнгийг бүртгүүлэх шаардлага тавиагүй байна.³³ Түүнчлэн, дэлхийн 81 улс крипто валютыг хүлээн зөвшөөрсөн байдаг. Үүний үр дүнд тус орнуудын гадаад хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж, дижитал өрсөлдөх чадвар өсч байгаа эерэг үзүүлэлтүүд гардаг байна.³⁴ гэжээ. Үүнээс үзвэл манай улсад виртуал хөрөнгө буюу криптовалютын эрх зүйн зохицуулалтын талаар хууль тогтоогч хэлэлцэж байна.

II. Байгалийн шинжлэх ухааны нэр томьёо

1. “Гойд ашиг шимт мал” гэх нэр томьёоны тухайд

Гойд хэмээх үгийг Монгол хэлний их тайлбар тольд “онц, тасархай, гоц³⁵” хэмээн тайлбарласан бол мөн тольд “ашиг шим” гэдгийг “үр өгөөж, хэрэгцээт зүйл³⁶” гэсэн утгатай гэж тайлбарлажээ. Дээрхээс дүгнэвэл гойд ашиг шимт мал гэдэг нь бусад малаас гоц тасархай буюу маш их үр өгөөж, хэрэгцээтэй мал хэмээн ойлгогдохоор байна.

Хууль зүйн үүднээс тодорхойлох нь

1992 онд шинэ Үндсэн хууль батлагдсантай холбоотой 1996 оны 04-р сарын 01-ний өдрийн хуулиар мал хулгайлах гэмт хэргийг шинээр Эрүүгийн хуулийн 123¹ зүйлд бие даасан гэмт хэрэг байдлаар хуульчлан зохицуулж байсан. Тус зүйлийн 3-дахь хэсэгт гойд “ашиг шимт мал”-ыг хулгайлах үйлдлийг уг гэмт хэргийг

31 “Виртуал хөрөнгө: Криптовалютын зохицуулалт, Хүртээмжтэй санхүү Дугаар 15, (2020), 7-9 дэх тал

32 Мөн тэнд

33 Монгол банк, Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийн тухай хуулийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх ажлын тайлан, <https://mojha.gov.mn/wp-content/uploads/2021/01/VASP-%D2%AF%D1%80-%D0%BD%D3%A9%D0%BB%D3%A9%D3%A9%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86-%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D0%B0-final.pdf>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

34 Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийн тухай хуулийн төслийн ажлын хэсэг хуралдаан, 2021.08.12, <http://parliament.mn/n/jrzon>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

35 Монгол хэлний их тайлбар толь, <https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/24537>

36 Мөн тэнд.

хүндрүүлэх бүрэлдэхүүн байхаар заажээ. Энэ нь бидний одоогийн судалснаар “ашиг шимт мал” гэх нэр томъёог хуульд ашигласан хамгийн анхны тохиолдол юм.

123¹. Мал хулгайлах

3. Энэ хэргийн улмаас хохирогч амьдралын эх үүсвэрээсээ салсан, нийтэд учирсан гамшигт байдлыг далимдуулж буюу машин механизм ашиглаж, эсхүл айлын хотноос болон гойд ашиг шимт мал, хурдан жороо морь хулгайлсан, хохирогчийг тохуурхан даажигнаж үйлдсэн бол дөрвөөс арван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

1997 онд Улсын дээд шүүх уг нэр томъёог биологи, аж ахуйн ашигтай аль нэг буюу хэд хэдэн шинж чанараараа тухайн үүлдэр, омог хэвшлийн мал сүргийн дотроос ашиг шимийн онцгой давуу чанар, хамгийн өндөр үзүүлэлтээр шалгарсан Малын удмын сан, эрүүл мэндийг хамгаалах тухай хуульд зааснаар баталсан журмын дагуу сонгон шалгаруулж улсын бүртгэлд бүртгэн баталгаажуулж гэрчилгээ олгосон малыг хамааруулж ойлгоно.³⁷ хэмээн тайлбарласан байдаг. Энд өгүүлж буй Малын удмын сан, эрүүл мэндийг хамгаалах тухай хууль нь 1993 онд батлагдан хэрэгжиж байсан хууль юм. Харин 2001 оны 6 сарын 7-ны өдөр уг хуулийн шинэчлэн найруулга батлагдсан бөгөөд тус хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.3-дахь хэсэгт «гойд ашиг шимт мал» гэж “тухайн үүлдэр, омог, хэвшлийн малын стандартыг бүрэн хангахын зэрэгцээ үржил, ашиг шимийн нэг буюу хэд хэдэн чанараар онцгой давуу болох нь баталгаажсан малыг”³⁸ хэмээн заажээ.

2015 оны Эрүүгийн хуулийн 17.12 дугаар зүйлийн 2.6-д “гойд ашиг шимт малыг хулгайлж үйлдсэн бол” гэх диспозици тусгагдсан байдаг. Тухайн зохицуулалтын хамгийн гол тодруулах зүйл бол “гойд ашиг шимт мал” гэх нэр томъёо юм. Тухайн нэр томъёог тодруулахын тулд бусад эрх зүйн хэм хэмжээг ашиглах нь зүйтэй. 2017 оны Малын генетик нөөцийн тухай³⁹ хуулийн 4.1.9-т “гойд ашиг шимт мал” гэж үүлдэр, омгийн мал сүргээс үржил, ашиг шимийн нэг буюу хэд хэдэн чанараар онцлог давуу болох нь баталгаажсан малыг хэлнэ хэмээн тодорхойлсон байдаг. Харин “гойд ашиг шимт мал”-ыг хэрхэн шалгаруулах талаар тус хуулийн 15.4-т “Малын үндэсний генийн санд үржүүлгийн бүтээгдэхүүн байршуулах, бүртгэх, зарцуулах, хяналт тавих болон гойд ашиг шимт мал шалгаруулах журам, энэ хуулийн 15.1-д заасан үйлчилгээний байгууллагын үйл ажиллагааны бүтэц, орон тоог малын генетик нөөцийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн батална.” гэж зааснаар Хүнс, хөдөө аж ахуй хөнгөн үйлдвэрийн сайд тухайн журмыг батлахаар хуульчлагджээ.

2020 оны 10 дугаар сарын 22-ны өдрийн Хүнс, хөдөө аж ахуй хөнгөн үйлдвэрийн сайдын А-346 тоот тушаалын хавсралтаар тухайн хуулийн зохицуулалтын дагуу “Гойд ашиг шимт мал шалгаруулах журам”-ыг баталсан байна. Уг журмын зорилт нь ашиг шимийн гарц, чанар, удам зүйн үнэлгээ, эрүүл мэндээр баталгаажсан шилмэл мал болон ашиг шимийг нь ашигладаг тэжээвэр амьтныг олон нийт, мал үржүүлэгчдэд сурталчлан таниулж, стандартын шаардлага хангасан хээлтэгч, хээлтүүлэгчийг аж ахуйн нэгж, иргэдэд борлуулах, малчид, мал үржүүлэгчдийн хөдөлмөр бүтээлийг үнэлж, урамшуулахад оршдог байна. Энэхүү журмаар дараах онцлог зохицуулалт хийжээ.

37 Монгол Улсын Дээд Шүүхийн мэдээлэл, 1997, № 2, 3 дахь тал

38 МУ-ын 2001 оны 6 сарын 7-ны Малын удмын сан, эрүүл мэндийг хамгаалах тухай хууль

39 Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл, №03 (2018)

Гойд ашиг шимт мал шалгаруулах үйл ажиллагааг сум, дүүрэгт Хөдөө аж ахуйн тасаг, аймаг, нийслэлд Хүнс, хөдөө аж ахуйн газар, улсын хэмжээнд Малын генетик нөөцийн асуудал эрхэлсэн Төрийн захиргааны төв байгууллага зохион байгуулах

Гойд ашиг шимт малыг шалгаруулах ажлын хэсгийг холбогдох мэргэжлийн байгууллагын төлөөлөл, мэргэжилтнийг оролцуулан сум, аймаг, нийслэлд тухайн шатны Засаг дарга, улсад Малын генетик нөөцийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн (Хүнс, хөдөө аж ахуй хөнгөн үйлдвэрийн сайд) тус тус байгуулах

Ноос, ноолуурын чиглэлийн ашиг шимт малын шалгаруулалтыг хавар, бусад ашиг шимийн чиглэлийн мал, амьтны шалгаруулалтыг намар зохион байгуулах

Шалгарсан гойд ашиг шимт шилмэл малыг улсын үржлийн дэвтэрт бүртгэж, гэрчилгээ олгох

Гойд ашиг шимт мал шалгаруулах үзэсгэлэн худалдаанд хурдны чиглэлийн адуунаас бусад мал, тэжээвэр амьтныг оролцуулах

Сум, дүүрэгт шалгарсан гойд ашиг шимт мал, амьтан тэдгээрийн төл нь аймаг, нийслэлийн, аймаг, нийслэлд шалгарсан малыг улс, бүсийн гойд ашиг шимт малыг шалгаруулах үзэсгэлэн худалдаанд оролцуулах

Ашиг шимийн үзүүлэлт нь “Мал ангилах заавар”-т заасан цөм сүргийн малд тавих шаардлагаас илүү үзүүлэлттэй байх

Адууны төрөлд 12, тэмээ 6, үхэр 18, хонь 25, ямаа 10, сарлаг 5, гахай 7, шувуу, жижиг амьтан 3 тус тус гойд ашиг шимт малаар шалгаруулах

Амьдын жин, ноос, ноолуурын гарцаар тэмээг 6, үхрийг 5, ямааг 4, гахайг 2 настайд нь, сүүний гарцаар үнээг 6, ингийг 8 настайд нь тус тус улсад шалгаруулах

Судалгааны хүрээнд хүрээнд мэргэжилтэнтэй ярилцлага хийсэн юм. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Мал аж ахуйн бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын Малын генетик нөөцийн хэлтсийн Малын нөхөн үйлдвэрлэл, үржүүлэг, селекцийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэн П.Баясгалантай ярилцлага хийсэн бөгөөд дараах тайлбарыг өгсөн:⁴⁰

“Гойд ашиг шимт мал шалгаруулах үйл ажиллагаа явагдсан хамгийн сүүлийн арга хэмжээ нь 2019 оны “Шилмэл мал-2019” арга хэмжээ бөгөөд үүнээс хойш зохион байгуулагдаагүй байна. Гойд ашиг шимт мал шалгаруулах үйл ажиллагаа нь сум, дүүрэг, аймаг, нийслэл, улсад нийтдээ жилдээ 10 орчим л зохион байгуулагддаг. Түүний шалтгаан нь бэлчээр муу, ган, хүний болон малын халдварт өвчин зэргээс хамаарч байна. Бид аймаг болон сумдад жил болгон гойд ашиг шимт мал шалгаруулах үйл ажиллагаа явуулах зөвлөмжийг удаа дараа хүргүүлдэг. Мөн гойд ашиг шимт мал нь бүгд хувийн дугаартай, өндөр шалгаруулалтаар орж дүгнэгдэж гойд ашиг шимт мал хэмээх цолыг хүртдэг тул тэр бүр бэлчээрт яваад байдаггүй.”

Улсын хэмжээнд жилдээ ойролцоогоор 10 орчим зохион байгуулагддаг ч 2015 оноос хойш гойд ашиг шимт мал шалгаруулах үйл ажиллагаа зохион байгуулагдаагүй байна. Монгол Улс 2020 оны байдлаар нийт 67068486 малтай байх тоон мэдээ⁴¹ байх ба гойд ашиг шимт мал нь түүний 0,001 хувийг эзэлж байгаа нь гойд ашиг шимт мал нь мал хулгайлах гэмт хэргийн объект болох эрсдэл бага, тухайн төрлийн гэмт хэрэг үйлдэгдээгүй байх магадлалтай байна.

40 Малын нөхөн үйлдвэрлэл, үржүүлэг, селекцийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас... (2021.06.30)

41 “Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан:Нийт малын тоо 2020 оны байдлаар”, https://www.1212.mn/tables.aspx?tbl_id=DT_NS0_1001_021V1&BAG_select_all=0&BAGSingleSelect=_0&TYPE_OF_LIVESTOCK_select_all=0&TYPE_OF_LIVESTOCKSingleSelect=_01&YearY_select_all=0&YearYSingleSelect=_2020&viewtype=table

2020 оны 1 дүгээр сарын 16-ны өдрийн Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулиар дээрх заалтууд нэмэгдсэн. Улсын их хурлын гишүүн Х.Болорчулууны 2020 оны Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төслийн үзэл баримтлалд “Монгол Улсын Их Хурлаас 2017 оны 12 дугаар сарын 3-ны өдөр батлан гаргасан Малын генетик нөөцийн тухай хуулийн 4.1.7-д “цөм сүрэг”, 4.1.9-д “гойд ашиг шимт мал”-ыг тусгайлан заасан бөгөөд дээрх малын генетик нөөц, удам зүйн үнэлгээ, хянан магадалгаа хийх, баталгаажуулах асуудлыг зохицуулсан. Мал, мах, малын гаралтай түүхий эдийн үнэ ханш зах зээлд тогтмол хэлбэлзэж байдаг ба цөм сүрэг, гойд ашиг шимт малын эдийн засгийн үнэлгээ нь харилцан адилгүй тогтоогддог болно.” гэж тухайн зохицуулалтын үзэл санааг тусгасан байдаг. Үүнээс гадна тухайн үед Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төслийг ажлын хэсгийн гишүүн Х.Нямбаатар “Мөн хурдан удмын адуу зэрэг өндөр ашиг шимтэй малыг хулгайлсан бол хүндрүүлэх нөхцөлд тооцогдоно.”⁴² гэх санааг илэрхийлж байжээ.

Гэтэл гойд ашиг шимт мал шалгаруулах журмын 3.1-д “Гойд ашиг шимт мал шалгаруулах үзэсгэлэн худалдаанд хурдны чиглэлийн адуунаас бусад мал, тэжээвэр амьтныг оролцуулах бөгөөд...” гэж зааснаас үзвэл дээрх нэр бүхий Улсын Их Хурлын гишүүний илэрхийлсэн санаа нь гойд ашиг шимт малд хамаарахааргүй зохицуулагдсан байна.

Улсын их хурлын гишүүн Х.Болорчулууны 2020 оны Эрүүгийн хуульд өөрчлөлт оруулах хуулийн төслийн үзэл баримтлалд цөм сүрэг болон гойд ашиг шимт малыг эдийн засгийн үнэлгээ нь харилцан адилгүй тогтоогддог гэж тодорхойлсон хэдий ч цөм сүргийг Эрүүгийн хуулийн 17.12 буюу мал хулгайлах гэмт хэрэгт хуульчлаагүй. Цөм сүрэг гэдэг нь 2017 оны 12 сарын 14-ний “Малын генетик нөөцийн тухай хууль”-ийн 4.1.7-д зааснаар тухайн үүлдэр, омгоос ашиг шимийн хэмжээ, чанараар давуу хэсгийг сонгон үржүүлж байгаа сүрэг малыг хэлдэг. Хуулийн болон журмын тодорхойлолтоор цөм сүрэг нь гойд ашиг шимт малнаас бага ашиг шимт чанарыг агуулах нь харагдаж байгаа бөгөөд тооны хувьд шалгаруулж, баталгаажуулах үйл ажиллагаанд оролцохгүй учир их байхаар харагдаж байна. Гэхдээ ашиг шимт байдлын хувьд хоёулаа энгийн мал буюу үржлийн болон хэрэгцээний малаас дээгүүр байна. Тиймээс тухайн цөм сүргийн ангиллын малыг хулгайлж үйлдсэн байхыг Эрүүгийн хуульд оруулах үзэл баримтлал байгаа хэдий ч хуульд дээрх зохицуулалтыг тусгаагүй учир тухайн зохицуулалтыг тусгавал үүлдэр, омгоос ашиг шимийн хэмжээ, чанараар давуу малыг хулгайлсан тохиолдолд гэмт хэргийн хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнээр зүйлчилж тухайн төрлийн гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэхэд үр нөлөөтэй байж болох юм.

Түүнчлэн шүүхийн шийдвэрийн практикаас үзэхэд 2020 оны 1 дүгээр сарын 16-ны Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулиар нэмэлт орж хуульчлагдсан “17.12.2.6 буюу мал хулгайлах гэмт хэргийг гойд ашиг шимт малыг хулгайлж үйлдсэн” гэх гэмт хэргийн зүйлчлэлээр шийдэгдсэн шүүхийн шийдвэр гараагүй байна.⁴³ Тухайн гэмт хэргийн зүйлчлэлээр шүүхээр хэрэг шийдэгдээгүй шалтгаан нь дараах хүчин зүйлийн нөлөөтэй байна:

42 “Х.Нямбаатар:Хурдан удмын адуу хулгайлсан бол хүндрүүлэх нөхцөл болно”, Т.Сайхан, (2020.01.10), <https://www.polit.mn/a/77974>

43 Монгол Улсын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээр “Мал хулгайлах” гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэсэн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээлэл (2020), Монгол улсын шүүхийн шийдвэрийн цахим сан

- Өмнөх судалгаанд тодорхойлсончлон Монгол Улсын нийт малын 0,001 хувь нь гойд ашиг шимт мал байгаа нь тухайн малыг гэмт хэргийн шууд объект болох эрсдэлийг бууруулж байна.
- Мөн мэргэжилтний хэлснээр малчид тухайн малыг бүртгэлжүүлж бэлчээрт гаргахгүй байгаа нь үүний нэг шалтгаан нөхцөл болж байна.
- Цөм сүргийн талаар хуульчлаагүй нь энгийн малаас ялгарах ашиг шимт малыг хулгайлж буй нөхцөлийг шүүхээр шийдвэрлэхэд мал хулгайлах гэмт хэргийн энгийн бүрэлдэхүүнээр зүйлчилж байна гэх мэт.

Цагдаагийн алба хаагчдаас уг зүйл, заалттай холбоотой дараах асуулгыг авахад доорх үр дүнг үзүүлэв.

Асуулга 1. Эрүүгийн хуулийн 17.12 дугаар зүйлийн 2.6 дахь хэсэгт заасан “Гойд ашиг шимт мал” хэмээх ойлголтыг Та хэрхэн ойлгож байна вэ? Уг зүйл, заалтаар хэрэг бүртгэлийн хэрэг нээн, ажиллагаа явуулахад хүндрэл бэрхшээл тулгардаг эсэх, тийм бол ямар?”

Д/д	Хариулсан байдал	Саналын тоо	Хувь
1.	Үгүй	21	28.3
2.	Тийм	34	46
3.	Мэдэхгүй	19	25.6

Асуулгад 74 алба хаагч хамрагдсан бөгөөд 46 хувь нь Эрүүгийн хуулийн 17.12 дугаар зүйлийн 2.6 дахь хэсэгт заасан зохицуулалтыг хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй байдаг гэж хариулсан байна. Энэхүү хариулт нь хамгийн их хувийг эзэлж байгаа бөгөөд тухайн хариултаас үзэхэд тус зохицуулалт нь практикт хэрэгжих тал дээр асуудалтай болох нь харагдаж байна.

Асуулга 2. “Гойд ашиг шимт мал” хэмээх ойлголтод хурдан морийг багтаах шаардлагатай эсэх талаар та юу гэж бодож байна вэ?”

Д/д	Хариулсан байдал	Саналын тоо	Хувь
1	Шаардлагатай	60	56.1
2	Шаардлагагүй	47	43.9
Нийт		107	100

Асуулгад 107 алба хаагч хамрагдсанаас 56 орчим хувь нь хурдан морийг гойд ашиг шимт малд хамааруулах нь зүйтэй гэж үзсэн бол 44 хувь нь шаардлагагүй гэж хариулсан байна. Тухайн асуултаас шаардлагатай гэж үзсэн хариултыг багцлан үзвэл:

1. Хурдан морь бол гойд ашиг шимт мал гэдэгт орно, бүх морьд хурдан байдаггүй;
2. Тодорхой хуульчилж өгөх нь ЭХХША-г хөнгөвчилнө;
3. Өндөр үнээр зарагддаг учраас;
4. Морины үнэлгээ өндөр хохирлын хэмжээ өндөр байх тул оруулах ёстой;
5. Хурдан морь нь цол, шагнальтай байдаг тул гэх мэт.

Харин шаардлагагүй гэж үзсэн хариултыг багцлан үзвэл:

1. Малыг тухайн үеийн зах зээлийн үнэ ханшаар нь тооцох нь зөв;
2. Тухайн хүн хурдан удамтай морь гэдгийг гаднаас нь хараад мэдэх боломжгүй;
3. Бүх мал ашиг шимтэй байдаг;

4. Гэмт хэргийн үйлдэл адил;
5. Гойд ашиг шимт гэдэг нь хөдөө аж ахуйн хөгжилд цаашлаад монгол малын үүлдэр угсаа сайжруулалтад хамаарах ёстой;
6. Таван хошуу малын л нэг учир;
7. Хурдалсан эсэх асуудлыг тогтооход хүндрэлтэй;
8. Адуугаа алдсан хүн бүр хурдны удамтай, тийм угшилтай гэх мэт тайлбарладаг болохоор шаардлагагүй;
9. Хурдан морийг зөвхөн өөрийнх нь амжилтаар тогтоож байх, хурдан удмын гүү, түүний унага гэх ойлголт нь ирээдүйд гарах ашиг шимийг тодорхойлох нь учир дутагдалтай юм гэх мэт шалтгааныг дурдсан байна.

Эрүүгийн хуулийн 17.12.2.6 буюу мал хулгайлах гэмт хэргийг гойд ашиг шимт малыг хулгайлж үйлдэх үйлдлийн тухайд гойд ашиг шимт малыг шалгаруулах үйл ажиллагаа тогтмол хийгддэггүй. Үүний улмаас гойд ашиг шимт малын нийт малын дунд эзлэх хувийн жин бага байх, тухайн асуудлын улмаас зохицуулалт нь хуулийн үзэл баримтлалд нийцээгүй байх буюу мөн цөм сүргийг тухайн хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнд хуульчлаагүй байх, хурдны чиглэлийн адуу гойд ашиг шимт малд хамаарагдахгүй байх гэх мэт хэрэгжилтийн үр дагавартай холбоотой асуудлууд бий болоод байна.

Түүнчлэн практикт ажиллаж буй хууль сахиулагч буюу цагдаагийн алба хаагчдын хувьд тухайн эрх зүйн зохицуулалтыг хэрэглэхдээ нэг утгаар ойлгодоггүй буюу гойд ашиг шимт мал шалгаруулах журмыг мэдэхгүй байгаагаас гойд ашиг шимт мал бусад малаас юугаараа онцлог давуу талтай болохыг нарийн тодорхойлохгүй байх гэх мэт дутагдлуудыг бий болгож байна.

2. “Тусгай хамгаалалттай газар” гэх нэр томъёоны тухайд

2002 оны Эрүүгийн хуульд “Тусгай хамгаалалттай газар нутаг” гэх нэр томъёог 4 удаа хэрэглэсэн. Тодруулбал, 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 210.3-д “Ан агнуурын тухай хууль тогтоомж зөрчих”, 210.8-д “Усны тухай хууль тогтоомж зөрчих”, 211.2-д “Ойн тухай хууль тогтоомж зөрчих”, 214.2-д “Хууль бусаар ашигт малтмал хайх” зэрэг гэмт хэргийн объектив шинж болгон “Тусгай хамгаалалттай газар нутаг” гэх нэр томъёог хэрэглэсэн.⁴⁴ Харин 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгаар Тусгай хамгаалалттай газар нутаг ” гэх нэр томъёог 2 удаа хэрэглэсэн. Тодруулбал, Эрүүгийн хуулийн 24.5.1-д “Хууль бусаар ан агнах”, 24.6.1-д “Хууль бусаар мод бэлтгэх” гэмт хэргийн объектив шинж болгон “Тусгай хамгаалалттай газар нутаг” гэх нэр томъёог хэрэглэсэн⁴⁵

Монгол оронд онцгой ач холбогдол бүхий газар нутгийг дээр үеэс дархан цаазтай болгож төрийн мэдэлд авч байжээ. Үүний тодорхой жишээ бол 1778 онд дархан цаазтай болгосон Богд хаан уул юм. “Халх журам” зэрэг хууль цаазын сурвалж бичгүүдэд нэлээд олон тооны газрыг онголох тухай заалт бий. Түүнчлэн 100 гаруй хошууны нутаг тус бүрт 2-5 дархалсан газар байсан баримт бий. Ардын засгийн жилүүдэд дархан цаазтай газрууд нэлээд байгуулагдаж, эрх зүйн журам нь улам нарийсан тогтоогджээ. Дархан цаазтай буюу онголсон газар нутгийн зэрэгцээгээр сүүлийн үед “тусгай хамгаалалттай газар нутаг” хэмээх ойлголт бий болжээ.⁴⁶

44 Эрүүгийн хууль, 2002 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/11634> , Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

45 Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулга, 2017 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/11634>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

46 Т.Сэнгэдорж, С.Энхмэнд, С.Энхсаруул, “Экологийн эрх зүй, газрын эрх зүй, (УБ 2015), 169 дэх тал

Олон улсад “Тусгай хамгаалалттай байгалийн бүс нутаг нь байгаль хамгаалах, шинжлэх ухаан, соёл, гоо зүй, амралт, эрүүл мэндийн онцгой ач холбогдолтой байгалийн цогцолбор, объект байрладаг газар, усны гадаргуу, тэдгээрийн дээгүүр агаарын орон зай юм. Төрийн эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр эдгээр нутаг дэвсгэрийг эдийн засгийн ашиглалтаас бүрэн буюу хэсэгчлэн хасч, тусгай хамгаалалтын дэглэм тогтоодог. Тусгай хамгаалалттай байгалийн газар нутаг нь үндэсний өвийн объектод хамаарна” гэжээ.⁴⁷

Манай улсын хувьд “Тусгай хамгаалалттай газар нутаг” хэмээх нэр томьёог 1994 оны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль⁴⁸, 2002 оны Газрын тухай хуулиар тус тус тайлбарласан.⁴⁹ Гэвч 1994 оны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль болон 2002 оны Газрын тухай хуулийн нэр томьёо зөрүүтэй байна. Тодруулбал, 2002 оны Газрын тухай хуулиар Монгол Улсын газрын нэгдмэл санг 6 ангилан үзсэн.⁵⁰ Уг 6 ангиллын нэг болох Улсын тусгай хэрэгцээний газарт “Улсын тусгай хамгаалалттай газар” багтахар хуульчилсан. Харин 1994 оны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиар “Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг” хэмээн нэр томьёог хэрэглэсэн байна. Эрүүгийн хуульд “Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг” гэх нэр томьёог ашигласан. Өөрөөр хэлбэл, “Улсын тусгай хамгаалалттай газар”, “Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг” гэсэн ялгаатай нэр томьёог хэрэглэсэн. Түүнчлэн “Газрын тухай багц хуулийн төсөлд “Улсын тусгай хамгаалалттай газар” гэх нэр томьёог ашигласан.⁵¹

Академич С.Нарангэрэлийн эрх зүйн толь бичигт тусгай хамгаалалттай газар гэдгийг (англ. Specially guarding natural territories) Монгол Улсын газрын нэгдмэл сангийн бүрэлдэхүүн хэсэг. Монгол Улсад байгалийн онцгой үзэсгэлэнт иж бүрдэл, хэв төрхийг хадгалсан ба өөрийн улсад болон дэлхийд ховордсон зарим ургамал, ан амьтантай, түүх соёлын дурсгалт бүхий газар нутгийг улсын тусгай хамгаалалтад авдаг⁵² хэмээн тайлбарлажээ. Түүнчлэн, 1994 оны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиар “Тусгай хамгаалалттай газар нутгийг”-ыг улсын болон орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг хэмээн ялган үзсэн.

1. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг

Газар нутгийг тусгай хамгаалалтад авч хамгаалах нь дэлхий нийтийн хэмжээнд байгаль орчны доройтлыг хязгаарлан зогсоож, байгалийн жам ёсны шүтэлцээт харьцааны нөхцөлийг хангах сонгодог хэлбэр болохын хамт хүн төрөлхтний байгаль, түүх, соёл, шинжлэх ухааны давтагдашгүй их өвийг үе дамжуулан үлдээх, байгаль экологийн тэнцвэрт байдлыг хангаж, улмаар улс орнууд байгаль орчиндоо зохицон хөгжих үзэл санааг баталгаажуулах үндсэн аргуудын нэг билээ. 1993 онд Монгол Улс Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах конвенцод нэгдэн орсноор өөрийн орны болон бүс нутгийн байгаль экологийн тэнцлийг хангахад онцгой үүрэгтэй газар нутгийг улсын тусгай хамгаалалтад авах асуудалд өндөр

47 <https://wwf.ru/en/regions/the-caucasus/development-of-system-of-especially-protected-natural-territories/>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

48 Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль, 1994 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/479>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

49 Газрын тухай хууль, 2002 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/216>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

50 Газрын тухай хуулийн 10.1 дүгээр заалтыг үзнэ үү ? <https://legalinfo.mn/mn/detail/216>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

51 Газрын тухай багц хуулийн төсөл, <https://mcmd.gov.mn/forum/12> Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

52 С.Нарангэрэл, “Эрх зүйн эх толь бичиг”, (УБ, 2007), 445 дахь тал

ач холбогдол өгөх болсон.⁵³ Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийг 1. дархан цаазат газар 2. байгалийн цогцолбор газар, 3.байгалийн нөөц газар, 4. дурсгалт газар хэмээн 4 ангилсан.⁵⁴ Манай улсын хувьд 102 байршилд нийт 107 “Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг” байна. Энэ нь манай улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 19.8% эзлэх бөгөөд 30 969.22 мян.га эзэлдэг.⁵⁵ Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийг 1. дархан цаазат газар 2. байгалийн цогцолбор газар, 3.байгалийн нөөц газар, 4. дурсгалт газар хэмээн 4 ангилсан.⁵⁶ Манай улсын хувьд 102 байршилд нийт 107 “Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг” байна. Энэ нь манай улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 19.8% эзлэх бөгөөд 30 969.22 мян.га эзэлдэг.⁵⁷

А. Дархан цаазат газар,

Байгалийн бүс, бүслүүрийн онцлог, хэв шинжийг төлөөлж чадах унаган төрхөө хадгалсан байдал, шинжлэх ухааны онцгой ач холбогдлыг нь харгалзан байгаль орчны тэнцвэрт байдлыг хангах зорилгоор улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийг дархан цаазат газар гэнэ.⁵⁸ Дархан цаазат газар нь онгон, хамгаалалтын, хязгаарлалтын гэсэн 3 бүсэд хуваагдана.⁵⁹ Монгол улсын хувьд нийт улсын тусгай хамгаалалттай газрын 44.6% буюу 13 798 660.47 га газрыг дархан цаазат газар эзэлнэ. Одоогоор 22 байршилд 15 газрыг Дархан цаазат газар болгосон.⁶⁰

Б. Байгалийн цогцолбор газар

Байгалийн унаган төрхөө харьцангуй хадгалсан, түүх, соёл, шинжлэх ухааны болон танин мэдэхүй, экологийн хүмүүжилд ач холбогдол бүхий улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийг байгалийн цогцолбор газар гэнэ.⁶¹ Байгалийн цогцолбор газар нь онцгой, аялал, жуулчлалын, хязгаарлалтын гэсэн 3 бүсэд хуваагдана.⁶² Монгол улсын хувьд нийт улсын тусгай хамгаалалттай газрын 43.3% буюу 13 496.699.08 га газрыг байгалийн цогцолбор газар эзэлнэ. Одоогоор 37 байршилд 34 газрыг Байгалийн цогцолбор газар болгосон.⁶³

53 Тусгай хамгаалалттай газар, <http://mpa.gov.mn/news/885>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

54 Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйл, 1994 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/479>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

55 Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, <https://www.eic.mn/spa/>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

56 Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйл, 1994 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/479>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

57 Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, <https://www.eic.mn/spa/>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

58 Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйл, 1994 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/479>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

59 Мөн тэнд

60 Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, <https://www.eic.mn/spa/>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

61 Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 13 дугаар зүйл, 1994 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/479>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

62 Мөн тэнд

63 Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, <https://www.eic.mn/spa/>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

Г. Байгалийн нөөц газар

Байгалийн тодорхой хэв шинж, аль нэгэн нөөц, баялгийг хамгаалах, хадгалах, нөхөн сэргээх нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийг байгалийн нөөц газар гэнэ.⁶⁴ Байгалийн нөөц газрыг 1. Байгалийн иж бүрдлийн нөөц газар, 2. Биологийн нөөц газар, 3. Байгалийн түүхэн олдворын нөөц газар, 4. Геологийн нөөц газар, 5. Усны нөөц газар гэсэн 5 төрөлд хуваан үздэг.⁶⁵ Монгол улсын хувьд нийт улсын тусгай хамгаалалттай газрын 11.5% буюу 3.569.789.78 га газрыг байгалийн нөөц газар эзэлнэ. Одоогоор 31 байршилд 45 газрыг Байгалийн нөөц газар болгосон.⁶⁶

Д. Дурсгалт газар

Байгалийн өвөрмөц тогтоц, түүх, соёлын ул мөрийг уламжлагдан хадгалагдсан байгалийн байдлаар нь өвлөн үлдээх зорилгоор улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийг дурсгалт газар гэнэ.⁶⁷ Дурсгалт газрыг 1. Байгалийн дурсгалт газар, 2. Түүх, соёлын дурсгалт газар, 3. Дэлхийн болон үндэсний соёлын дурсгалт газар гэсэн 3 төрөл хуваан үздэг.⁶⁸ Монгол улсын нийт улсын тусгай хамгаалалтай газрын 0.3 буюу 104 071.55 га газрыг дурсгалт газар эзэлнэ. Одоогоор 12 байршилд 13 газрыг Дурсгалт газар болгосон.⁶⁹

2. Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг

1994 оны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 3.2 дугаар зүйлд “Аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг өөрийн нутаг дэвсгэрт байгаа тодорхой газар нутгийг орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авч болно” гэж хуульчилсан. Уг хуулийн дагуу 1994 оноос эхлэн 2021 оныг хүртлэх хугацаанд 2798 газрыг орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг болгосон. Үүнээс 974 нь Аймаг, нийслэлийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг бол үлдсэн 1824 сум дүүргийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг байна.⁷⁰ Оноор авч үзвэл 1996 онд хамгийн бага буюу 1 газрыг орон нутгийн тусгай хамгаалалтанд авсан бол 2015 онд хамгийн их буюу 556 газрыг орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авсан байна. Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тоогоор хамгийн их Хэнтий аймаг бөгөөд нийт 2 784 365.44 га 489 газрыг орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг болгожээ. Харин Баянхонгор аймаг хамгийн га газрыг буюу 10 849 488.88 га газрыг орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авсан.⁷¹

64 Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 19 дүгээр зүйл, 1994 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/479>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

65 Мөн тэнд

66 Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, <https://www.eic.mn/spa/>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

67 Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 22 дугаар зүйл, 1994 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/479>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

68 Мөн тэнд

69 Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, <https://www.eic.mn/spa/>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

70 Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, <https://eic.mn/spalocal/index.php>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

71 Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, https://eic.mn/spalocal/localspa_stat.php, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

Түүнчлэн, нийт 2798 орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн 1416 зөрчилгүй орон нутгийн хамгаалалттай газар байна. Харин 1103 орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг хууль, эрх зүйн зөрчилтэй, 717 орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг газар зүйн байршил давхацсан зөрчилтэй байна.⁷² Хууль, эрх зүйн зөрчлийн үндсэн шалтгаан 1. Тусгай хамгаалалтад байлгах хугацаа дууссан, 2. Тусгай хамгаалалтад байлгах жил тодорхойгүй байна. Тодруулбал, орон нутгийн тусгай хамгаалалтад байлгах хугацаа дууссан газар нутаг 228, орон нутгийн тусгай хамгаалалтад байлгах жил дууссан газар нутаг 875 байна. Өөрөөр хэлбэл, Хөвсгөл аймаг орон нутгийн тусгай хамгаалалттай 160 газар нутагтай хэдий ч түүний 145 газар нутгийн орон нутгийн тусгай хамгаалалтад байлгах жил дууссан байна. Ийнхүү орон нутгийн тусгай хамгаалалтад байлгах жил дууссан газраас Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгын 24.5.1, 24.6.1-д заасан гэмт хэргийг үйлдсэн нөхцөлд гэмт хэрэг тооцох эсэх нь тодорхойгүй байна.

Дүгнэн үзвэл, “Эрүүгийн хуульд хэрэглэсэн тусгай хамгаалалттай газар нутаг” гэх нэр томъёо нь улсын болон орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийг хамруулсан ойлголт юм. Энэ нь манай улсын газрын бүрэлдэхүүний нэг бөгөөд газрын тухай хуулийн дагуу улсын тусгай хэрэгцээний ангилалд хамаарч байна. Гэвч 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгын 24.5.1, 24.6.1-д хуульчилсан нэр томъёо, 2002 Газрын тухай хуулийн 16.1.1-д заасан нэр томъёо хоорондоо ялгаатай байна. Түүнчлэн орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн 39 хувь нь хууль эрх зүйн зөрчилтэй байна.

Дээрхээс дараах хоёр саналыг дэвшүүлж байна. 1. “Тусгай хамгаалалттай газар”, “Тусгай хамгаалалттай газар нутаг” хэмээн хууль тогтоомжид ялгаатай нэр томъёо хэрэглэснийг нэг мөр болгох. 2. Орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн хууль эрх зүйн зөрчил үүссэн газар нутагт эрүүгийн хууль үйлчлэх эсэхийг хуульчилах шаардлагатай.

III. Нийгмийн шинжлэх ухааны нэр томъёо

1. “Төрийн нууц” гэх нэр томъёоны тухайд

2002 оны Эрүүгийн хуульд “Төрийн нууц” гэх нэр томъёог 4 удаа хэрэглэсэн. Тодруулбал, мөн хуулийн 79.1-д “Эх орноосоо урвах”, 80.1-д “Тагнуул хийх”, 87.1-д “Төрийн нууц задруулах”, 88.1-д “Төрийн нууц мэдээ, баримт бичиг, эд зүйлийг үрэгдүүлэх” зэрэг гэмт хэргийн объектив шинж болгон “Төрийн нууц” гэх нэр томъёог хэрэглэсэн. Харин 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгаар “Төрийн нууц” гэх нэр 7 удаа хэрэглэсэн. Тодруулбал, Эрүүгийн хуулийн 19.4.1, 19.4.2-д “Гадаадын тагнуулын алба, байгууллага, иргэнтэй хууль бусаар хамтран ажиллах”, 19.10-д “Тагнуул хийх”, 19.11.1-д “Төрийн нууцыг хууль бусаар олж авах”, 19.12-д “Төрийн нууцыг задруулах”, 19.13-д “Төрийн нууцыг үрэгдүүлэх” гэмт хэргийн объектив шинж болгон “Төрийн нууц” гэх нэр томъёог хэрэглэсэн⁷³

72 Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан , https://eic.mn/spalocal/localspa_stat.php?ltype=2, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

73 Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулга, 2017 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/11634>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

Олон улсын тайлбар тольд state secret буюу төрийн нууц гэж засгийн газраас шийдвэр гаргасан нууцалсан мэдээлэл гэж тайлбарласан.⁷⁴ Түүнчлэн ОХУ болон БНХАУ-д тус тусдаа “Төрийн нууцын тухай хууль байдаг. Тодруулбал, ОХУ-ын Төрийн нууцын тухай хууль 1993 онд батлагдсан. Тус хуулиар ОХУ-д төрийн нууцыг (орос. Государственная тайна; Государственная тайна) нь ОХУ-ын Албан ёсны нууцын тухай хуульд батлагдсан тодорхойлолтын дагуу цэрэг, гадаад бодлого, эдийн засаг, тагнуул, төрийн хамгаалалтад байдаг мэдээлэл юм. Үүнийг тараах нь улсын аюулгүй байдалд хохирол учруулж болзошгүй сөрөг тагнуул, шуурхай, мөрдөн байцаах болон бусад үйл ажиллагаа гэж тайлбарлажээ.⁷⁵ Харин БНХАУ-ын Төрийн нууцын тухай хуулиар “Төрийн нууц гэдэг нь төрийн аюулгүй байдал, үндэсний ашиг сонирхолд амин чухал ач холбогдолтой, хуульд заасан журмын дагуу тодорхой хугацаанд хязгаарлагдмал тооны хүнд даатгасан асуудлыг хэлнэ” гэжээ.⁷⁶

Манай улсын хувьд 2016 оныг хүртэл “Төрийн нууц” гэх нэр томъёог (англ. State secret, ор. Государственная тайна), Улсын батлах хамгаалах, гадаад бодлого, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, техник-технологи тагнуул, сөрөг тагнуул, гүйцэтгэх ажилтай холбоотой бөгөөд задруулбал төрийн аюулгүй байдал хохирол учруулахуйц мэдээллийг төрөөс тусгайлан хамгаалсан мэдээ сэлт⁷⁷ тайлбарлаж байна.

Энэ нь 1995 оны Төрийн нууцын тухай хууль, 2004 онд батлагдсан Төрийн нууцын жагсаалттай холбоотой. Харин 2017 оны Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулиар “Төрийн нууц” -ыг Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу төрийн нууцад хамруулсан, задруулах, үрэгдүүлэх тохиолдолд үндэсний аюулгүй байдалд, үндэсний ашиг сонирхолд аюул, занал хохирол учруулах төрийн хамгаалалтад байх мэдээллийг ойлгоно хэмээн хуульчилсан.⁷⁸ Үүнтэй холбогдуулан Монгол Улсын Засгийн газраас 2017 оны 9 дүгээр сарын 13-ны өдрийн Дугаар 247 тогтоолоор “Монгол Улсын төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалт”-ыг баталсан.⁷⁹ Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулиар төрийн нууцад хамааруулсан мэдээллийг авч үзвэл, 1. Төрийн бодлогын хүрээнд 9, 2. Эдийн засаг, шинжлэх ухаан, техник технологийн хүрээнд 4, 3. Батлах хамгаалах хүрээнд 15, 4. Тагнуул, сөрөг тагнуул, хууль сахиулах ажлын хүрээнд 18, 5. Мэдээллийн аюулгүй байдлын болон бусад хүрээнд 14 мэдээллийг төрийн нууцад хамааруулсан байна.⁸⁰

Харин Монгол Улсын Засгийн газраас 2017 оны 9 дүгээр сарын 13-ны өдрийн Дугаар 247 тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтаас харвал, Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын Газар 31,

74 <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/state-secret> Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.15

75 LAW OF THE RUSSIAN FEDERATION NO. 5485-1 OF JULY 21, 1993 ON STATE SECRETS, https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/rus_e/wtaccrus58_leg_125.pdf, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.15

76 Laws of the People's Republic of China, <http://www.asianlii.org/cn/legis/cen/laws/gssl248/> Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.15

77 С.Нарангэрэл, “Эрх зүйн эх толь бичиг”, (УБ, 2007), 432 дахь тал

78 Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль, 2016 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12408> Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.15

79 Монгол улсын засгийн газрын тогтоол, дугаар 247, 2017 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12878> Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

80 Глоб интернэшнл төв, Азийн сангийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газар, Мэдээлэлтэй байх эрхийг хязгаарлаж буй хууль тогтоомжийн дүн шинжилгээ, 2019 он, Мэдээлэлтэй байх эрхийг хязгаарлаж буй хууль тогтоомжийн дүн шинжилгээ (gic.mn) , Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар 16, Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар 32, Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн ажлын алба, Стратегийн судалгааны хүрээлэн 33, Гадаад харилцааны салбар 19, Батлан Хамгаалах салбар 78, Хууль зүй, Дотоод хэрэг, хууль сахиулах салбар 56, Банк, санхүүгийн салбар 21, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын салбар 10, Барилга, хот байгуулалтын салбар 14, Боловсрол, соёл шинжлэх ухаан, спортын салбар 9, Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн салбар 11, Зам, тээврийн салбар 10, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбар 10, Хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын салбар 12, Эрүүл мэндийн салбар 10, Эрчим хүчний салбар 12, Авилгатай тэмцэх газар 20, Төрийн аудитын байгууллага 6, Сонгуулийн ерөнхий хороо 5, Санхүүгийн зохицуулах хороо 4, Үндэсний статистикийн хороо 5, Цөмийн энергийн комисс 6, Төрийн албаны зөвлөл 7, Харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн салбар 9, Мэргэжлийн хяналтын байгууллага 5, Төрийн өмчийн бодлого, зохицуулалтын газар 7, Үндэсний хөгжлийн газар 5, Тагнуулийн байгууллага, төрийн тусгай хамгаалалтын газар 60, онцгой байдлын салбар 13, Стандарт, хэмжил зүйн газар 4, Монгол Улсын үндсэн хуулийн цэц, шүүх, прокурорын байгууллага 13, Аймаг нийслэлийн засаг даргын тамгын газар 17 гэх нийт 570 мэдээллийг төрийн нууцад хамруулан үзжээ.⁸¹

1995-2004 оны хооронд Төрийн нууцын тухай хуулиар 22 мэдээллийг нууцад хамааруулан үзсэн бол 2004-2017 оны хооронд Төрийн нууцын жагсаалтаар 60 болон төрийн нууцын тоо нэмэгдсэн. Харин 2016 оны Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль болон, Монгол Улсын Засгийн газраас 2017 оны 9 дүгээр сарын 13-ны өдрийн Дугаар 247 тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтаар төрийн нууц 570 мэдээллийг хамруулдаг болсон.

Үүнээс 2016 оны Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль болон, Монгол Улсын Засгийн газраас 2017 оны 9 дүгээр сарын 13-ны өдрийн Дугаар 247 тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалттай холбогдуулан “Төрийн нууц” хэмээх нэр томъёоны цар хүрээ өргөжсөн байна. Тодруулбал, 2016 оны Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийн 5.1.7-д “төрийн болон албаны нууц хамгаалах ажилтан”-ыг тайлбарласан. Гэвч төрийн болон албаны нууц хамгаалах ажилтан нь 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгын 19.12.1, 19.13.12-д заасан “итгэмжлэгдэн хариуцсан, албан тушаал, ажил үүргийн хувьд мэдсэн этгээд”-ийг алинд хамаарах нь тодорхойгүй байна. Эрүүгийн хуулийн төсөөтэй хэрэглэхийг хориглодог. Энэ ч утгаар итгэмжлэгдэн хариуцсан, албан тушаал, ажил үүргийн хувьд мэдсэн этгээдэд хэнийг хамааруулах талаар нарийвчлан хуульчлах нь зүйтэй. Түүнчлэн Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийн 27.1.5-д “итгэмжлэн хариуцуулсан” гэх нэр томъёог ашигласан. Харин Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгын 19.4.2-д “итгэмжлэгдэн хариуцсан” гэх ялгаатай нэр томъёог ашигласан.

Иймд, 2016 оны Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгатай холбогдуулан 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгын нэр томъёоны нэг мөр байдлыг бий болгох саналыг гаргаж байна.

81 Монгол улсын засгийн газрын тогтоол, дугаар 247, 2017 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12878> Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14

2. “Садар самуун” гэх нэр томьёоны тухайд

“Садар самуун” гэх нэр томьёог хэл шинжлэлийн үүднээс “шалиг, завхай” гэж тодорхойлсон байна⁸².

2002 оны Эрүүгийн хуулийн 123.1-т Садар самууныг сурталчилсан хэвлэл, ном зохиол, зураг, кино, дүрс бичлэг, бусад зүйлсийг бэлтгэсэн, тараасан, борлуулсан, нийтэд үзүүлсэн, энэ зорилгоор улсын хилээр нэвтрүүлсэн бол гэж заасан харин шинэчлэн найруулсан эрүүгийн хуулийн 16.8 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт Хүүхдэд садар самууныг сурталчилсан хэвлэл, ном зохиол, зураг, кино, дүрс бичлэг, бусад зүйлийг зориуд үзүүлсэн, өгсөн, сурталчилсан; хүүхдээр садар самуун үйлдэл хийлгэсэн; хүүхдэд биеэ үнэлэх, бэлгийн харьцаанд орохыг санал болгосон бол мөн 16.9 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт Хүүхэд оролцуулж садар самууныг сурталчилсан хэвлэл, ном зохиол, зураг, кино, дүрс бичлэг, бусад зүйлийг бэлтгэсэн, борлуулсан, тараасан, хадгалсан бол гэж нарийвчлан хуульчилжээ.

2002 оны Эрүүгийн хууль	Шинэчлэн найруулсан 2015 оны Эрүүгийн хууль
123.1.Садар самууныг сурталчилсан хэвлэл, ном зохиол, зураг, кино, дүрс бичлэг, бусад зүйлсийг бэлтгэсэн, тараасан, борлуулсан, нийтэд үзүүлсэн, энэ зорилгоор улсын хилээр нэвтрүүлсэн бол	16.8 зүйлийн 1 дэх хэсэгт Хүүхдэд садар самууныг сурталчилсан хэвлэл, ном зохиол, зураг, кино, дүрс бичлэг, бусад зүйлийг зориуд үзүүлсэн, өгсөн, сурталчилсан; хүүхдээр садар самуун үйлдэл хийлгэсэн; хүүхдэд биеэ үнэлэх, бэлгийн харьцаанд орохыг санал болгосон бол 16.9 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт Хүүхэд оролцуулж садар самууныг сурталчилсан хэвлэл, ном зохиол, зураг, кино, дүрс бичлэг, бусад зүйлийг бэлтгэсэн, борлуулсан, тараасан, хадгалсан бол

“Садар самуун” гэх ойлголтын тайлбар:

Хууль зүйн талаас: Садар самуун явдалтай тэмцэх тухай хуулийн 3.1.1-т “садар самууныг сурталчлах” гэж бэлгийн дур хүслийг өдөөх зорилгоор хурьцал үйлдэхийг болон хүний бэлэг эрхтнийг илтээр хэвлэл, ном зохиол, кино, дүрс, дуу авианы бичлэг болон бусад хэлбэрээр уншуулах, сонсгох, үзүүлэхийг мөн “3.1.2-т “садар самуун явдал” гэж биеэ үнэлэх, бусдын биеийг үнэлүүлэх, эсхүл эдгээр үйлдэлд бусдыг татан оролцуулах, түүнчлэн садар самууныг сурталчлахыг;”⁸³ гэжээ. Эрх зүйн эх толь бичигт садар самуун явдал гэж биеэ үнэлж явалдах, түүнд бусдыг уруу татах, биеэ үнэлэхийг зохион байгуулах, зуучлах, түүнчлэн садар самууныг сурталчлах. Садар самууны зүйлс гэж МУ-д хурьцлын ажлыг нарийвчлан ба илэн далангүй бодит байдлаар дүрсэлсэн буюу түүний янз бүрийн илрэл, хэлбэрийг харуулсан ба уран сайхан ба шинжлэх ухааны үнэ цэнэ байхгүй зохиол, хэвлэл, дүрслэл, компьютерын программ, кино, дүрс ба дуу авиа бичлэг, телевизийн ба радио нэвтрүүлэг.⁸⁴

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбарт садар самуун гэдэгт биеэр үйлдсэн бэлгийн шинж чанартай үйлдлүүд хамаарна (тухайлбал, хүүхдийн бэлэг эрхтнийг ил гаргаж гараараа оролдох, гар үйлдэл хийх, садан самуунд уруу татагч өөрийн бэлэг эрхтнээ хүүхдээр хүчээр оролдуулах, бэлэг эрхтнээ хүрэлцүүлэх гэх зэрэг ердийн хурьцал үйлдэхээс бусад бэлгийн шинж чанартай үйлдлүүд хийх, мөн амаар болон шулуун гэдсээр хурьцал үйлдэх, бэлгийн үйлдлүүдийн сэдэв бүхий ичгүүр сонжуургүй яриа ярих). Үүнд бас өсвөр насны хүүхдийг порно сэтгүүл, эд зүйлс, сексийн сэдэвт бүдүүлэг зохиолуудтай танилцуулах, насанд хүрээгүй хүүхдүүдийг

82 Монгол хэлний их тайлбар толь, <https://mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%80+%D1%81%D0%B0%D0%BC%D1%83%D1%83%D0%BD>

83 Садар самуун явдалтай тэмцэх тухай хууль 1998, 3 дугаар зүйл

84 С.Нарангэрэл, Эрх зүйн толь бичиг, анхын хэвлэл, УБ 2007, 382 тал

хооронд нь хурьцал үйлдэхэд өдөөн хатгах зэрэг үйлдлүүд орно⁸⁵ гэж тодорхойлжээ. Сургалтын эрүүгийн хууль номд садар самуун гэж уран сайхны болоод шинжлэх ухааны үндэслэлээс гадуурх хурьцлын ажлыг нарийвчлан ба илэн далангүй бодит байдлаар дүрсэлсэн буюу түүний янз бүрийн илрэл, хэлбэрийг харуулах байдал⁸⁶ гэжээ.

Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцын 34 дүгээр зүйлд: Оролцогч улсууд хүүхдийг бэлгийн замаар ашиглан мөлжих бүхий л хэлбэрээс хамгаалах үүрэг хүлээнэ. Энэ зорилгоор оролцогч улсууд дараах зүйлээс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн үндэсний, хоёр талт болон олон талт шаардлагатай бүх арга хэмжээг авна:

- (a) хүүхдийг бэлгийн хууль бус аливаа ажиллагаанд татан оролцуулах буюу шахалт үзүүлэх;
- (b) хүүхдийн биеийг үнэлүүлэх буюу бэлгийн хууль бус бусад ажиллагаанд ашиглан мөлжих
- (c) хүүхдийг садар самуунд үзүүлбэр болон түүнийг сурталчилсан материалд ашиглах⁸⁷ гэж заажээ.

Социологийн талаас: Pornography гэж бэлгийн дур хүсэл бий болгох зорилготой ном зохиол, кино, хөшөө, зураг мөн бусад хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр бэлгийн зан үйлийг харуулсан дүрслэл юм. Pornography болон erotica-гийн ялгаа нь субъектив ба нийгмийн стандартаас хамааран өөрчлөгдөж байдаг. Pornography гэх үг нь Грекийн porni (бие үнэлэгч) мөн graphein (бичих) гэсэн үгнээс гаралтай ба энэ үг нь анх бие үнэлэгчдийн амьдралыг харуулсан аливаа урлагийн ба уран зохиолын бүтээл гэж тодорхойлжээ.⁸⁸

Япон улсын Хүүхдийн бие үнэлэлт, хүүхдийн порнографтай холбоотой үйлдлийг зохицуулах, шийтгэх ба хүүхдийг хамгаалах тухай хуулийн гуравдугаар зүйлд хүүхдийн порнографыг тодорхойлжээ.

(3) Энэ хуульд заасан “Хүүхдийн порнограф” гэх нэр томъёо нь гэрэл зураг, дуу бичлэг хураах хэрэгсэлд багтах электрон болон соронзон дуу бичлэг эсвэл хүүхдийн зургийг харуулсан дараах хүний харах мэдрэхүйгээр таних боломжтой хэрэгслүүд:

- (i) Хүүхэд хоорондох эсвэл хүүхэдтэй бэлгийн харьцаанд орж буй аливаа дүрслэл эсвэл бэлгийн харилцаатай төстэй аливаа зан үйл
- (ii) Бэлгийн дур хүслийг өдөөсөн хүүхдийн бэлэг эрхтний аливаа дүрслэл, бэлэг эрхтэнд аливаа хүн хүрэх эсвэл хүүхэд өөр хүний бэлэг эрхтэнд хүрэх эсвэл
- (iii) Бэлгийн дур хүслийг өдөөсөн биеийн тодорхой хэсгүүдийг (бэлэг эрхтэн эсвэл тэдгээрийн эргэн тойрон дахь хэсэг, өгзөг эсвэл цээж) харуулсан хүүхдийн нүцгэн эсвэл хагас нүцгэн аливаа дүрслэл⁸⁹

85 Монгол улсын Дээд шүүхийн Эрүүгийн хэргийн танхим, ХБНГУ-ын Ханнс-Зайделийн сангийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газар, “Эрх зүйн боловсрол” академи, Монгол улсын эрүүгийн хуулийн тайлбар, УБ 2010, 327 тал

86 Т.Золбоо, Сургалтын эрүүгийн хууль, УБ 2017, 102 тал

87 Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, 1990, 34 дүгээр зүйл

88 <https://www.britannica.com/topic/pornography>

89 Act on Regulation and Punishment of Acts Relating to Child Prostitution and Child Pornography, and the Protection of Children, Act No. 52 of May 26, 1999, Article 2

1. Канадын эрүүгийн хуулийн Ёс суртахууны эсрэг гэмт хэргийн 163.1-т хүүхдийн порнограф нь:

(а) Электроник эсвэл механик аргаар хийсэн зураг, кино, бичлэг эсвэл бусад дүрслэл

(i) Арван найман насанд хүрсэн хүн эсвэл арван найман наснаас доош гэж дүрслэгдсэн хүн ил бэлгийн харьцаанд орсон эсвэл орсон гэж дүрсэлсэн эсвэл

(ii) Бэлгийн дур хүслийг өдөөх зорилготой арван найман насанд хүрээгүй хүний бэлэг эрхтэн эсвэл шулуун гэдэс хэсгийг харуулсан дүрслэл

(b) Бэлгийн дур хүслийг өдөөх зорилготой энэ хуулийн дагуу гэмт хэрэгт тооцогдох арван найман насанд хүрээгүй хүнтэй бэлгийн харьцаанд орохыг дэмжсэн аливаа бичмэл материал, дүрс бичлэг эсвэл дуу дүрсний бичлэг;

(c) Бэлгийн дур хүслийг өдөөх зорилготой энэ хуулийн дагуу гэмт хэрэгт тооцогдох арван найман насанд хүрээгүй хүнтэй бэлгийн харьцаанд орохыг тодорхойлсон аливаа бичмэл материал; эсвэл

(d) Бэлгийн дур хүслийг өдөөх зорилготой энэ хуулийн дагуу гэмт хэрэгт тооцогдох арван найман насанд хүрээгүй хүнтэй бэлгийн харьцааг харуулсан аливаа дуу бичлэгийн дүрслэл, танилцуулга, тайлбар;

Хүүхдийн порнографтай холбоотой дээрх үйлдлийг дараах байдлаар гэмт хэрэг болгон хуульчилжээ.

Хүүхдийн порнограф хийх

2. Хүүхдийн порнограф сурталчилсан, хэвлэсэн, нийтэлсэн, нийтлэх зорилготой аливаа хүн яллах дүгнэлтийн үндэслэлтэй гэмт хэрэгт гэм буруутай бөгөөд 14 жилээс илүүгүй хугацаагаар хорих ял, хамгийн багадаа нэг жил хүртэл хугацаагаар хорих ялаар шийтгүүлнэ.

Хүүхдийн порнограф түгээх

3. Хүүхдийн порнограф дамжуулах, түгээх, түгээх, худалдах, сурталчлах, экспортлох зорилгоор худалдах, сурталчлах, импортлох, экспортлох эсвэл дамжуулах зорилготой байгаа хүн бүр яллах дүгнэлтийн үндэслэлтэй гэмт хэрэгт гэм буруутай бөгөөд 14 жилээс илүүгүй хугацаагаар хорих ял, хорих ялын доод хэмжээ болох нэг жил хүртэл хугацаагаар хорих ялаар шийтгүүлнэ

Хүүхдийн порнографыг эзэмших

4. Хүүхдийн порнограф эзэмшиж буй хүн бүр яллах дүгнэлтийн үндэслэлтэй гэмт хэрэгт гэм буруутай мөн 10 жилээс дээшгүй хорих ял ба хамгийн багадаа 1 жил хорих ялаар шийтгүүлэх эсвэл хялбаршуулсан ажиллагааны журмаар ял шийтгүүлэх гэмт хэрэг болох нэг өдрөөс доошгүй ба 2 жилээс дээшгүй жилээр хорих ял мөн хамгийн багадаа 6 сар хорих ялаар шийтгүүлэх

Хүүхдийн порнографт нэвтрэх

4.1 Хүүхдийн порнографт нэвтрэх буй хүн бүр яллах дүгнэлтийн үндэслэлтэй гэмт хэрэгт гэм буруутай бөгөөд 10 жилээс дээшгүй хорих ял ба хамгийн багадаа 1 жил хорих ялаар шийтгүүлэх эсвэл хялбаршуулсан ажиллагааны журмаар ял шийтгүүлэх гэмт хэрэг болох нэг өдрөөс доошгүй ба 2 жилээс дээшгүй жилээр хорих ял мөн хамгийн багадаа 6 сар хорих ялаар шийтгүүлэх⁹⁰

90 Criminal Code (R.S.C., 1985, c. C-46) PART V Sexual Offences, Public Morals and Disorderly Conduct 163.1

Монгол Улсын Садар самуунтай тэмцэх тухай хуулийн 3.1.1-т “садар самууныг сурталчлах” гэж бэлгийн дур хүслийг өдөөх зорилгоор хурьцал үйлдэхийг болон хүний бэлэг эрхтнийг илтээр хэвлэл, ном зохиол, кино, дүрс, дуу авианы бичлэг болон бусад хэлбэрээр уншуулах, сонсох, үзүүлэхийг гэж заасан нь дутмаг тодорхойлолт гэж үзэж байна. Садар самуун гэсэн ойлголтыг судлаачид өөр өөрөөр тайлбарласан байгаа нь садар самуун гэж юуг ойлгож байгааг тайлбарласан тогтсон нэг ойлголтод хүрч чадаагүй байгааг харуулж байна. Мөн эрүүгийн хуульд байх тус “Садар самуун” гэх нэр томъёог гадаад улсуудад өөр нэр томъёогоор тодорхойлж зохицуулж байна.

IV. Анагаахын шинжлэх ухааны нэр томъёо

1. “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис” гэх нэр томъёоны тухайд

Хууль зүйн талаас: Тухайн нэр томъёо нь 2002 оны Эрүүгийн хуульд тухайн байдлаараа ороогүй ба “мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөлөх эм”, “мансууруулах бодис” гэх байдлаар томъёологджээ. Харин 2015 оны Эрүүгийн хуульд тус нэр томъёог 6.2 дугаар зүйлийн 2, 12 дугаар зүйлийн 2.3, 20.7 дугаар зүйл, 20.8 дугаар зүйл, 20.9 дүгээр зүйл, 20.10 дугаар зүйлүүдэд тус тус оруулсан байна. Мөн үүнээс гадна 2002 оны 11 дүгээр сарын 28-ны өдөр батлагдсан “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай” хууль болон Монгол Улсын нэгдэн орсон гэрээнүүд болох 1988 оны 12 дугаар сарын 20-ны “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын хууль бус эргэлтийн эсрэг нэгдсэн үндэстний байгууллагын конвенц”, 1961 оны 3 дугаар сарын 25-ны “Мансууруулах эмийн тухай нэгдсэн конвенц”, 1971 оны 2 дугаар сарын 21-ний “Сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын тухай конвенц”-уудад тус нэр томъёог тусгасан байна.

“Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай” хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.1-д зааснаар “мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис”-ийг донтуулах болон сэтгэцэд бусад хүчтэй нөлөөлөл үзүүлдэг, “Мансууруулах эмийн тухай” 1961 оны НҮБ-ын Конвенц, “Сэтгэцэд нөлөөт бодисуудын тухай” 1971 оны НҮБ-ын Конвенцын жагсаалтад заасан, хууль тогтоомжийн дагуу Монгол Улсад хяналтад байлгавал зохих эм, байгалийн болон нийлэгжүүлсэн бэлдмэлийг хэлнэ гэж тодорхойлсон байна⁹¹. Харин эрх зүйн толь бичгүүдэд дараах байдлаар тус тус тайлбарласан байна. Академич С.Нарангэрэлийн эрх зүйн толь бичигт тухайн нэр томъёог мансууруулах бодис гэх нэр томъёогоор тодорхойлсон ба хүний төв мэдрэлийн системд донтуулах болон сэтгэцэд хүчтэй нөлөө үзүүлдэг байгалийн ба ургамлын буюу нийлэг гаралтай бодис, бэлдмэл, эм, ургамал⁹² гэж тодорхойлсон байна. Олон улсын эрх зүйн толь бичигт мансууруулах эмийг дунд зэргийн тунгаар хэрэглэхэд мэдрэхүйг мохоож, өвдөлтийг намдааж, гүн нойронд хүргэдэг боловч хэт их тунгаар увал ухаан алдах, ухаан алдах, таталт өгөх зэрэг үр дүнд хүргэдэг эм, физиологийн хувьд донтуулдаг, хар тамхины шинжтэй эсэхээс үл хамааран донтуулдаг мансууруулах бодистой төстэй хязгаарлалтад хамаарах эм⁹³ гэж, харин сэтгэцэд нөлөөт бодисыг тухайн нэршлээр нь тайлбарласан байна.

91 С.Гантулга, Б.Энхболд, “Эрүүгийн эрх зүй Тусгай анги сурах бичиг”, (2018), УБ, 313 дахь тал

92 С.Нарангэрэл, “Эрх зүйн эх толь бичиг”, (2007), УБ, 275 дахь тал

93 Merriam-Webster legal dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/narcotic>

Олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд тухайн нэр томьёог мөн тайлбарласан байна. 1988 оны 12 дугаар сарын 20-ны “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын хууль бус эргэлтийн эсрэг нэгдсэн үндэстний байгууллагын конвенц”-ын 1 дүгээр зүйлийн п хэсэгт мансууруулах эм гэдгийг Мансууруулах эмийн тухай 1961 оны нэгдсэн конвенц болон нэмэлт өөрчлөлт оруулсан уг конвенцын I жагсаалт, II жагсаалтад орсон байгалийн болон нийлэг аливаа бодисыг хэлнэ гэж, 1 дүгээр зүйлийн г хэсэгт сэтгэцэд нөлөөлөх бодис гэж 1971 оны конвенцын I, II, III, IV жагсаалтад орсон байгалийн буюу нийлэг аливаа бодис эсхүл байгалийн аливаа материалыг хэлнэ гэж тус тус тодорхойлсон. Өөрөөр хэлбэл Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд заасан шиг нэг нэр томьёогоор бус хоёр өөр төрлийн нэр томьёо гэдгийг тус конвенцод дурджээ. Мөн тухайн хоёр нэр томьёоны хамрах хүрээ, зохицуулалт нь ч бас өөр байна.

1961 оны 3 дугаар сарын 25-ны өдрийн “Мансууруулах эмийн тухай нэгдсэн конвенц”-д каннабис болон каннабисын давирхай, кока навчны кокаин, героин, кодеин, неркодэйн гэх мэтчилэн нийт 2 бүлэг бүхий 140 гаруй мансууруулах эмийг жагсаалт байдлаар баталж тус мансууруулах эмийг гагцхүү анагаах ухааны болон эрдэм шинжилгээний хэрэглээгээр хязгаарлах, түүнээс бусад хэрэглээг хориглох, хяналт тавих, хэрэгжүүлэх тухай зохицуулсан⁹⁴.

Харин 1971 оны 2 дугаар сарын 21-ний “Сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын тухай конвенц”-д этрифтамин, теноциклидин, зифефрол, фентиллин, амобарбитал, катин, лефетамин, мазиндол гэх сэтгэцэд нөлөөлөх бодисыг жагсаалт болгон оруулсан байна. Тус конвенцын зорилго нь сэтгэцэд нөлөөлөх зарим бодисыг урвуулан хэрэглэсний улмаас үүсэж байгаа олон нийтийн эрүүл мэнд, нийгмийн асуудлыг сэтгэл зовнин тэмдэглэж, тийм бодисыг урвуулан хэрэглэх, түүнээс үүсдэг хууль бус эргэлтээс урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх бөгөөд тухайн конвенцоор сэтгэцэд нөлөөлөх бодисыг хязгаарлах, хориглох, хяналт тавих, хэрэгжүүлэх асуудлыг зохицуулдаг байна⁹⁵.

Мөн гадаад улсуудын эрх зүйн зохицуулалтад буюу Холбооны бүгд найрамдах Герман улсын Эрүүгийн хууль⁹⁶, Бүгд найрамдах Солонгос улсын Эрүүгийн хууль⁹⁷, Япон улсын Эрүүгийн хуульд⁹⁸ дээрх хоёр нэр томьёог нэгэн зэрэг хэрэглэж зохицуулаагүй байна.

Анагаахын шинжлэх ухааны талаас: Анагаахын шинжлэх ухааны талаас мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис гэдэг нэр томьёог мөн тусад нь авч үздэг байна. Мансууруулах эмийг “narcotic drug”, сэтгэцэд нөлөөт бодисыг “psychotropic substance” гэсэн утгаар нь ойлгож, орчуулсан ба дараах байдлаар тайлбарладаг байна. Хавдар судлалын зүгээс мансууруулах эмийг “дунд зэргийн болон хүнд хэлбэрийн өвдөлтийг эмчлэхэд хэрэглэдэг бодис. Мансууруулах эм нь морфин, кодеин зэрэг опиаттай адил боловч опиум буюу хар тамхинаас гаргаж авдаггүй. Тэд төв мэдрэлийн систем дэх опиоид рецепторуудтай холбогддог. Мансууруулах эмийг одоо опиоид гэж нэрлэдэг болсон.”⁹⁹ гэх байдлаар тайлбарласан бол сэтгэцэд

94 Convention on Narcotic Drugs, 1961, <https://undocs.org/en/ST/CND/1/Add.1/Rev.8>

95 Convention on psychotropic substances, 1971, https://www.unodc.org/pdf/convention_1971_en.pdf

96 German Criminal Code, 1998, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html

97 Korean criminal act, 2013, https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=28627&lang=ENG

98 Japanese penal code, 1907, http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail_main?re=&vm=02&id=1960

99 National cancer institution, Dictionary of cancer terms, <https://www.cancer.gov/publications/dictionaries/cancer-terms/def/narcotic>

нөлөөлөх бодисыг “тархины үйл ажиллагаанд нөлөөлж, сэтгэлийн байдал, ухамсар, бодол санаа, мэдрэмж, зан төлөвт өөрчлөлт оруулдаг мансууруулах бодис эсвэл бусад бодис. Сэтгэц нөлөөт бодисын жишээнд алкохол, кофеин, никотин, марихуан болон зарим өвдөлт намдаах эмүүд орно. Героин, LSD, кокаин, амфетамин зэрэг олон хууль бус хар тамхи нь сэтгэцэд нөлөөт бодис юм.¹⁰⁰” гэж тодорхойлсон байна. Мөн өөр төрлийн анагаахын шинжлэх ухааны толь бичигт сэтгэцэд нөлөөлөх бодисыг “Таашаалыг өгдөг бодисын хэрэглээтэй эсвэл өвдөлтийг намдаадаг, бие махбодын хамаарал, хүлцлийг үүсгэдэг, ижил үр дүнд хүрэхийн тулд тунгаар хэрэглэх хандлагатай бодис, жоргүй сэтгэцэд нөлөөт бодис хэрэглэх нь «нийгмийн» эсвэл тохиолдлын шинжтэй, эсвэл илэн далангүй донтолт болж хувирдаг, донтуулах чадвартай кокаин/»хагарал», амфетамин, опиат, никотин, спирт, бензодиазепин, барбитурат, каннабис, галлюциноген, кофеин, эмчилгээний эм буюу эмнэлзүйн орчинд зохистой ажиллах чадварыг сайжруулдаг бодис¹⁰¹” гэж, сэтгэцэд нөлөөлөх бодисыг “Опиум эсвэл опиумтай төстэй нэгдлээс гаргаж авсан морфин, героин зэрэг мансууруулах бодис нь өвдөлтийг намдаадаг, ихэвчлэн нойрыг хүргэдэг, ухамсрыг өөрчилдөг, донтуулдаг.¹⁰²” гэж тус тус тайлбарласан байна. Мансууруулах эмийн хувьд дараах эмийг нийтлэг хэрэглэдэг байна.

- Кодеин
- Фентанил
- Гидрокодон
- Гидроморфон
- Меперидин
- Морфин
- Оксикодон
- Трамадол¹⁰³

Харин хамгийн түгээмэл хэрэглэдэг сэтгэцэд нөлөөлөх дараах бодисууд байдаг байна.

- Ханак (alprazolam)
- Zoloft (sertraline)
- Celexa (citalopram)
- Prozac (fluoxetine)
- Ativan (lorazepam)
- Desyrel (trazodone HCL)
- Lexapro (escitalopram)
- Cymbalta (duloxetine)
- Wellbutrin XL (bupropion HCL XL)
- Effexor XR (venlafaxine HCL ER)¹⁰⁴

100 National cancer institution, Dictionary of cancer terms, <https://www.cancer.gov/publications/dictionaries/cancer-terms/def/psychotropic-substance>

101 Medical dictionary by Farlex, <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/psychotropic+substances>

102 Medical dictionary by Farlex, <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/narcotic+drug>

103 Pain medications - narcotics, <https://medlineplus.gov/ency/article/007489.htm>

104 Good therapy, Most frequently prescribed psychotropic drugs, <https://www.goodtherapy.org/drugs/psychotropic-medication.html>

Анагаахын шинжлэх ухааны хувьд мансууруулах эм болон сэтгэцэд нөлөөлөх бодисыг өөр өөрөөр авч үздэг бөгөөд тухайн хоёр бодисын хэрэглэгдэх байдал, зориулалт, үйлчлэл болон төрлүүд нь өөр байдаг байна.

Эцэст нь дүгнэвэл “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис” гэх нэр томьёог хууль зүйн шинжлэх ухааны хувьд олон эрх зүйн зохицуулалтаар зохицуулж тайлбарласнаас гадна анагаахын шинжлэх ухааны зүгээс мөн тайлбар өгсөн байна. Олон улсын эрх зүйн баримт бичиг болон анагаахын шинжлэх ухааны хувьд “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис” гэх нэр томьёог нэг байдлаар биш тусад нь салгаж ойлгож, зохицуулж байгаа нь харагдаж байна. Учир нь мансууруулах эм болон сэтгэцэд нөлөөт бодис хоёр нь хэрэглэгдэх байдал, зориулалт, үйлчлэл, эрх зүйн зохицуулалт, хяналт, үр дагавар зэргээр хоорондоо ялгаатай. Үүнийг олон улсын эрх зүйн баримт бичиг болон анагаахын шинжлэх ухааны зүгээс тогтоож, зохицуулсан байна. Тиймээс “Мансууруулах эм, сэтгэц нөлөөт бодис” гэх нэр томьёог салгаж мансууруулах эм болон сэтгэцэд нөлөөт гэсэн утгаар нь ойлгож, зохицуулах нь зүйтэй.

2. “Халдварт өвчин” гэх нэр томьёоны тухайд

Хэл шинжлэлийн үүднээс тодорхойлох нь

Монгол хэлний их тайлбар тольд “халдах” гэдгийг “өвчний бусдад дамжиж халдах нь: өвчний халдвар (хүн, амьтны биед өвчний нян орж үржих нь), шарын халдвар (шар өвчин халдах нь), тахлын халдвар (тахал өвчин халдах нь), халдвар судлах баг (эрүүл ахуй, халдвар судлалын төхөөрөмж бүхий автомашин эзэмшиж хээрийн нөхцөлд ажилладаг мэргэжлийн хамт олон)”¹⁰⁵ хэмээн тайлбарласан байх бол Монсудар хэвлэлийн газраас эрхлэн гаргасан Монгол хэлний тайлбар тольд “халдвар” гэх үгийг “өвчний бусдад дамжиж халдах нь”¹⁰⁶ гэж тайлбарлажээ.

Хэдийгээр анагаахын шинжлэх ухааны үүднээс тайлбарлах нь илүү оновчтой боловч хэл шинжлэлийн үүднээс “халдварт өвчин” гэх үгийн тайлбарыг авч үзэх шаардлагатай гэж үзлээ. Тус үгийг Монгол хэлний тайлбар тольд “бичил биетнээр үүсдэг халдварлан тардаг өвчин”¹⁰⁷ хэмээн тодорхойлсон байна.

Хууль зүйн үүднээс тодорхойлох нь

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй Эрүүгийн хуулийн дараах зүйл, заалтуудад “халдварт өвчин”, “бэлгийн замын халдварт өвчин”, “дархлал хомсдолын вирус” гэх нэр томьёог хуульчилсан байна. Үүнд:

105 Монгол хэлний их тайлбар, <https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/104422>

106 Монсудар хэвлэлийн газар, Монгол хэлний тайлбар толь, УБ, 2018 он, 477 дахь тал

107 Монгол хэлний их тайлбар, <https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/104450>

12.1 дүгээр зүйл. Хүчиндэх

2. Энэ гэмт хэргийг:

2.5. хохирогчид **бэлгийн замын халдварт өвчин халдааж**;

...бол таван жилээс арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ

12.5 дугаар зүйл. Арван зургаан насанд хүрээгүй хүнтэй бэлгийн харьцаанд орох

2. Энэ гэмт хэргийн улмаас:

2.2. **бэлгийн замын халдварт өвчин** халдаасан бол зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

15.6 дугаар зүйл. Бусдын амь насанд аюул учруулж болзошгүй халдварт өвчин, дархлал хомсдолын вирус халдаах

1. Бусдын амь нас, эрүүл мэндэд аюул учруулж болзошгүй **халдварт өвчний** үед эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас тогтоосон хорио цээр, хязгаарлалтын дэглэм, холбогдох бусад журам, заавар, шаардлагыг зориуд санаатайгаар зөрчиж халдварт өвчин тархах нөхцөл бүрдүүлсэн, эсхүл бусдад халдаасан бол хоёр мянга долоон зуун нэгжээс арван дөрвөн мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

2. Бусдын амь насанд аюул учруулж болзошгүй **халдварт өвчин, дархлал хомсдолын вирус**ыг бусдад зориуд халдаасан бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

Бэлгийн замын халдварт өвчин гэх нэр томъёоны хувьд, судлаач С.Гантулга, Б.Энхбаяр нар өөрсдийн хамтын бүтээл болох “Эрүүгийн эрх зүй, тусгай анги” сурах бичигтээ “бэлгийн замын халдварт өвчин” гэж “бэлгийн замаар нэг хүнээс нөгөөд дамжих халдвар юм.”¹⁰⁸ хэмээн тайлбарласан байна.

Мөн түүнчлэн судлаач С.Гантулга, Б.Энхбаяр нар ЭХ-ийн 15.6 дугаар зүйлийг дээр дурдсан бүтээлдээ тайлбарлахдаа “халдварт өвчин” гэдгийг “халдварт шавж болоод бусад төрлийн дамжуулагчид амьсгалдаг агаар, уудаг ус, гишгэж явдаг газар, шороогоор дамжин эсвэл шууд хавьтлаар хүн ба амьтнаас хүний бие махбодод орж үүсгэдэг өвчнийг хэлнэ. Халдварлах үедээ амь биед аюултай байдалд хүргэсэн буюу ердийн явцаараа үхэлд хүргэж болох халдварт өвчин хамаарна. Тухайлбал, шувууны ханиад, сарс, эбола”¹⁰⁹, хэмээн тайлбарласан байдаг.

Дархлал хомсдолын вирусын тухай Хүний дархлал хомсдолын вирусын халдвар, дархлалын олдмол хомсдолоос сэргийлэх тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.1 дэх хэсэгт “хүний дархлал хомсдолын вирус” гэж зөвхөн хүний биеийн дархлалын эсүүдийг сонгомлоор гэмтээдэг вирус /ретровирус/-ыг ойлгоно хэмээн тодорхойлсон байх бол мөн зүйлийн 3.1.2-дахь хэсэгт “дархлалын олдмол хомсдол” буюу ДОХ-ыг “хүний дархлал хомсдолын вирусын нөлөөгөөр хүний биеийн дархлалын эсүүд гэмтэж, дархлалын тогтолцоо алдагдсанаар өвчин, эмгэг илрэхийг ойлгоно.” хэмээн тодорхойлжээ.

БНСУ нь халдварт өвчний тодорхойлолтыг Халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлж, хяналт тавих тухай хуулийн 2.1 дүгээр зүйлд “Халдварт өвчин гэж 1~5 дугаар зэрэглэлийн халдварт өвчин, шимэгч хорхойн гаралтай, Дэлхийн Эрүүл мэндийн байгууллагын тандалтад байдаг, биологийн зэвсэг болгон ашигладаг халдварт өвчнүүд болон бэлгийн замын болон зоонозын, эмнэлгийн тусламж үйлчилгээний явцад халдварлан дамждаг өвчнүүдийг хэлнэ”¹¹⁰ гэж тодорхойлоод зогсохгүй мөн хуулийн 2.2~2.12 дугаар зүйлд болон Эрүүл мэнд, халамжийн яамны

108 С.Гантулга, Б.Энхбаяр нар, Эрүүгийн эрх зүй, тусгай анги” сурах бичиг, УБ, 2018 он, 62 дахь тал

109 Мөн тэнд, 148 дахь тал

110 БНСУ-ын Засгийн газрын харьяа эрх зүйн практик мэдээллийн цахим хуудас, <https://m.easylaw.go.kr/MOM/SubCsmOvRetrieve.laf?langCd=700109&csmSeq=1598&ccfNo=1&cciNo=1&cnpCisNo=1>

сайдын баталсан халдварт өвчний тухай журмын 1 дүгээр зүйлд¹¹¹ халдварт өвчнийг хор аюулын хэмжээг нь шалгуур болгон ангилан тодорхойлсон байна.

Бусад шинжлэх ухааны үүднээс тодорхойлох нь

Халдварт өвчин (infectious disease, communicable disease)

Оксфордын анагаахын товч тайлбар тольд халдварт өвчнийг “нэг хүнээс нөгөөд дамжих бүхий л өвчин. Энэ нь бие махбодтой шууд харьцах, халдвартай бичил биетнийг авсан объекттой нийтлэг харьцах, өвчин тээгчээр дамжуулан, эсвэл ханиалгах эсвэл амьсгалын замаар халдвар бүхий дуслыг агаарт тараах зэргээс үүдэлтэй байж болно.”¹¹²

Харвардын Их Сургуулийн эрүүл мэндийн хэвлэх газраас эрхлэн хэвлүүлсэн Анагаахын шинжлэх ухааны толь: эрүүл мэндийн нэр томьёо номд халдвар гэх үгийг “хүний бие махбодод бактери гэх мэт өвчин үүсгэх аюултай организмын өсөлт.”¹¹³ хэмээн тайлбарлаад, халдварт өвчнийг “Хүнээс хүнд халдварладаг бактери, вирус болон бусад эмгэг төрүүлэгч бичил биетүүдээс үүдэлтэй аливаа өвчин.”¹¹⁴ хэмээн тодорхойлсон байна.

Мэд тэрмсийн Анагаахын шинжлэх ухааны тольд халдварт өвчнийг тодорхойлохдоо “өвчин (томуу, хумхаа, менингит, галзуу, татран гэх мэт) өвчин үүсгэгч бодис, бичил биетүүд (бактери, вирус, эгэл биетэн, мөөгөнцөр гэх мэт) хүний биед нэвтэрч, тэнд төлжиж, үржихийг хэлнэ.”¹¹⁵

Дээр дурдаж буй вирусын тухайд, тамхины цоохортох өвчнийг судлах явцад судлаач Мартинус Бэйринк эрүүл тамхийг өвчлүүлж байгаа шингэнийг “халдвартай амьд шингэн” хэмээн 1898 онд нэрлэжээ. Тэрээр халдвартай амьд шингэнд агуулагдаж, өвчлүүлж байгаа тэр зүйлийг вирус хэмээн нэрлэжээ. “Virus” гэдэг үг нь эртний Египетээс гаралтай үгсийн санд нэвтэрсэн бөгөөд нэг талаар могойн хор, нөгөө талаар эрэгтэй хүний үрийн шингэн гэсэн утгаар хэрэглэдэг байсан байна¹¹⁶.

Ханиадыг олон төрлийн вирус үүсгэдгийн дотроос хамгийн гол үүсгэгч нь хүний риновирус байдаг /Рино гэдэг нь Грекээр rhino хамар гэсэн утгатай./ Риновирус ханиадтай хүний хамраас гоожсон салслаг шингэнээр дамжин эрүүл хүмүүст дамждаг. Энэ вирус гол төлөв агаар дуслын замаар дамжин халдварлаж, хүний хамар, хоолой, уушгины салст бүрхүүлийн эсүүдэд үрждэг. Ханиад хүрсэн хүний биеийн зовиурууд нь риновирустэй огт холбоогүй, харин бидний дархлааны системтэй холбоотой байдаг.

Вирус дамжсан эсүүд цитокин хэмээх бодис ялгаруулдаг, тэдгээр бодисуудыг дархлалын систем илрүүлэн эсүүд рүү довтлон устгадаг тул хүний хамар, хоолой, уушгины салст бүрхэвчүүд гэмтэн, гэмтсэн хэсгүүдээс ихээхэн хэмжээний салслаг шингэн ялгардаг. Ханиад хүрсэн хүн бүрэн эдгэрнэ гэдэг нь дархлааны тогтолцооны эсүүд риновирусыг устгахыг хэлнэ. Хүн төрөлхтөн одоогоор цагаан цэцэг өвчин болон үхрийн мялзан гэдэг вирусээр үүсгэгддэг 2 өвчнийг бүрэн устгаад байна.¹¹⁷

111 Мөн тэнд.

112 Oxford concise medical dictionary, www.oxfordreference.com

113 Harvard Health Publishing, Medical Dictionary of Health Terms: D-I, <https://www.health.harvard.edu/d-through-i#I-terms>

114 Мөн тэнд, <https://www.health.harvard.edu/a-through-c#C-terms>

115 MedTerms Medical Dictionary A-Z, <https://www.medicinenet.com/infection/definition.htm>

116 Карл Циммер, Вирусын ертөнц, УБ, 2019 он, 32 дахь тал

117 Мөн тэнд, 56 дахь тал

Бэлгийн замын халдварт өвчин (ISSTD R буюу sexually transmitted disease)

Оксфордын анагаахын товч тайлбар тольд “бэлгийн замын халдварт өвчин”-г “бэлгийн замаар дамжих аливаа өвчинг хэлнэ. Бэлгийн замаар дамжих халдварт өвчинд ДОХ, тэмбүү, заг хүйтэн, хламидийн зарим халдвар, бэлэг эрхтний герпес, зөөлөн шарх зэрэг орно.”¹¹⁸ хэмээн тайлбарлажээ.

Дархлал хомсдолын вирус (HIV буюу human immunodeficiency virus)

Хүний дархлал хомсдолын вирус (ХДХВ) нь дархлааны системийг онилон, эрүүл дархлаатай хүмүүсийн тэмцэж чадах олон халдвар, зарим төрлийн хорт хавдраас хүний биеийн дархлааны хамгаалалтыг сулруулдаг. Энэхүү вирус нь дархлааны эсийг устгаж, үйл ажиллагааг нь муутгадаг тул халдвар авсан хүмүүс аажмаар дархлалын хомсдолд ордог.¹¹⁹

Дэлхийн Эрүүл мэндийн байгууллагын мэдээгээр ХДХВ нь дэлхийн нийтийн эрүүл мэндийн томоохон асуудал хэвээр байгаа бөгөөд одоогийн байдлаар 36.3 сая [27.2–47.8 сая] хүн уг вирусийн халдвараар нас барсан байна. Өнгөрөгч 2020 оны эцсийн байдлаар ХДХВ-ийн халдвартай 37.7 сая [30.2-45.1 сая] хүн амьдарч байгаа бөгөөд тэдний гуравны хоёроос илүү хувь нь (25.4 сая) ДЭМБ-ын Африкийн бүсэд бүртгэгдсэн байна. 2020 онд 680 000 [480 000-1,0 сая] хүн ХДХВ-ийн халдвартай холбоотой шалтгаанаар нас барж, 1,5 сая [1,0-2,0 сая] хүн ХДХВ-ийн халдвар авчээ.¹²⁰

ХДХВ-ийн халдварыг эмчлэх арга одоогоор байхгүй. Гэсэн хэдий ч ХДХВ-ийн халдвараас үр дүнтэй урьдчилан сэргийлэх, оношлох, эмчлэх, тусламж үзүүлэх, тэр дундаа оппортунист халдвараас сэргийлэх хүртээмж нэмэгдэж байгаатай холбогдуулан ХДХВ-ийн халдвар нь ХДХВ-ийн халдвартай хүмүүст урт удаан, эрүүл амьдрах боломжийг олгодог эрүүл мэндийн архаг хэлбэр болж байна.

ХДХВ-ийн халдварын эцсийн үе шат нь дархлалын олдмол хомсдол (ДОХ) бөгөөд эмчилгээ хийлгээгүй тохиолдолд тухайн хүнээс шалтгаалж олон жил дамжин үргэлжилдэг. ДОХ нь тодорхой хорт хавдар, халдвар эсвэл бусад хүнд хэлбэрийн урт хугацааны эмнэлзүйгээр илэрдэг.

ДҮГНЭЛТ

Манай улсад “халдварт өвчин”, “бэлгийн замын халдварт өвчин” гэх нэр томъёог хууль, бусад эрх зүйн акт, УДШ-ийн тайлбарт тодорхойлж, тайлбарлаагүй байна. Харин “дархлал хомсдолын вирус” гэх нэр томъёог Хүний дархлал хомсдолын вирусын халдвар, дархлалын олдмол хомсдолоос сэргийлэх тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.1 дэх хэсэгт тодорхойлсон байна.

“Дархлал хомсдолын вирус” гэх нэр томъёог Хүний дархлал хомсдолын вирусын халдвар, дархлалын олдмол хомсдолоос сэргийлэх тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.1 дэх хэсэгт зөвхөн хүний биеийн дархлалын эсүүдийг сонгомлоор гэмтээдэг вирус /ретровирус/-ыг ойлгоно хэмээн тодорхойлсон байгаа нь хэт явцуу агуулгаар тодорхойлсон гэж үзэж болохоор байна. Учир нь ДЭБ-ийн тодорхойлолтод дурдахдаа уг вирусыг дархлааны системийг онилон, эрүүл дархлаатай хүмүүсийн тэмцэж чадах олон халдвар, зарим төрлийн хорт хавдраас хүний биеийн дархлааны

118 Oxford concise medical dictionary, www.oxfordreference.com

119 Дэлхийн Эрүүл Мэндийн байгууллагын ХДХВ, ДОХ-ын мэдээ, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hiv-aids>

120 Мөн тэнд.

хамгаалалтыг сулруулдаг хэмээн тайлбарласан нь тухайн вирусын онцлох шинжийг тун оновчтой тайлбарласан байгаа юм.

Харин “халдварт өвчин”, “бэлгийн замын халдварт өвчин” гэх нэр томьёонуудыг хууль болон бусад эрх зүйн актад тайлбарлаагүй байх тул анагаахын шинжлэх ухаанд уг тодорхойлолт нийцэж буй эсэхийг тогтоох боломжгүй байна.

Ийнхүү хууль болон эрх зүйн актад тодорхойлоогүй байгаа нь одоогоор практикт асуудалгүй мэт боловчиг цаашид шинэ төрлийн халдварт өвчнүүд гарч буй үед хариу арга хэмжээ авах, эрүүгийн хуулиар хамгаалагдсан эрх ашгийг хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх зэрэг олон үйл ажиллагаанд тодорхойгүй байдал бий болгох эрсдэлтэй юм.

Иймд халдварт өвчин гэж ямар өвчнийг ойлгох тухай, ямар өвчнүүд багтах, тухайн өвчнүүдийг ангилан авч үзэж тодорхойлсон эрх зүйн акт, албан ёсны тайлбар гаргах шаардлагатай байна.

V. Хүн ам зүйн шинжлэх ухааны нэр томьёо

1. “Орон байр” гэх нэр томьёоны тухайд

“Орон байр” гэх нэр томьёог хэл шинжлэлийн үүднээс “амьдран суухад зориулсан сууц” гэж тодорхойлсон байна¹²¹.

Хууль зүйн талаас: Орон байр гэх нэр томьёо нь 2002 оны Эрүүгийн хууль болон 2015 оны Эрүүгийн хууль аль алинд нь зохицуулагдсан нэр томьёо юм. 2002 оны Эрүүгийн хуульд 137 дугаар зүйлийн 137.1 “Иргэнд хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж орон байранд нь хууль бусаар нэвтрэх, дур мэдэн орж суух, орон байрнаас гаргах, нэгжлэг хийх зэргээр орон байрны халдашгүй байдлыг зөрчсөн бол...”, 145 дугаар зүйлийн 145.2 “Энэ гэмт хэргийг давтан бүлэглэж буюу урьдчилан үгсэж тохиролцсон бүлэг, машин механизм, тусгайлан бэлтгэсэн багаж хэрэгсэл хэрэглэж буюу орон байр, агуулах саванд нэвтэрч үйлдсэн, энэ хэргийн улмаас үлэмж хэмжээний хохирол учирсан, олон тооны мал хулгайлсан бол...” гэх мэтээр орон байр гэх нэр томьёог зохицуулсан байна. Мөн үүнээс гадна Монгол Улсын Дээд шүүхийн 2007 оны 5 дугаар сарын 29-ний дугаар 28 “Эрүүгийн хуулийн 145 дугаар зүйлийн зарим хэсэг, заалтыг тайлбарлах тухай” тогтоолд “Мөн зүйлийн 145.2 дахь хэсэгт заасан “орон байр” гэдэгт хүн байнга буюу түр амьдрахад зориулагдсан төрөл бүрийн орон сууц, байшин, гэр, урц, зочид буудал, амралт сувиллын газар, зуслангийн байр, майхан зэргийг ойлгоно. Орон байр нь хөдөлгөөнтэй, түр шинжтэй байж болно.” гэж тайлбарласан байна.

Одоо дагаж мөрдөж буй Эрүүгийн хууль буюу 2015 оны Эрүүгийн хуульд 13.6 дугаар зүйлийн 1-т “Оршин суугчийн зөвшөөрөлгүйгээр орон байранд нэвтэрч хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд халдаж дураараа авирласан бол...”, 2-т “Энэ гэмт хэргийг хүч хэрэглэж, хүч хэрэглэхээр заналхийлж үйлдсэн, эсхүл эрх бүхий албан тушаалтан хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчиж хүний орон байранд нэвтрэн орсон, нэгжлэг хийсэн, эд хөрөнгө хураан авсан...”, 13.8 дугаар зүйлийн 1-т “Оршин суугчийн зөвшөөрөлгүйгээр орон байранд, эсхүл гадна талаас орон байрны доторх орчны гэрэл зураг авч, эсхүл дууны, дүрсний, дуу-дүрсний бичлэг хийж олон нийтэд тараасан, эсхүл бусдад дамжуулсан...”, 3-т “Эрх бүхий албан тушаалтан хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчиж орон байранд, гадна талаас орон байрны доторх орчны гэрэл зураг авсан, дууны, дүрсний, дуу-дүрсний бичлэг хийсэн бол...”, 17.1

¹²¹ Монгол хэлний их тайлбар толь, <https://mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD+%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D1%80>

дүгээр зүйлийн 2.1-т "...хүн байнга амьдрах, үйл ажиллагаа явуулах зориулалттай орон байр, тусгайлан хамгаалсан байр, агуулахад нэвтэрч..." гэх мэтээр орон байр гэх нэр томъёог зохицуулсан байна. Мөн 13.6 дугаар зүйлийн аутентик тайлбарт "Энэ хуульд заасан "орон байр" гэж хүн байнга, түр амьдрахад зориулагдсан төрөл бүрийн орон сууц, байшин, гэр, урц, зочид буудал, амралт сувиллын газар, зуслангийн байр, майхан зэргийг ойлгоно." гэж тодорхойлсон байна.

Үүнээс гадна эрх зүйн сурах бичгүүдэд орон байр гэх нэр томъёог дээрх 2002 оны Эрүүгийн хуулийн тус хэсгийг тайлбарласан Улсын Дээд шүүхийн тогтоол болон 2015 оны Эрүүгийн хуулийн аутентик тайлбартай адил байдлаар тайлбарласан байна^{122 123}.

Эрх зүйн толь бичиг орон байр гэдэг нэр томъёог тодорхой байдлаар мөн тайлбарласан байна. Академич С.Нарангэрэлийн эрх зүйн толь бичигт орон байр гэх нэр томъёо байдаггүй харин орон байрны халдашгүй байдлын талаар тайлбарласан байна. Орон байрны халдашгүй байдал гэдгийг "(англ. the sanctity/inviolability of the home; ор. Неприкосновенность жилища) үндсэн хуулиар баталгаажуулсан хүний хувийн үндсэн эрхийн нэг; орон байранд тэнд оршин суугчдын хүсэл зоригоос гадуур хэн ч нэвтрэн орох ёсгүй болохыг харуулна. Орон байрны халдашгүй байдлын үндсэн хуулийн гол баталгаа нь нэгжлэгийг зөвхөн хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч үндэслэл бүхий тогтоол гаргаж прокуророор батлуулах ба уг ажиллагаа эхлэхийн өмнө холбогдох этгээдэд уншуулж сонсгоно. Орон байранд дур зоргоороо нэвтрэн орох бүх тохиолдол нь гагцхүү нийгмийн аюулгүй байдал, түүнчлэн хүмүүсийн амь нас, эрүүл мэндэд заналхийлсэн ноцтой ба илэрхий аюулыг зайлуулах нөхцөлд хийгдэнэ. Орон байрны халдашгүй байдлын баталгааг онц байдал буюу дайны байдлын үед хязгаарлаж болно. Орон байрны халдашгүй байдлыг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлд баталгаажуулжээ. Иргэнд хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж орон байранд хууль бусаар нэвтрэх, дур мэдэн орж суух, орон байрнаас гаргах, нэгжлэг хийсэн нь иргэдийн эрх чөлөөний эсрэг гэмт хэрэг болно.¹²⁴" гэх байдлаар тайлбарласан. Орон байрыг гадаад улсын эрх зүйн толь бичигт "“Орон сууц” гэж хүний амьдрах зориулалтаар ашиглаж, ашиглаж байгаа болон ашиглахаар төлөвлөж буй аливаа барилга, байгууламж, үйлдвэрлэсэн орон сууц, зөөврийн байшин, эсхүл түүний нэг хэсгийг хэлэх бөгөөд үүнд хамааран ашиглагдаж буй аливаа байшин, дагалдах хэрэгсэл орно. Зөвхөн улирлын чанартай амралтын зориулалтаар ашигладаг аливаа үйлдвэрлэсэн гэр эсвэл зөөврийн байшинг багтаана.¹²⁵", "“Орон сууц” гэж хүн байгаа эсэхээс үл хамааран шөнийн цагаар оршин суудаг хүн байнга эсвэл завсарлагатай байрлаж байгаа барилга байгууламж¹²⁶" гэх мэтээр тайлбарласан байна.

Гадаад улсуудын эрх зүйн зохицуулалтад орон байр гэдгийг хуулийн зохицуулалтад тайлбарлаж зохицуулаагүй байна. Тухайлбал, Бүгд найрамдах Солонгос улсын Эрүүгийн хуулийн 330 дугаар зүйлд "Оршин суугаа газар, харуул хамгаалалттай орон сууц, усан онгоц, усан онгоц, эзэлсэн өрөөнд шөнийн цагаар нэвтэрч бусдын эд хөрөнгийг хулгайлсан бол..." гэж зохицуулсан ба ямар нэг тайлбаргүй, Холбооны бүгд найрамдах Герман улсын Эрүүгийн хуулийн 224 дэх

122 Монгол Улсын Дээд шүүх, Ханнс-Зайделийн сан, "Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар", (УБ, 2013), 352 дахь тал

123 С.Гантулга, Б.Энхболд, "Эрүүгийн эрх зүй Тусгай анги сурах бичиг", (2018), УБ, 87 дахь тал

124 С.Нарангэрэл, "Эрх зүйн эх толь бичиг", (2007), УБ, 356 дахь тал

125 According to N.C. Gen. Stat. § 160A-442

126 United States v. Adams, 2009 U.S. App. LEXIS 25866 (9th Cir. Or. Nov. 25, 2009)

хэсгийн 1-ийн 3-т “Хувийн байранд нэвтэрч орох, эсхүл хувийн байранд нэвтрэх, нуугдах зэрэгт ихэвчлэн ашиглагддаггүй хуурамч түлхүүр эсвэл бусад хэрэгслийг ашиглан хулгай хийх...” гэж байдлаар зохицуулсан ба ямар нэг тайлбаргүй тус тус байна.

Нийгмийн шинжлэх ухааны талаас: Орон байр гэх нэр томьёог судлахын тулд эхлээд хувийн халдашгүй байдал, орон байрны халдашгүй байдлын талаар судлах нь зүйтэй. Учир нь орон байр гэх нэр томьёотой холбоотой гэмт хэргийн тухайд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг, болон тухайн объекттэй холбоотой гэмт хэргүүд байдаг.

Орон байрны халдашгүй байдлын талаар Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13-т зохицуулж, тус эрхийг хамгаалсан. Иргэдийн орон байрны халдашгүй эрх гэдэг бол тухайн этгээдийн хууль ёсоор амьдран сууж буй гэр, байшин, өрөө, тасалгаанд хамаардаг. Иймд орон байрны халдашгүй эрх гэдгийг орон байрны өмчлөх эрхээс ялгаатай үзэх ёстой. Жишээ нь бусдын өмчийн орон сууцыг өөр этгээд хөлслөн сууж байгаа бол орон байрны халдашгүй эрх тухайн үед хөлсөөр суугчид хадгалагдана. Зочид буудалд сууж буй хүн ч гэсэн тухайн тасалгаандаа орон байрны халдашгүй байдлыг хадгалдаг юм¹²⁷.

Мөн үүнээс гадна орон байрны халдашгүй байдлын талаар онолын чухал тайлбарыг Америкийн нэгдсэн улсын Дээд шүүхийн шүүгч Харлан Katz v. United States хэргийг шийдвэрлэхдээ хийсэн юм. Katz v. United States хэргийн тухайд “Холбооны мөрдөх товчооны мөрдөгчид Катзыг утасны бүхээгт утсаар ярьж байхад гаднаас нь чагнах төхөөрөмж тавьсан. Дүүргийн шүүх утасны яриаг Катзын эсрэг нотлох баримтаар ашигласан. Улмаар түүнийг АНУ-ын мужуудаар утсаар бооцооны мэдээлэл дамжуулсан хэргээр ял сонгосон. Үүний дагуу тэрээр цахим төхөөрөмж ашиглан олж авсан нотлох баримтыг Америкийн нэгдсэн улсын Үндсэн хуулийн дөрөв дэх нэмэлт, өөрчлөлтийн эрхийг зөрчсөн гэж үзэн давж заалдах шатны шүүхэд гомдол гаргахаар болжээ.¹²⁸” гэх товч агуулгатай байна. Америкийн нэгдсэн улсын Үндсэн хуулийн дөрөв дэх нэмэлт, өөрчлөлтийн хувьд “Ард түмний бие, орон байр, бичиг баримт, эд зүйлд үндэслэлгүй нэгжлэг, хураан авахаас хамгаалсан байх эрхийг зөрчиж болохгүй байх эрх”-ийг баталгаажуулж өгсөн байдаг. Америкийн нэгдсэн улсын Дээд шүүхийн шүүгч Харлан тус хэргийг шийдэхдээ хүний хувийн халдашгүй байдлыг дараах байдлаар тайлбарласан юм. Ингэхдээ утасны бүхээгт тухайн хүн өөрийн хувийн орон зайг мэдэрч, субъектив төсөөлөлтэй байсан, нийгмийн зүгээс тухай үйлдлийг хүлээн зөвшөөрсөн учир орон байртай адилтган чагнах төхөөрөмж тавьсныг тухайн хүний эрхийг зөрчсөн гэж үзэж ийнхүү зөвшөөрөлгүй тагнасан нь буруу юм гэж үзсэн. Ерөнхийдөө Америкийн нэгдсэн улсын Дээд шүүх Америкийн нэгдсэн улсын Үндсэн хуулийн дөрөв дэх нэмэлт, өөрчлөлт нь тухайн хүний байгаа орон байрыг бус тухайн хүнийг хамгаалдаг гэж үзсэн. Гэхдээ хүмүүст ямар хамгаалалт өгөх талаар асуудал тулгарна. Энэ нь орон байр гэдгээс эх үндэстэй байх ёстой. Өмнөх шийдвэрүүдээс үзвэл орон байрны халдашгүй байдал нь хоёр шаардлага биелснээр бий болохоор дүгнэгдэж байна. Нэгдүгээрт хүн хувийн халдашгүй байдлаа мэдрэх субъектив төсөөлөл бий болох, хоёрдугаарт нийгэм үүнийг үндэслэлтэй гэж ойлгох гэсэн хоёр шалгуур үүнд хамаарч байна. Тийм учраас тухайн хүний гэр нь хувийн халдашгүй байдлыг хадгалах орчин болдог хэдий ч үзэсгэлэн гэх мэт зүйлийг гаргахад энэхүү

127 Г.Совд, Н.Жанцан, Ж.Амарсанаа, С.Жанцан, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар”, (УБ, 2000), 113 дахь тал

128 U.S. Reports: Katz v. United States, 389 U.S. 347 (1967), <https://privacylibrary.ccnlud.org/case/katz-vs-united-states>

шинжээ алддаг байна. Өөрөөр хэлбэл нээлттэй хэн нэгэнтэй ярилцах үед тухайн хүн үүнийг хувийн нууц гэж бодохгүй бөгөөд хувийн халдашгүй байдлын төсөөлөл байхгүй байх ба энэ үед хувийн халдашгүй байдал яригдахгүй юм¹²⁹.

Дээрх байдлаас дүгнэвэл орон байр гэх нэр томьёо нь орон байрны халдашгүй байдлаас эхтэй ойлголт учир тухайн агуулгаас гажиж болохгүй байна. Тиймээс дээрх онолын тодорхойлолт болон нэрлэн заасан 2 шаардлагад нийцэх ёстой. Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд орон байр гэх нэр томьёог тайлбарлахдаа тоочиж орон байрны төрлүүдийг заасан байгаа нь үүний агуулгыг гаргаж, зохистой зохицуулахгүй байна.

Эцэст нь дүгнээд үзвэл орон байр гэх нэр томьёог Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд аутентик тайлбараар тоочсон байдлаар тайлбарлаж зохицуулсан. Тайлбарласан эрдэм, шинжилгээний бүтээлүүд буюу онол болон гадаад улсуудын эрх зүйн зохицуулалтуудад тоочсон, ерөнхий байдлаар зохицуулсан янз бүр байна. Орон байр гэх нэр томьёо нь нийгмийн шинжлэх ухааны талаас онолын хувьд тайлбарлагдах ойлголт учир тухайн нэр томьёог тоочсон байдлаар бус ерөнхий байдлаар зохицуулж онолын дагуу ойлгох нь зүйтэй байна.

2.“Гэр бүлийн таагүй орчин” гэх нэр томьёоны тухайд

Хэл шинжлэлийн үүднээс тодорхойлох нь

Гэр бүлийн таагүй орчин гэх ойлголтын тайлбарлах шаардлагатай үг нь таагүй гэх үг юм. Таагүй хэмээх үгийг Монгол хэлний их тайлбар тольд “тав тухгүй, тохьгүй, таа муутай, тааламжгүй, таалсан шинжгүй”¹³⁰ гэж тайлбарласан байх бол Монсудар хэвлэлийн газраас эрхлэн хэвлүүлсэн Монгол хэлний тайлбар тольд “тухгүй, тохьгүй, тав тухгүй байх, тааламжгүй, сэтгэлд нийцгүй”¹³¹ гэж тайлбарласан байна.

Хууль зүйн үүднээс тодорхойлох нь

Гэр бүлийн таагүй орчин гэх нэр томьёо нь Эрүүгийн хуулийн дор дурдсан зүйлүүдэд хуульчлагдсан байна. Энэ нь:

13.13 дугаар зүйл.Албадан хөдөлмөрлүүлэх

1.Бусдад хүч хэрэглэж, хүч хэрэглэхээр заналхийлж, илт хохиролтой болзол, нөхцөл тулгаж, эсхүл хөрөнгө чинээ, эрүүл мэнд, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдал, **гэр бүлийн таагүй орчин**, амьдрал ахуйн бусад хүнд байдлыг далимдуулан эрхшээлдээ оруулж цалин хөлсгүй хөдөлмөр эрхлүүлсэн бол таван мянга дөрвөн зуун нэгжээс хорин долоон мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

15.3 дугаар зүйл.Хүний цус, эс, эд, эрхтнийг хууль бусаар авах

3.Энэ зүйлийн 1, 2 дахь хэсэгт заасан гэмт хэргийг хохирогчийн хөрөнгө чинээ, эрүүл мэнд, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдал, **гэр бүлийн таагүй орчин**, амьдрал ахуйн бусад хүнд байдал, биеэ хамгаалж чадахгүй байдлыг далимдуулж эрхшээлдээ байгаа хүний эсрэг үйлдсэн, эсхүл энэ гэмт хэргийн улмаас хохирогч нас барсан бол таван жилээс арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

129 U.S. Reports: Katz v. United States, 389 U.S. 347 (1967)., p.361, <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep389/usrep389347/usrep389347.pdf>

130 Монгол хэлний их тайлбар толь, https://mongoltoli.mn/search.php?ug_id=82788&opt=1&word=%D0%A2%D0%90%D0%90

131 Монсудар хэвлэлийн газар, Монгол хэлний тайлбар толь, УБ, 2018 он, 130 дахь тал

16.1 дүгээр зүйл. Хүүхдийг гэмт хэрэг үйлдэхэд татан оруулах

1. Арван найман насанд хүрсэн хүн хүүхдэд амлалт өгч, хууран мэхэлж; хүч хэрэглэж, хүч хэрэглэхээр заналхийлж; хохирогчийн хөрөнгө чинээ, эрүүл мэнд, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдал, **гэр бүлийн таагүй орчин**, амьдрал ахуйн бусад хүнд байдлыг далимдуулж гэмт хэрэг үйлдэхэд татан оруулсан бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

16.4 дүгээр зүйл. Хүүхдээр гуйлга гуйлгах

1. Хүүхдэд амлалт өгч, хууран мэхэлж; хүч хэрэглэж, хүч хэрэглэхээр заналхийлж; хохирогчийн хөрөнгө чинээ, эрүүл мэнд, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдал, **гэр бүлийн таагүй орчин**, амьдрал ахуйн бусад хүнд байдлыг далимдуулж байнга гуйлга гуйлгасан бол хоёр зуун дөчин цагаас дөрвөн зуун наян цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

Хууль дахь тус нэр томьёоны тухай хууль тогтоогчийн зүгээс аутентик тайлбар, Шүүхийн тухай хуулийн 22.9-т зааснаар Улсын дээд шүүх хуулийг зөв хэрэглэх талаар гаргасан албан ёсны тайлбарыг тус тус гаргаагүй байна.

Судлаач С.Гантулга, Б.Энхбаяр нар өөрсдийн хамтын бүтээл болох “Эрүүгийн эрх зүй, тусгай анги” сурах бичигтээ ЭХ-ийн 13.13 дугаар зүйлийн 1-дэх хэсгийн “хөрөнгө чинээ, эрүүл мэнд, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдал, гэр бүлийн таагүй орчин, амьдрал ахуйн бусад хүнд байдлыг далимдуулан эрхшээлдээ оруулсан” гэх шинжийг тайлбарлахдаа гэр бүлийн таагүй орчин гэдгийг гэр бүлийн хүчирхийлэл, эрсдэлт нөхцөлд амьдардаг, төрөл садан, асран хамгаалах хүнгүй гэж¹³² тайлбарласан байна. Мөн тус бүтээлд ЭХ-ийн 15.3 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсгийн “хохирогчийн хөрөнгө чинээ, эрүүл мэнд, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдал, гэр бүлийн таагүй орчин, амьдрал ахуйн бусад хүнд байдал, биеэ хамгаалж чадахгүй байдлыг далимдуулж эрхшээлдээ байгаа хүний эсрэг үйлдсэн”¹³³ гэдгийг, 16.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн “хохирогчийн хөрөнгө чинээ, эрүүл мэнд, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдал, гэр бүлийн таагүй орчин, амьдрал ахуйн бусад хүнд байдлыг далимдуулж”¹³⁴ гэдгийг, 16.4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн “хөрөнгө чинээ, эрүүл мэнд, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдал, гэр бүлийн таагүй орчин, амьдрал ахуйн бусад хүнд байдлыг далимдуулж”¹³⁵ гэдгийг ижил агуулгаар тайлбарласан байх бөгөөд ийнхүү тайлбарлахдаа гэр бүлийн таагүй байдлыг “гэрээсээ дайжсан, тэнүүчлэн амьдардаг, эцэг эхийн хараа хяналтгүй, гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртдөг, амьжиргааны доогуур, гэр оронгүй зэрэг эмзэг байдал” хэмээн тодорхойлсон байна. Харин судлаач Т.Золбоо “Сургалтын Эрүүгийн хууль” бүтээлдээ ЭХ-ийн 13.13 дугаар зүйлийн 1-дэх хэсгийг тайлбарлахдаа гэр бүлийн таагүй орчин гэдгийг хохирогчид тохиолдсон хүнд нөхцөл байдал¹³⁶ хэмээх агуулгаар тодорхойлжээ.

2020 онд Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн профессор багш нар Нээлттэй нийгэм форумтай хамтран “Бага насны хүүхдийг алах болон хүчиндэх гэмт хэрэгт ял оногдуулж буй байдалд хийсэн дүн шинжилгээ” бодлогын судалгааны ажлыг гүйцэтгэсэн бөгөөд энэхүү судалгааны ноцтой баримт, үндэслэл шалтгааны талаар Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа С.Гантулга тус судалгааныхаа тухай ярилцлагадаа гэр бүлийн таагүй орчин гэдгийг “гэр бүл салалт, гэр бүлийн тогтворгүй байдал, хүүхдэд тавих хараа хяналт сул байдал, гэр бүлийн хүчирхийлэл,

132 С.Гантулга, Б.Энхбаяр нар, Эрүүгийн эрх зүй, тусгай анги” сурах бичиг, УБ, 2018 он, 104 дэх тал

133 Мөн тэнд, 142 дэх тал

134 Мөн тэнд, 155 дахь тал

135 Мөн тэнд, 160 дахь тал

136 Т.Золбоо, Сургалтын Эрүүгийн хууль, УБ, 2017 он, 89 дэх тал

ахуйн хүрээний архидалт, гэр бүлээс гадуурх бэлгийн харьцаа”¹³⁷ гэж тайлбарласан байна.

Судлаач О.Өнөрцэцэг “Хүүхдийн гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, өнөөгийн байдал” өгүүлэлдээ гэр бүлийн таагүй орчинг “Эцэг эх нь байнга архи уудаг, хүүхдийн хажууд ёс суртахуунгүй үлгэр дуурайл үзүүлэх, хэрэлдэх, зодолдох, бусдыг доромжлох, гэмт хэрэг үйлдэх, зодох, харгис хэрцгий хандах”¹³⁸ байдлаар бий болдог гэж тодорхойлжээ.

ДҮГНЭЛТ

Гэр бүлийн таагүй орчин гэх ойлголтыг хууль, эрх зүйн акт болон албан ёсны тайлбарт огт тайлбарлаагүйгээр зогсохгүй онолын түвшинд ч тодорхой тайлбарласан зүйл үгүй байна. Мөн түүнчлэн онолын тодорхойлолтууд хоорондоо агуулгын хувьд тааламжгүй, сөрөг гэх утга бүхий ижил төстэй байгаа ч зарим судлаач хэт дэлгэрэнгүй тайлбарласан байна.

Ийнхүү нэгдсэн буюу албан ёсны тайлбар байхгүй байгаа нь уг нэр томъёог практикт нэг мөр ойлгож эрүүгийн хуулийг хэрэглэхэд сөрөг үр дагавар бий болгох эрсдэлтэй.

Ийм учир Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах замаар уг нэр томъёог тайлбарлах эсхүл УДШ албан ёсны тайлбар гаргах шаардлагатай байна.

VI. Сэтгэл зүйн шинжлэх ухааны нэр томъёо

1. “Сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан” гэх нэр томъёоны тухайд

Шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хуулийн 12.1 дүгээр зүйлд 1.Хохирогчийн хүсэл зоригийн эсрэг хүч хэрэглэж, хүч хэрэглэхээр заналхийлж, эсхүл сэтгэцийн өвчтэй, согтуурсан, мансуурсан, сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан, бусад өвчний улмаас биеэ хамгаалах, эсэргүүцэл үзүүлэх чадваргүй, эсхүл эд хөрөнгө, албан тушаал, бусад нөхцөл байдлын улмаас эрхшээлдээ байгааг далимдуулан хүчээр бэлгийн харьцаанд орсон, эсхүл бэлгийн харьцааны шинжтэй хүч хэрэглэсэн үйлдэл хийсэн бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.¹³⁹ Эрүүгийн хуулийн 13.2 дугаар зүйлд 1.Хохирогчид хүч хэрэглэж, хүч хэрэглэхээр заналхийлж, хууран мэхэлж, эсхүл сэтгэцийн өвчтэй, согтуурсан, мансуурсан, сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан, бусад өвчний улмаас биеэ хамгаалах, эсэргүүцэл үзүүлэх чадваргүй байдлыг ашиглаж эрхшээлдээ оруулан авч явсан бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ¹⁴⁰ гэж хуульчилжээ.

“Сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан” гэх ойлголтын тайлбар:

Монгол Улсын эрүүгийн хуулийн тайлбарт сэтгэл мэдрэлийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан гэдэгт хэвийн байдалд буцаж орох сэтгэцийн өвчин буюу өөрөөр хэлбэл тодорхой хугацаа өнгөрсний дараа эдгэрч болох сэтгэцийн өөрчлөлт юм. Үүнд эмгэг соглолт, сэтгэцийн эмгэг цочирдол, ухамсарт ухаан бүрийтэн балартах

137 “С.Гантулга: Гэр бүлийн хүрээнд үйлдэгдсэн бага насны хүүхдийг хүчиндэх гэмт хэрэг нуугдмал шинжтэй байгаа нь гэмт хэрэг давтан үйлдэгдэх шалтгаан болж байна” ярилцлага, ДХИС-ийн албан ёсны цахим хуудас, <https://www.uia.gov.mn/news-details/108>, сүүлд үзсэн 2021.12.23-ны өдөр

138 О.Өнөрцэцэг Хүүхдийн гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, өнөөгийн байдал Шинэ толь №72, 2011

139 Монгол улсын эрүүгийн хууль, 2015, 12.1 зүйл

140 Монгол улсын эрүүгийн хууль, 2015, 13.2 зүйл

байдал хамаарах юм¹⁴¹ гэж тодорхойлжээ. Эрх зүйн эх толь бичигт сэтгэцийн түр сарнил гэж харьцангүй удаан бус үргэлжилдэг, эмчлэгдснээр дуусгавар болдог сэтгэл мэдрэлийн өвчин. Дараах өвчин хамаарагдана: эмгэг согтолт, эмгэг сэтгэл цочирдол, сэтгэцийн ямар нэгэн өвчинтэй холбоогүй илрэх ухамсарт ухаан бүрийтэн балартах байдал.¹⁴² Сургалтын эрүүгийн хууль номд сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан гэдгийг хохирогч субъектын үйлдлийн учир холбогдлыг ойлгоогүй эсвэл сэтгэхүйн болон бие бялдрын хувьд эсэргүүцэл үзүүлэх боломжгүй байдал¹⁴³ гэж тодорхойлжээ.

Мөн сэтгэцийн үйл ажиллагаа түр сарнисан гэдэгт сэтгэцийн хэвийн байдалд буцаж орох сэтгэцийн түр зуурын солиорол буюу өөрөөр хэлбэл эдгэрч болох байдлыг ойлгоно. Тухайлбал, сэтгэл мэдрэлийн үйл ажиллагаа түр сарнихад хүргэдэг сэтгэцийн үйл ажиллагааны түр зуурын эмгэг өөрчлөлтүүдэд гэнэт эхэлдэг, богино хугацаатай үргэлжилдэг, эхэлсэн шигээ гэнэт арилдаг, клиникийн хувьд үлдэц согог өгөлгүй бүрэн эдгэрдэг, янз бүрийн шинж тэмдгээр илэрдэг, янз янзын шалтгаантай сэтгэцийн эмгэг байдлуудыг хамааруулан авч үздэг. Үүнд дараах сэтгэц эмгэгийн шинжүүд хамаарна. Хордлого, халдвар, бие махбодын өвчний шалтгаант шинж тэмдгийн солиорлууд, эмгэг согтолт, сэтгэлийн эмгэг цочирдол, эмгэг нойрмог байдлууд, сэтгэлийн шалтгаант хурц солиорол нэртэй түр зуурын солиорлуудыг өөртөө багтаасан онцгой байдлууд, гадна төрөлт хүчин зүйлээр сэдэгдэн үүсдэг, ихэнх тохиолдолд ухаан балартах байдлаар клиник нь илэрдэг гадна төрөлтөд органик солиорлууд, завсрын тархины эмгэгээр нөхцөлдөн үүсдэг, ухаан баларталт ба хөдөлгөөний хүрээний өөрчлөлтөөр клиник нь илэрдэг пароксизм өөрчлөлтүүд¹⁴⁴ гэж тодорхойлжээ.

Хуулийн толь бичигт сэтгэл мэдрэлийн өвчин /mental disorder/ Хэвийн үеийг бодвол чадавх муутай болгож буй үргэлжийн эсвэл түр зуурийн хүний сэтгэцийн үйл ажиллагаан дахь өөрчлөлт¹⁴⁵ гэж тодорхойлжээ. Америкийн сэтгэц мэдрэлийн холбооноос гаргасан сэтгэцийн эмгэгийн оношлогоо, статистикийн гарын авлагад сэтгэл мэдрэлийн өвчинг тодорхойлохдоо:

1. Хувь хүнд тохиолддог эмнэлзүйн ач холбогдол бүхий зан үйлийн эсвэл сэтгэл зүйн синдром эсвэл хэв маяг
2. Одоо байгаа зовлон(зовиуртай байгаа шинж тэмдэг) эсвэл хөгжлийн бэрхшээл(өөрөөр хэлбэл нэг буюу хэд хэдэн чухал үйл ажиллагааны хэсэг гэмтэх) эсвэл нас барах, өвдөх, тахир дутуу болох эсвэл эрх чөлөөгөө алдах зэрэгт эрсдэл мэдэгдэхүйц нэмэгддэг.
3. Хувь хүний зан үйл, сэтгэл зүй, биологийн эмгэгийн илрэл
4. Энэ хазайлт, зөрчилдөөн нь хувь хүний үйл ажиллагааны доголдлын шинж тэмдэг биш л бол хувь хүн ба нийгмийн хоорондын зөрчилдөөн (жишээ нь, улс төр, шашин, бэлгийн гэх мэт) сэтгэцийн эмгэг биш юм.

141 Монгол улсын Дээд шүүхийн Эрүүгийн хэргийн танхим, ХБНГУ-ЫН Ханнс-Зайделийн сангийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газар, “Эрх зүйн боловсрол” академи, Монгол улсын эрүүгийн хуулийн тайлбар, УБ 2010, 81 тал

142 С.Нарангэрэл, Эрх зүйн толь бичиг, анхын хэвлэл, УБ 2007, 405 тал

143 Т.Золбоо, Сургалтын эрүүгийн хууль, УБ 2017, 76 тал

144 Н.Одонтуул, “Эмнэлгийн чанартай албадлагын арга хэмжээний эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтэд хийсэн судалгаа”, Гэмт явдалтай тэмцэх асуудал 2020 №01 (71), 65-66 дахь тал

145 Bloomsbury Publishing Plc, Dictionary of law, 2004, page 191

5. “Сэтгэцийн эмгэг” гэсэн ойлголтын тодорхой хил хязгаарыг хангалттай тодорхойлсон тодорхойлолт байдаггүй.
6. Сэтгэцийн эмгэгийн тухай ойлголт (анагаах ухаан, шинжлэх ухааны бусад олон ойлголтуудын нэгэн адил) бүх нөхцөл байдлыг хамарсан үйл ажиллагааны тогтвортой тодорхойлолтгүй байдаг.¹⁴⁶

Дээрхээс үзвэл Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд тусгагдсан “сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан” гэх нэр томъёог гадаад, дотоодын хууль зүйн толь бичиг болон судлаачид янз бүрээр тодорхойлсон байна.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд тусгагдсан “сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан” гэх нэр томъёо нь сэтгэц мэдрэлийн буюу сэтгэл зүйн шинжлэх ухааны үүднээс тайлбарлавал “сэтгэцийн өвчин” гэх нэр томъёонд хамаарах ойлголт болох нь харагдаж байна. Учир нь сэтгэц мэдрэлийн буюу сэтгэл зүйн шинжлэх ухааны үүднээс сэтгэцийн тус эмгэгийг сэтгэцийн өвчинд хамаарна хэмээн тодорхойлсон байна. Өөрөөр хэлбэл тус нэр томъёонууд нь хоорондоо давхардлыг бий болгож байгаа нь харагдаж байна. Тиймээс тус нэр томъёоны давхардлыг “сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан” гэх нэр томъёог “сэтгэцийн өвчин” гэх нэр томъёонд шингээн давхардлыг арилгах нь зүйтэй юм.

2. “Дураараа аашлах” гэх нэр томъёоны тухайд

Хэл шинжлэлийн үүднээс тодорхойлох нь

Аашлах гэдгийг Монгол хэлний их тайлбар толь “элдэв авир байдал гаргах”¹⁴⁷ хэмээн тайлбарлаад дураар аашлахыг “хүнээс айж ичихгүй, өөрийн дураар загнах”¹⁴⁸ гэж тайлбарлажээ.

Хууль зүйн үүднээс тодорхойлох нь

Дураар аашлах гэж 1961 оноос 2002 оны ЭХ-уудад заасан захиргааны журмын эсрэг гэмт хэргийн нэгэн төрөл байлаа. Тухай үеийн ЭХ-д тус гэмт хэргийг өөртөө үнэхээр байгаа буюу байна гэж үзсэн эсхүл бусадтай маргаж байхдаа хуулиар тогтоосон журмыг зөрчиж эрхээ дураараа хэрэгжүүлснээс ААН, байгууллага, иргэнд бага бус хэмжээний хохирол учруулсан гэмт үйлдэл гэж үздэг байв. Харин 2015 оны шинэчлэн найруулсан ЭХ-д уг гэмт хэргийг тусгай ангийн авлигын гэмт хэргийн бүлэгт байршуулж, нийтийн албан тушаалтан өөрт олгогдоогүй албан тушаалын бүрэн эрхийг бусдын нэрийн өмнөөс хэрэгжүүлсэн, ашигласны улмаас бусдын эрх ашигт ноцтой хохирол учруулсан гэж тодорхойлжээ. Үүнийг Академич С.Нарангэрэл дураар аашлах гэмт хэргийг албан тушаалын гэмт хэрэг болгон хувиргасан хэмээн дүгнэжээ.¹⁴⁹

146 Cambridge University Press, What is a mental/psychiatric disorder? From DSM-IV to DSM-V, 2010, <https://www.cambridge.org/core/journals/psychological-medicine/article/what-is-a-mentalpsychiatric-disorder-from-dsmiv-to-dsmv/DC3CC7DA2C4507D8F0D3110392B219A9#>

147 Монгол хэлний их тайлбар толь, https://mongoltoli.mn/search.php?ug_id=577&opt=1&word=%D0%90%D0%90%D0%A8%D0%9B%D0%90%D0%A5#

148 Мөн тэнд, https://mongoltoli.mn/search.php?opt=1&ug_id=579

149 С.Нарангэрэл, Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь, УБ, 2021 он, 131 дэх тал

2002 оны Эрүүгийн хууль	2015 оны Эрүүгийн хууль
236 дугаар зүйл.Дураараа аашлах 236.1.Дураараа аашлах, өөртөө хэлбэл өөртөө үнэхээр байгаа буюу байна гэж үзсэн, эсхүл бусадтай маргаж байхдаа хуулиар тогтоосон журмыг зөрчиж эрхээ дураараа хэрэгжүүлснээс аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэнд бага бус хэмжээний хохирол учирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг таваас тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, нэг зуугаас хоёр зуун цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, эсхүл нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ.	22.11 дүгээр зүйл.Дураараа аашлах 1.Нийтийн албан тушаалтан өөрт олгогдоогүй албан тушаалын бүрэн эрхийг бусдын нэрийн өмнөөс хэрэгжүүлсэн, ашигласны улмаас бусдын эрх ашигт ноцтой хохирол учирсан бол нийтийн албанд томилогдох эрхийг хоёр жил хүртэл хугацаагаар хасаж хоёр мянга долоон зуун нэгжээс арван дөрвөн мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

Дээрх харьцуулсан хүснэгтээс харвал 2002 оны ЭХ-дахь дураараа аашлах гэмт хэрэг, 2015 оны ЭХ-дахь дураараа аашлах гэмт хэрэг хоорондоо зөвхөн нэр ижил, агуулга тэс өөр байна.

2002 оны Эрүүгийн хуулийн 236 дугаар зүйл дэх дураараа аашлах гэмт хэргийн “өөртөө үнэхээр байгаа гэж итгэсэн” гэдэгт өөрт нь хууль тогтоомжоор олгогдсон эрх хамаарах боловч энэ эрхээ хэрэгжүүлэхдээ бусдын эрх эрх чөлөөнд халдсанаар энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн хангагддаг.

“Өөртөө байна гэж үзсэн” гэдэгт энэ гэмт хэргийн субъектэд ийм эрх байхгүй боловч ийм эрх байх ёстой гэж үзсэнийг хэлнэ гээд дараах байдлаар тайлбарласан байна:

1. Уг дураар авирлагч этгээдэд өөрт нь олгогдсон эрхийг түүнийг эдлэх талаарх хуулиар тогтоосон журмыг зөрчиж хэрэгжүүлсэн байдаг.
2. Өөртөө байгаа гэж үзсэн боловч бодит байдал дээр түүнд хамаарахгүй эрхийг хэрэгжүүлсэн байдаг. Энэ ихэвчлэн бодит байдлын андуурал байна.
3. Бусадтай маргаж байгаа эрхийг хууль бусаар дураараа хэрэгжүүлсэн байдаг.¹⁵⁰

2015 оны Эрүүгийн хуулийн 22.11 дүгээр зүйлд заасан Дураараа аашлах гэмт хэргийг судлаач С.Гантулга, Б.Энхболд нар “Эрүүгийн эрх зүй, тусгай анги” сурах бичигтээ “өөрт олгогдоогүй албан тушаалын бүрэн эрхийг бусдын нэрийн өмнөөс хэрэгжүүлсэн, ашигласан гэж өөрийн буюу бусад албан газрын дээд албан тушаалын чиг үүрэг, эрх мэдэлд хамаарагдах үйл ажиллагааг дур мэдэн явуулсан, хамтын шийдвэр гаргах ёстой асуудлыг дур мэдэн бие дааж шийдвэрлэсэн, эрх мэдлээ хууль, дүрэмд заасан тусгай нөхцөл бүрдээгүй байхад хэрэгжүүлсэн, хуулиар зөвшөөрөгдөөгүй огт хийх ёсгүй үйл ажиллагаа явуулсан байхыг ойлгоно.”¹⁵¹ хэмээн тайлбарласан байна.

Дээр дурдсан шинжлэх ухааны тайлбаруудыг харвал 2002 оны ЭХ-дахь дураараа аашлах гэмт хэрэг, 2015 оны ЭХ-дахь дураараа аашлах гэмт хэргүүд нь агуулгын хувьд адилтгах аргагүй болох нь батлагдаж байна. Харин 2015 оны ЭХ-ийн 22.11 дүгээр зүйлд заасан дураараа аашлах гэмт хэрэг нь 2002 оны ЭХ-ийн 264 дүгээр зүйлд заасан төрийн албан тушаалтан эрх мэдлээ хэтрүүлэх гэмт хэрэгтэй агуулгын хувьд ижил, төстэй байна.

150 Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар, 576 дахь тал

151 С.Гантулга, Б.Энхбаяр нар, Эрүүгийн эрх зүй, тусгай анги” сурах бичиг, УБ, 2018 он, 400 дэх тал

2002 оны Эрүүгийн хууль	2015 оны Эрүүгийн хууль
<p>264 дүгээр зүйл. Төрийн албан тушаалтан эрх мэдлээ хэтрүүлэх</p> <p>264.1.Төрийн албан тушаалтан албан үүргийн хувьд хуулиар олгогдсон эрх мэдлээ хэтрүүлснээс аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдийн хууль ёсны эрх, ашиг сонирхолд үлэмж хэмжээний хохирол учирсан бол тодорхой албан тушаал эрхлэх, үйл ажиллагаа явуулах эрхийг гурван жил хүртэл хугацаагаар хасах буюу хасахгүйгээр хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг таваас тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ.</p> <p>264.2.Энэ хэргийг давтан, эсхүл хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж үйлдсэн, түүнчлэн энэ хэргийн улмаас их буюу онц их хэмжээний хохирол учирсан бол тодорхой албан тушаал эрхлэх, үйл ажиллагаа явуулах эрхийг гурван жил хүртэл хугацаагаар хасч хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тавин нэгээс нэг зуу дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.</p>	<p>22.11 дүгээр зүйл.Дураараа аашлах</p> <p>1.Нийтийн албан тушаалтан өөрт олгогдоогүй албан тушаалын бүрэн эрхийг бусдын нэрийн өмнөөс хэрэгжүүлсэн, ашигласны улмаас бусдын эрх ашигт ноцтой хохирол учирсан бол нийтийн албанд томилогдох эрхийг хоёр жил хүртэл хугацаагаар хасаж хоёр мянга долоон зуун нэгжээс арван дөрвөн мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.</p>

Дээрх хүснэгтээс төрийн албан тушаалтан эрх мэдлээ хэтрүүлэх гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг 2015 оны ЭХ-д “дураараа аашлах” гэж нэрлээд түүнийг нийтийн албан тушаалтан өөрт олгогдоогүй албан тушаалын бүрэн эрхийг бусдын нэрийн өмнөөс хэрэгжүүлсэн, ашигласны улмаас бусдын эрх ашигт ноцтой хохирол учирсан гэж тодорхойлсон болох нь ойлгомжтой байна. Энэ тухай С.Нарангэрэл, Ж.Эрдэнэбулган нар “1961 оноос хойш хагас зуу гаруй жил тогтвортой хэвшиж ирсэн дураар аашлах гэсэн нэр томъёог ингэж гэнэт өөрчилснөөрөө ЭХ-ийн тогтсон нэр томъёог будлиантуулсан.”¹⁵² хэмээн дүгнэжээ.

Бусад шинжлэх ухааны үүднээс тодорхойлох нь

Дураараа аашлах хэмээх нэр томъёо нь англи хэлнээ “arbitrariness” хэмээх үгээр орчуулагдахаар байна. Энэхүү үгийг Кембрижийн тольд урьдаас төлөвлөсөн төлөвлөгөө эсвэл шалтгаанаар нөхцөлдөөгүй боломжид тулгуурласан чанар, өөрийн эрх мэдлийг шударга бус, хязгаарлалтгүйгээр ашиглах¹⁵³ гэж тайлбарласан байх бол Коллинсийн тольд дээрх үгийг ямар нэгэн зарчим, төлөвлөгөө, тогтолцоонд үндэслэлгүйгээр үйлдэл, дүрэм, шийдвэрийг дур зоргоороо тайлбарлах, үүнээс болж түүнээс бусдад шударга бус мэт санагдах¹⁵⁴ гэж тайлбарлажээ.

Зарим улс оронд дур зоргоороо авирлахыг хориглосон заалтыг үндсэн хуульдаа тусгасан байна. Үүний нэгэн жишээ нь Швейцарын Холбооны Улс бөгөөд Швейцарын Холбооны Үндсэн хуулийн 9-р зүйлд “хүн бүр төрийн эрх баригчдаас үнэнч шударга байдал хийгээд дур зоргын бус байхыг шаардах эрхтэй”¹⁵⁵ хэмээн заасан байх ба энэ нь онолын хувьд гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагаас хэдий ардчилсан шийдвэр байсан ч дур зоргоороо үйл ажиллагаа явуулахыг хориглосон агуулгатай.

152 С.Нарангэрэл, Ж.Эрдэнэбулган нар, Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй: үзэл баримтлал, уламжлал, сургамж, УБ, 2019 он, 209 дэх тал

153 Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/arbitrariness>

154 Collins online dictionary, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/arbitrary>

155 Federal Constitution of the Swiss Confederation, <https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/1999/404/20210101/en/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-1999-404-20210101-en-pdf-a.pdf>

Түүнчлэн ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн 330 дугаар зүйлд дураараа аашлахыг гэмт хэрэг гэж үздэг боловч энэ нь «хуульд заасан журмын эсрэг үйлдлүүд» гэсэн агуулгатай байна.¹⁵⁶

330 дугаар зүйл. Дураараа аашлах

1. Дураараа аашлах буюу зөвшөөрөлгүй, хууль тогтоомж болон бусад зохицуулалтын эрх зүйн актад заасан журмыг зөрчиж, тухайн үйлдлийн хууль зүйн үндэслэлийн талаарх иргэн, хуулийн этгээдийн маргаан үүссэн үед дураараа авирлаж, дураараа үйлдэл үйлдэж бусдад их хэмжээний хохирол учруулсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг нэг зуугаас хоёр зуу дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, нэгээс хоёр сар хүртэл хугацаагаар хөдөлмөрийн хөлс, эсхүл бусад орлогын хэмжээгээр торгох, эсхүл нэг сараас хоёр сар хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, 180 цагаас 240 цаг хүртэл хугацаагаар, нэг жилээс хоёр жил хүртэл хугацаагаар засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх, эсхүл гурваас зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ялаар шийтгэнэ.

2. Тухайн гэмт хэргийг хүч хэрэглэх, эсхүл заналхийлж үйлдсэн бол гурван жил хүртэл хугацаагаар эрх хязгаарлах, дөрвөөс зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ялаар шийтгэнэ.⁵³⁵

ДҮГНЭЛТ

Дураараа аашлах (arbitrariness) хэмээх ойлголт нь эрх, хууль ёсны ямар нэг үндэслэлгүйгээр эрх мэдлийг өөрийн хүслээр хэтрүүлэх гэсэн агуулгатай байна.

Харин манай улсын Эрүүгийн эрх зүйд дураараа аашлах хэмээх ойлголт нь өөрт хууль тогтоомжоор олгогдсон эрхээ хэрэгжүүлэхдээ бусдын эрх эрх чөлөөнд халдсан, эрх байхгүй боловч ийм эрх байх ёстой гэж бодит байдлыг андууран итгэж хуулиар тогтоосон журмыг зөрчих агуулгатай бөгөөд энэ утгаараа хэрэглэгдэн нэгэнт тогтсон уламжлалтай байжээ. Гэтэл энэ уламжлалт ойлголтыг мөн урьд нь тогтсон байсан өөр ойлголтоор буюу эрх мэдлээ хэтрүүлэхтэй сольж өөрчилсөн байна. Энэ нь манай улсын Эрүүгийн эрх зүйн уламжлалд харш, нийцэхгүй зохицуулалт болжээ.

VII. Техникийн шинжлэх ухааны нэр томьёо

1. “Хор хөнөөлт программ хангамж” гэх нэр томьёоны тухайд

2002 оны Эрүүгийн хууль	Шинэчлэн найруулсан 2015 оны Эрүүгийн хууль
229 дүгээр зүйл Нянтай программ зохион бүтээх, 229.1. Компьютерын мэдээллийг зөвшөөрөлгүйгээр устгах, хаах, өөрчлөх болон хуулбарлах зорилгоор компьютерын программ зохион бүтээх, программд өөрчлөлт оруулах, нянтай программыг тусгайлан зохион бүтээх, түүнийг мэдсээр байж ашигласан, тараасан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг таваас тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, нэг зуугаас хоёр зуун цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, эсхүл нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ.	26.3 дугаар зүйл. Хор хөнөөлт программ хангамж бүтээх, ашиглах, тараах 1.Цахим төхөөрөмжид хадгалагдаж байгаа мэдээллийг зөвшөөрөлгүйгээр устгах, гэмтээх, өөрчлөх, хуулбарлах, мэдээлэл олж авах, программ хангамж, мэдээлэл хадгалагдаж байгаа төхөөрөмж, сүлжээг ашиглах боломжгүй болгох, хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулах зориулалттай хор хөнөөлт ийг тусгайлан зохиосон, зориудаар ашигласан, санаатай тараасан бол таван мянга дөрвөн зуун нэгжээс хорин долоон мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

¹⁵⁶ The Criminal Code Of The Russian Federation, <http://www.russian-criminal-code.com/PartII/SectionX/Chapter32.html>

2015 оны Эрүүгийн хуульд хор хөнөөлт программ хангамж гэж заасан нь 2002 оны Эрүүгийн хуульд заасан Нянтай программ гэсэн нэр томъёотой харьцуулахад илүү өргөн ойлголтыг агуулсан байна гэж үзэж байна.

“Хор хөнөөлт программ хангамж” гэх ойлголтын тайлбар

Хууль зүйн талаас: 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 229.1-т заасан Нянтай программыг Монгол Улсын эрүүгийн хуулийн тайлбарт нянтай программ гэдэг нь харилцаа холбооны сүлжээгээр дамжин нэг системээс нөгөөд шилжиж, цахим тооцооны машинд нэвтрэх чадвартай бөгөөд бусад программуудад аяндаа нийлж, тэдгээрийг асаахад файлууд болон каталогуудыг эвдэх, тооцооны дүнг буруу болгох, санамжийг бохирдуулах, арилгах зэрэг хүсээгүй янз бүрийн үйлдлүүдийг хийж чаддаг программыг хэлнэ¹⁵⁷ гэж тодорхойлжээ. Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги сурах бичигт хор хөнөөлт программ бол идэвхтэй үржиж, холбогдсон программыг өөрчлөн хэвийн үйл ажиллагааг нь алдагдуулах чадвартай нэг төрлийн программ юм. Үүнээс гадна, эдгээр программ нь бусад программд нэвтрэн орж, тааламжгүй үр дагавар /файл, каталогийг гэмтээх, мэдээллийг өөрчлөх, устгах г.м/ болгодог.¹⁵⁸

Программ гэдэг нь тооцоолон бодох машин болон компьютерын бусад төхөөрөмжийг ашиглан тодорхой үр дүнд хүрэхэд зориулагдсан янз бүрийн мэдээлэл болон командын нийлбэр цогц юм.¹⁵⁹

Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги сурах бичигт өргөн тархсан хор хөнөөлт программуудад:

1. Өт. Эдгээр нян программын файлыг өөрчилдөггүй бөгөөд компьютерын санамжид нэвтрэн орж бусад компьютерын хаягийг тогтоон тэдэнд нянгийн хувиудыг илгээнэ.
2. Паразит. Программын файлыг зайлшгүй өөрчилдөг нян.
3. Аюултай нян. Ийм нянг гол төлөв сонирхогч бий болгодог. Алдаа мадаг ихтэй байдаг тул ийм нянг тусгай программаар илрүүлэхэд хялбар байдаг.
4. Үл үзэгдэгч. Тэдгээр нь нэлээд боловсронгуй бөгөөд нянгийн эсрэг программаар илэрдэггүй. Учир нь халдварласан файлыг нээхэд уг нянгууд нэн даруй холдон, хаахад дахин халдваржуулж эхэлдэг байна.
5. Хий үзэгдэл. Уг нянгуудыг илрүүлэх маш төвөгтэй. Ийм нянгууд нь программыг халдваржуулах явцдаа кодоо байнга сольж байдаг онцлогтой. Тиймээс дараа дараагийн халдварлагдсан программуудад аливаа шинж байдлыг тогтоож болдоггүй учраас нянгийн эсрэг программ үр дүнгээ өгдөггүй.
6. Логик бөмбөг. Программын кодыг санаатай өөрчлөх замаар урьдаас тооцоолсон ямар нэгэн нөхцөл бүрдүүлэхэд, жишээлбэл, тодорхой хугацаа болоход тооцоолон бодох машины программ буюу системийн заримыг юмуу бүхлээр нь ажиллагаагүй болгохыг хэлнэ. Логик бөмбөг бол анхнаасаа программын нэгэн хэсэг бөгөөд өөр программд шилждэггүй онцлогтой. Харин нян бол программ бөгөөд компьютерын сүлжээгээр ч дамжих чадвартай.¹⁶⁰

157 Монгол улсын Дээд шүүхийн Эрүүгийн хэргийн танхим, ХБНГУ -ЫН Ханнс-Зайделийн сангийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газар, “Эрх зүйн боловсрол” академи, Монгол улсын эрүүгийн хуулийн тайлбар, УБ 2010, 563 тал

158 С.Гантулга, Б.Энхболд, Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги, анхны хэвлэлт, УБ 2018 он, 496 тал

159 Erdenetsetseg, Комьютерын мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, УБ 2011 он, https://teacher-erka.coo.mn/46443/kompyutyeriin-medeellin-ayuulgui-baidlyn-esreg-gemt-herег.html?#_ftn30

160 С.Гантулга, Б.Энхболд, Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги, анхны хэвлэлт, УБ 2018 он, 498 тал

Европын мэдээлэл сүлжээний аюулгүй байдлын агентлагийн гарын авлагад Malware гэх үг нь MALicious softWARE буюу хор хөнөөлт программ хангамж гэсэн үгний товчлол юм гэж тодорхойлжээ. Хор хөнөөлт программ хангамж /malware/ нь таны зөвшөөрөлгүйгээр таны компьютерт нэвтрэн орох зориулалттай бүтээгдсэн дайсагнасан эсвэл халдлагат программ юм.¹⁶¹

Тухайн программ нь хор хөнөөлт программ байхын тулд дараах хоёр шалгуурт нийцсэн байх ёстой:

1. Дайсагнасан эсвэл халдлагат
2. Таны зөвшөөрөлгүй таны компьютерт орсон байх

Хор хөнөөлт программ нь дата эсвэл файл устгах, бусад компьютерт халдах, эсвэл таны зөвшөөрөлгүй бусад үйлдлүүдийг хийдэг. Сүүлийн жилүүдэд программистууд хамгийн олон давтамжтай хэрэглэгддэг хор хөнөөлт программ хангамжийг мэдээ мэдээлэл хулгайлах, бусад компьютерыг доголдуулах эсвэл залилан үйлдэхэд ашигладаг байна. Жил ирэх тусам хор хөнөөлт программ хангамж нь улам их ихсэж байгаа бөгөөд удаашрах төлөвгүй байна. Программистууд байнга шинэ хор хөнөөлт программ хангамж бүтээж байдаг учир хор хөнөөлт программ хангамжийг бүрэн устгах боломжгүй юм.¹⁶²

Хор хөнөөлт программ хангамж нь дотроо хэд хэдэн төрөлтэй байдаг байна. Олон төрлийн хор хөнөөлт программ хангамж хэд хэдэн ангилалд багтдаг ба системээс системээсрүү шилжихдээ өөрчлөгддөг байна. Хор хөнөөлт программ хангамж нь үргэлж хувьсаж байдаг ба холимог хувилбарууд тогтмол бүтээгдэж байна.

Хор хөнөөлт программ хангамжийн төрөл:

1. Virus
2. Worm

Virus нь нэг файлаас нөгөө файлуудыг өөрийгөө хуулбарлан компьютерт халддаг программ хангамж юм. Virus нь ихэвчлэн файл, санах ой, хард диск, эсвэл бусад дата хадгалах хэрэгслийн хооронд өөрийгөө хуулбарладаг. Virus нь аль хэдийн халдварлагдсан файл хуулбарлах эсвэл боловсруулах үед тархдаг.

Worm нь сүлжээгээр дамжин тархдаг программ хангамж ба оршин буй файл эсвэл программ хангамж руу холбогдох шаардлагагүй байдаг. Worm нь ихэвчлэн оршин буй үйлдлийн систем эсвэл хэрэглээний программийн сул талыг ашиглан тархдаг.¹⁶³

3. Trojan horse
4. Backdoors

Trojan horse нь Trojan-ы дайны алдарт Trojan horse-ийн түүхээс сэдэвлэн нэрлэжээ. Trojan horse-ийн түүхэнд гардаг шиг тухайн программ хангамж нь гаднаа хор хөнөөлгүй мэт харагдахаар бүтээгдсэн байдаг байна. Зарим тохиолдолд тухайн программ хангамж нь аль хэдийн оршин буй файл эсвэл үйлдлийн системийн нэрийг ашигладаг. Trojan horse нь нэр шигээ адил дотроо аюултай чадварууд нуудаг.

161 European Network and Information Security Agency (ENISA), Malicious software: train the trainer reference guide, 2010, page 12

162 European Network and Information Security Agency (ENISA), Malicious software: train the trainer reference guide, 2010, page 12

163 European Network and Information Security Agency (ENISA), Malicious software: train the trainer reference guide, 2010, page 14

Backdoor программ нь хэвийн нэвтрэх үйл явцыг тойрон гарч халдагч эсвэл довтлогчийг систем рүү нэвтрүүлэн оруулдаг. Хэрэглэгчид ихэвчлэн системрүү орохын тулд хэрэглэгчийн нэр ба нууц үг оруулан нэвтрэх шаардлагатай байдаг. Харин Backdoor нь энэ үйл явцыг хийх шаардлагагүй болгодог. Зарим backdoor программыг асуудал шийдэхэд бүтээгдсэн байдаг боловч компьютерт нэмснээр халдагчид нууц үг шаардлагагүйгээр эсвэл мэдэгдэхгүйгээр систем рүү нэвтрэн ороход боломжтой болгодог. Backdoor нь шинэ программ суулгаснаар эсвэл оршин буй программыг өөрчилснөөр тухайн системрүү нэвтрэн орохоор хийгдсэн байдаг. Backdoor программ хангамжийг халдагч, virus эсвэл worm суулгасан байж болно.¹⁶⁴

5. Spyware

6. Keystroke loggers

Spyware нь virus, worm, эсвэл программ зөөвөрлөх(интернетээс программ суулгах, хор хөнөөлтэй цахим хуудас руу нэвтрэх) бусад арга ашиглан тархаж болдог. Үндсэн зорилго нь таны компьютер дээр юу хийж байгааг хянан өөр систем рүү мэдээлэх. Spyware нь таны юу бичиж байгаа, интернет дээр ямар цахим хуудас руу орж байгаа эсэх мөн ямар контент үзэж байгааг мэдээлэх боломжтой. Эдгээр нь банкны мэдээлэл, нууц үг мөн бусад нууц ба хувийн мэдээлэл орно. Adware мөн spyware нь интернет рүү мэдээлэл илгээснээр таны компьютерыг доголдуулах боломжтой.

Keystroke loggers нь хэрэглэгчийн keyboard дээр бичиж байгаа бүх зүйлсийг бичиж авдаг программ хангамж эсвэл техник хангамж юм.¹⁶⁵

7. Botnets

8. Rootkits

Botnet нь “робот сүлжээнүүд” гэсэн үг ба хор хөнөөлт программ хангамжийн шинэ хувьсал бөгөөд өргөн тархсан бадаг. Botnet нь бусад компьютерт халддаг программ хангамжаас (zombie эсвэл robot гэж нэрлэдэг) бүрддэг ба алсын зайны системээр удирдаж болдог. Эдгээр botnet-ийг олон төрлийн даалгавар гүйцэтгэхэд ашигладаг ба хэрэглэгчийн компьютерт халдаж буй программ нь алсын зайны системээс юу хийх талаар зааварчилгаа авах хүртлээ хүлээдэг аж. Алсын зайны систем нь халдварт өртсөн системээс мэдээлэл цуглуулах эсвэл олсон компьютерт халдах гэсэн зааварчилгаа өгөх боломжтой. Зарим botnet нүүд нь олон сая системээс бүрдсэн байдаг.

Rootkit нь халдагч эсвэл довтлогчийг илрүүлэлтээс нуугдахад тусалдаг программ хангамжийн цуглуулга юм. Тэдгээр нь файл нуух, системд халдагч байгааг нуун дарагдуулах эсвэл болж буй ямарваа нэгэн үйл явдлыг нуун дарагдуулдаг. Rootkit нь холимог хэрэгслүүд ба эдгээрт backdoors, keyloggers ба халдагч хэрэгтэй гэж бодсон бусад хэрэгслүүд ордог.¹⁶⁶

Хор хөнөөлт программ хангамж гэх ойлголтыг нэг мөр болгож албан ёсны хуулийн тайлбар шаардлагатай байна. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбарт

164 European Network and Information Security Agency (ENISA), Malicious software: train the trainer reference guide, 2010, page 16

165 European Network and Information Security Agency (ENISA), Malicious software: train the trainer reference guide, 2010, page 17

166 European Network and Information Security Agency (ENISA), Malicious software: train the trainer reference guide, 2010, page 18

нянтай программ гэсэн нэр томьёог тайлбарласан боловч хор хөнөөлт программ хангамж гэсэн нэр томьёотой холбоотой тайлбар байхгүй байна. Мөн 2002 оны Эрүүгийн хуульд заасан нянтай программ гэх нэр томьёо дутагдалтай байсан ба хор хөнөөлт программ нь өөрөө өргөн хүрээтэй ойлголт буюу хор хөнөөлт программ хангамжийн төрөл дотор нян хамаардаг байна. Тиймээс хор хөнөөлт программ хангамж гэх нэр томьёог өмнөх 2002 оны эрүүгийн хуульд заасан нянтай программ гэх нэр томьёоноос өргөн хүрээнд авч үзэж, ойлгох нь зүйтэй.

2. “Галт зэвсэг, галт хэрэгсэл” гэх нэр томьёоны тухайд

“Галт зэвсэг” гэх нэр томьёог хэл шинжлэлийн үүднээс “дарь, шатагч хольц, хийн даралтын хүчийг ашигласан зэвсэг” гэж тодорхойлсон¹⁶⁷ бол “Галт хэрэгсэл” гэх нэр томьёог “гранат, дэлбэлэх цэнэг, мина, тийрэлтэт сум гэх мэт зүйл” гэж тайлбарласан¹⁶⁸ байна.

Хууль зүйн талаас: 2002 оны Эрүүгийн хуульд галт зэвсэг болон галт хэрэгсэл гэх нэр томьёог 56 дугаар зүйлийн 56.1.9, 179 дүгээр зүйлийн 179.1, 185 дугаар зүйл, 186 дугаар зүйл, 187 дугаар зүйл, 188 дугаар зүйл, 281 дүгээр зүйл, 282 дугаар зүйл, 283 дугаар зүйлд тус нэр томьёо тусгагдсан байна. Мөн 2010 оны 5 дугаар сарын 19-ний өдрийн Улсын Дээд шүүхийн дугаар 14 “Эрүүгийн хуулийн 21 дүгээр бүлгийн зарим зүйл, заалтыг тайлбарлах тухай” тогтоолд “Хуулийн 185, 186, 187, 188 дугаар зүйлүүдэд заасан “галт зэвсэг /ангийн буунаас бусад/...” гэдгийг Галт зэвсгийн тухайн хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.1-д зааснаар ойлгоно. Дээрх зүйлүүдэд заасан “...байлдааны галт хэрэгсэл...” гэж ангийн буунаас бусад буунд хэрэглэдэг бүх төрлийн сумнууд, тийрэлт, шидэлтийн хүчээр байнд хүрч дэлбэрэлтийн хүчээр байг устгах зориулалт бүхий зэвсгийн зүйлсийг хэлнэ.” гэж тодорхойлсон. 2015 оны Эрүүгийн хуульд галт зэвсэг болон галт хэрэгсэл гэх нэр томьёог 4.1 дүгээр зүйл, 7.5 дугаар зүйл, 11.1 дүгээр зүйл, 18.5 дугаар зүйл, 19.7 дугаар зүйл, 20.3 дугаар зүйл, 20.4 дүгээр зүйл, 20.5 дугаар зүйл, 20.6 дугаар зүйл, 23.1 дүгээр зүйл, 29.8 дугаар зүйл, 29.9 дүгээр зүйлд тусган хуульчилсан байна. Үүнээс гадна 2015 оны 8 дугаар сарын 7-ны өдрийн “Галт зэвсгийн тухай” хуульд “галт зэвсэг гэдгийг даринь шаталтаас үүссэн өндөр даралтын хүчээр сумны хошуу болон үрэл гол төмрөөс шидэгдэж амьд болон бусад биетийг гэмтээх, хөнөөх, устгах зориулалт бүхий буудлагын хэрэгслийг;” гэж тайлбарласан байна.

2002 оны Эрүүгийн хуулийн тайлбарт ““Галт зэвсэг” гэдэгт дарьны тэсрэлт болон бусад цэнэгээс хүч авч байг тодорхой зайд сумаар онох зориулалттай хийгдсэн зэвсгийг ойлгоно. Түүнд хууль тогтоогч ангийн буунаас бусад албаны болон байлдааны бүх төрлийн зэвсгийг хамааруулжээ.” гэж тодорхойлсон байна. Мөн үүнд галт хэрэгсэл гэх нэр томьёоны тодорхойлолт ороогүй байх ба харин байлдааны галт хэрэгсэл гэх нэр томьёог тайлбарлажээ. ““Байлдааны галт хэрэгсэл” гэдэгт ангийн буунаас бусад буунд хэрэглэдэг бүх төрлийн сумнууд тийрэлт, шидэлтийн хүчээр байндаа хүрч дэлбэрэлтийн хүчээр байгаа устгах зориулалт бүхий эх бууны сум, нисэх онгоцны бөмбөг, явган цэргийн болон танк эсэргүүцэх гранат, байлдааны пуужин, цэргийн инженерийн болон явган цэргийн мина зэрэг галт зэвсгээр буудахад хэрэглэдэг бусад зүйлүүд орно. Мөн гадны хүчин зүйлийн

167 Монгол хэлний их тайлбар толь, <https://mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%82+%D0%B7%D1%8D%D0%B2%D1%81%D1%8D%D0%B3>

168 Монгол хэлний их тайлбар толь, <https://mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%82+%D1%85%D1%8D%D1%8D%D0%B3%D1%81%D1%8D%D0%BB>

үйлчлэлээр тодорхой нөхцөлд тэсрэлт үүсэх шинж чанар бүхий мина, торпед зэргийг ч энэ ойлголтонд хамааруулж ойлгож болно” гэх байдлаар тайлбарласан байна¹⁶⁹.

Монгол Улсын эрх зүйн толь бичигт галт зэвсгийн талаар тодорхойлсон ч гэсэн галт хэрэгсэл гэх нэр томъёоны талаар огт тодорхойлолт өгөөгүй байна. Академич С.Нарангэрэлийн толь бичигт галт зэвсэг гэдгийг (англ. firearm; ор. Огнестрельное оружие) даринь шаталтын хийн даралтаар сумны хошуу буюу үрлийг гол төмрөөр их хурдтай гаргаснаар сумны хошуу нь хүний амь бие, эрүүл мэндэд хохирол учруулах, ан агнах бусад зүйлийг хөнөөх чадвар бүхий хэрэгсэл гэж тодорхойлжээ¹⁷⁰. Харин гадны эрх зүйн толь бичигт галт зэвсэг гэдгийг “буу болон бууны төрлийн буудахад зориулагдсан зүйлс¹⁷¹”, “Дарьны үйлчлэлээр сумыг урагш түлхэх хэрэгсэл¹⁷²” гэж тус тус тодорхойлсон бол галт хэрэгслийг “Холбооны хуулиар сум нь ямар ч галт зэвсэгт ашиглах зориулалттай сумны хайрцаг, гал авалцуулах хэрэгсэл, сум эсвэл дэлбэрэгч нунтаг юм. Холбооны хуулиар «хуяг цоолох сум» үйлдвэрлэх, борлуулахыг хориглодог.¹⁷³” гэж тодорхойлсон байна.

Дээрхээс үзвэл хууль зүйн хувьд галт зэвсэг гэх нэр томъёоны талаар олон төрлийн тодорхойлолт байдаг бөгөөд ерөнхийдөө төстэй байна. Харин галт хэрэгсэл гэх нэр томъёоны талаар хууль зүйн тодорхойлолт төдийлөн байдаггүй байна.

Техникийн шинжлэх ухааны үүднээс: Галт зэвсэг судлалын үүднээс галт зэвсэг гэдгийг “Гол төмөр болон дарьны шаталтын үйлчлэлээр сумыг түлхэх зориулалт бүхий хэрэгсэл. Мөн үүнийг “зэвсэг, буу, гар буу, урт буу, револьвер гэх” гэж тодорхойлсон байна. Харин галт хэрэгсэл гэдгийг “Нэг буюу хэд хэдэн хонгио, дэлбэлэг, сумаас бүрдсэн хайрцаг, багцыг ойлгоно. Гурван үндсэн төрөл нь rimfire, centerfire, shothell юм.¹⁷⁴” гэж тодорхойлсон байна.

Галт зэвсгийн дараах төрлүүд байдаг гэж нийтлэгээр үздэг байна.

- Гар буу(1 удаагийн буудалттай болон хагас автомат)
- Револьвер(дугуй хэлбэрийн цэнэглэх дайзтай)
- 1 удаагийн буудлагатай урт галт зэвсэг(задардаггүй)
- Задардаг галт зэвсэг (жишээ нь смүтбор, винтов буюу рифл, хосолсон, богино болон урт галт зэвсэг)
- Давтаж бууддаг галт зэвсэг (смүтбор, винтов буюу рифл)
- Хагас автомат урт галт зэвсэг (смүтбор, винтов буюу рифл)
- Бүрэн автомат галт зэвсэг (Довтолгооны винтов буюу рифл, мачин ган, үтэн автомат гар буу)
- Хошуугаар цэнэглэх галт зэвсэг¹⁷⁵

169 Монгол Улсын Дээд шүүх, Ханнс-Зайделийн сан, “Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар”, (УБ, 2013), 476 дахь тал

170 С.Нарангэрэл, “Эрх зүйн эх толь бичиг”, (2007), УБ, 128 дахь тал

171 Bloomsbury, “Dictionary of law fifth edition”, (2007), p.112

172 Black's law dictionary: revised fourth edition, west publishing co. 1968, p.761

173 US Legal dictionary, <https://definitions.uslegal.com/a/ammunition/>

174 Tn Courts: Firearm definition, https://www.tncourts.gov/sites/default/files/docs/firearmshandout_1.pdf

175 Table 1: types of firearms ,Updated 7 January 2021, <https://www.gov.uk/government/publications/deactivated-firearms-implementing-regulation-eu-20152403/table-1-types-of-firearms>

Мөн дараах галт хэрэгсэл байдаг гэж нийтлэг байдлаар үздэг байна.

- Гэр(гууль, никель эсвэл гангаар хийгдсэн гэр)
- Тэсрэх бодисыг асаахад ашигладаг цохилтот нунтаг эсвэл нэгдэл агуулсан таг, хоолой, хавтан
- Дарь/шатагч бодис(Бууны дарь)
- Бууны сум¹⁷⁶

Шүүх баллистикийн хувьд дараах судалгааны объектууд байдаг гэж үздэг. Энэхүү объектууд нь галт зэвсэг болон галт хэрэгслийг агуулсан ойлголт байна.

Бага оврын гар ажиллагаатай, хагас болон бүрэн автомат загварын галт зэвсгүүд; (Винтов, карабин, гар буу, револьвер, ангийн буу, автомат АКМ, ПМ), мөн түүнчлэн гар хийцийн болон засварласан галт зэвсгүүд г.м

Сум хэрэгсэл: (сум, хонгио, хушуу, үрэл, бялт, дарь, жийргэвч г.м)

Сум болон тэсрэх бодис хийхэд хэрэглэсэн багаж, хэрэгсэл (хошуу, үрэл, хавчаар г.м)¹⁷⁷

Дээрхээс үзвэл галт зэвсэг болон галт хэрэгсэл гэх нэр томьёонууд нь дотроо олон төрлүүдтэй нарийн тодорхойлогдсон техникийн ойлголт болох нь харагдаж байна.

Эцэст нь дүгнэвэл Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд заасан “галт зэвсэг” гэх тодорхойлолт нь галт зэвсэг судлалын зүгээс тодорхойлбол ач холбогдолтой, нийцсэн тайлбар болох нь харагдаж байна. Харин галт хэрэгсэл гэх нэр томьёоны тухайд түүнийг хэрхэн ойлгох талаар ямар нэгэн хууль зүйн тайлбар төдийлөн байдаггүй нь ажиглагдлаа. Тиймээс галт зэвсэг судлалын үүднээс галт хэрэгслийг тодорхойлсон тайлбарыг судлаж түүний дагуу тайлбарлаж, ойлгох нь зүйтэй байна.

176 Gunvault:Types of Ammunition, <https://gunvault.com/types-of-ammunition/>

177 Б.Баяр, “Криминалистик”, (Улаанбаатар, 2014), 224 дэх тал

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулга буюу одоогийн байдлаар хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй Эрүүгийн хуулийн бусад шинжлэх ухааны нэр томьёо агуулагдсан зохицуулалтыг нэг мөр ойлгох, хэрэгжүүлэхэд болон дээр дурдагдсан шалтгаануудын улмаас Эрүүгийн хуулийн бусад шинжлэх ухааны нэр томьёог судлах хэрэгцээ, шаардлагаар тухайн судалгааг хийсэн билээ. Ингэж судлахдаа Эрүүгийн хууль дахь эдийн засгийн шинжлэх ухааны нэр томьёо, байгалийн шинжлэх ухааны нэр томьёо, нийгмийн шинжлэх ухааны нэр томьёо, анагаахын шинжлэх ухааны нэр томьёо, хүн ам зүйн шинжлэх ухааны нэр томьёо, сэтгэл зүйн шинжлэх ухааны нэр томьёо, техникийн шинжлэх ухааны нэр томьёонуудаас тус тус хоёр нэр томьёог сонгон судалсан юм. Тус сонгосон нэр томьёонуудын хувьд судалгааны явцад ойлголтыг нэр мөр болгох, ойлголтыг нэг мөр болгон хуульчлах, давхардал, хийдлийг арилгах ёстой, хэрэгжүүлэхэд хүндрэл учруулж буй дараах асуудлууд байна. Мөн энэхүү асуудлуудыг шийдвэрлэх арга замуудыг цугт нь авч үзье.

- “Мөнгө угаах” гэх нэр томьёо нь Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд зохицуулсан болон хэрэглэж байгаа байдлын хувьд явцуу байдлаар тодорхойлогдож байна. Тиймээс энэхүү нэр томьёог өргөн хүрээнд, ноцтой гэмт хэргийн хувьд, гэмт хэргийн бүлэглэл үйлдсэн тохиолдолд гэх байдлаар өргөн хүрээнд ойлгож, тодорхойлох нь зүйтэй.
- “Валют” гэх нэр томьёоны хувьд эдийн засгийн шинжлэх ухаанд хууль зүйн шинжлэх ухаанд тодорхойлноос илүү өргөн хүрээнд нарийвчилж тодорхойлсон байна. Мөн ойрын үед криптовалютыг валют гэж тооцох талаар туршлага ихээхэн болж буй тул дээрх зүйлүүдийг харгалзан тус нэр томьёог ойлгож, тодорхойлох нь зүйтэй.
- “Гойд ашиг шимт мал” гэх нэр томьёоны тухайд гойд ашиг шимт малыг шалгаруулах үйл ажиллагаа тогтмол хийгддэггүй байна. Үүний улмаас улмаас гойд ашиг шимт малын нийт малын дунд эзлэх хувийн жин бага байх, тухайн асуудлын улмаас зохицуулалт нь хуулийн үзэл баримтлалд нийцээгүй байх буюу мөн цөм сүргийг тухайн хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнд хуульчлаагүй байх, хурдны чиглэлийн адуу гойд ашиг шимт малд хамаарагдахгүй байх гэх мэт хэрэгжилтийн үр дагавартай холбоотой асуудлууд бий болоод байна. Түүнчлэн практикт ажиллаж буй хууль сахиулагч буюу цагдаагийн алба хаагчдын хувьд тухайн эрх зүйн зохицуулалтыг хэрэглэхдээ нэг утгаар ойлгодоггүй буюу гойд ашиг шимт мал шалгаруулах журмыг мэдэхгүй байгаагаас гойд ашиг шимт мал бусад малаас юугаараа онцлог давуу талтай болохыг нарийн тодорхойлохгүй байх гэх мэт дутагдлуудыг бий болгож байна.
- “Тусгай хамгаалалттай газар” гэх нэр томьёоны хувьд Эрүүгийн хуульд болон Газрын тухай хуульд өөр өөр байдлаар тодорхойлогдсон байна. Тиймээс “Тусгай хамгаалалттай газар”, “Тусгай хамгаалалттай газар нутаг” хэмээн хууль тогтоомжид ялгаатай нэр томьёо хэрэглэснийг нэг мөр болгох шаардлагатай байна. Мөн орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийг Эрүүгийн хуулийн тус нэр томьёонд хамаарах эсэхийг тогтоох шаардлагатай байна.

- “Төрийн нууц” гэх нэр томьёо нь зөрчил, давхардал, хийдэлгүй хэдий ч Эрүүгийн хуульд ашигласан “итгэмжлэгдэн хариуцсан” гэх нэр томьёо нь Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийн зохицуулалттай зөрчилдөж байна. Тиймээс энэхүү зөрчлийг нэг мөр болгож шийдвэрлэх хэрэгтэй байна.
- “Садар самуун” гэх Монгол улсын Садар самуунтай тэмцэх тухай хуулийн 3.1.1-т «садар самууныг сурталчлах» гэж бэлгийн дур хүслийг өдөөх зорилгоор хурьцал үйлдэхийг болон хүний бэлэг эрхтнийг илтээр хэвлэл, ном зохиол, кино, дүрс, дуу авианы бичлэг болон бусад хэлбэрээр уншуулах, сонсгох, үзүүлэхийг гэж заасан нь дутмаг тодорхойлолт гэж үзэж байна. Садар самуун гэсэн ойлголтыг судлаачид өөр өөрөөр тайлбарласан байгаа нь садар самуун гэж юуг ойлгож байгааг тайлбарласан тогтсон нэг ойлголтод хүрч чадаагүй байгааг харуулж байна. Мөн эрүүгийн хуульд байх тус “Садар самуун” гэх нэр томьёог гадаад улсуудад өөр нэр томьёогоор тодорхойлж зохицуулж байна. Тиймээс тус ойлголтыг нийтлэг байдлаар ойлгож буй тодорхойлолтод тулгуурлан ойлгож, тодорхойлох шаардлагатай байна.
- “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис” гэх нэр томьёоны хувьд тус нэр томьёог хууль зүйн шинжлэх ухааны хувьд олон эрх зүйн зохицуулалтаар зохицуулж тайлбарласнаас гадна анагаахын шинжлэх ухааны зүгээс мөн тайлбар өгсөн байна. Олон улсын эрх зүйн баримт бичиг болон анагаахын шинжлэх ухааны хувьд “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис” гэх нэр томьёог нэг байдлаар биш тусад нь салгаж ойлгож, зохицуулж байгаа нь харагдаж байна. Учир нь мансууруулах эм болон сэтгэцэд нөлөөт бодис хоёр нь хэрэглэгдэх байдал, зориулалт, үйлчлэл, эрх зүйн зохицуулалт, хяналт, үр дагавар зэргээр хоорондоо ялгаатай. Үүнийг олон улсын эрх зүйн баримт бичиг болон анагаахын шинжлэх ухааны зүгээс тогтоож, зохицуулсан байна. Тиймээс “Мансууруулах эм, сэтгэц нөлөөт бодис” гэх нэр томьёог салгаж мансууруулах эм болон сэтгэцэд нөлөөт гэсэн утгаар нь ойлгож, зохицуулах нь зүйтэй.
- “Халдварт өвчин” гэх нэр томьёоны хувьд “халдварт өвчин”, “бэлгийн замын халдварт өвчин” гэх нэр томьёонуудыг хууль болон бусад эрх зүйн актад тайлбарлаагүй байх тул анагаахын шинжлэх ухаанд уг тодорхойлолт нийцэж буй эсэхийг тогтоох боломжгүй байна. Ийнхүү хууль болон эрх зүйн актад тодорхойлоогүй байгаа нь одоогоор практикт асуудалгүй мэт боловч цаашид шинэ төрлийн халдварт өвчнүүд гарч буй үед хариу арга хэмжээ авах, эрүүгийн хуулиар хамгаалагдсан эрх ашгийг хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх зэрэг олон үйл ажиллагаанд тодорхойгүй байдал бий болгох эрсдэлтэй юм. Иймд халдварт өвчин гэж ямар өвчнийг ойлгох тухай, ямар өвчнүүд багтах, тухайн өвчнүүдийг ангилан авч үзэж тодорхойлсон эрх зүйн акт, албан ёсны тайлбар гаргах шаардлагатай байна.
- “Орон байр” гэх нэр томьёоны тухайд Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд аутентик тайлбараар тоочсон байдлаар тайлбарлаж зохицуулсан. Тайлбарласан эрдэм, шинжилгээний бүтээлүүд буюу онол болон гадаад улсуудын эрх зүйн зохицуулалтуудад тоочсон, ерөнхий байдлаар зохицуулсан янз бүр байна. Орон байр гэх нэр томьёо нь нийгмийн шинжлэх ухааны талаас онолын хувьд тайлбарлагдах ойлголт учир тухайн нэр томьёог тоочсон байдлаар бус ерөнхий байдлаар зохицуулж онолын дагуу ойлгох нь зүйтэй байна.

- “Гэр бүлийн таагүй орчин” гэх нэр томъёог хууль, эрх зүйн акт болон албан ёсны тайлбарт огт тайлбарлаагүйгээр зогсохгүй онолын түвшинд ч тодорхой тайлбарласан зүйл үгүй байна. Мөн түүнчлэн онолын тодорхойлолтууд хоорондоо агуулгын хувьд тааламжгүй, сөрөг гэх утга бүхий ижил төстэй байгаа ч зарим судлаач хэт дэлгэрэнгүй тайлбарласан байна. Ийнхүү нэгдсэн буюу албан ёсны тайлбар байхгүй байгаа нь уг нэр томъёог практикт нэг мөр ойлгож эрүүгийн хуулийг хэрэглэхэд сөрөг үр дагавар бий болгох эрсдэлтэй. Ийм учир Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах замаар уг нэр томъёог тайлбарлах эсхүл УДШ албан ёсны тайлбар гаргах шаардлагатай байна.
- “Сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан” гэх нэр томъёо нь сэтгэц мэдрэлийн буюу сэтгэл зүйн шинжлэх ухааны үүднээс тайлбарлавал “сэтгэцийн өвчин” гэх нэр томъёонд хамаарах ойлголт болох нь харагдаж байна. Учир нь сэтгэц мэдрэлийн буюу сэтгэл зүйн шинжлэх ухааны үүднээс сэтгэцийн тус эмгэгийг сэтгэцийн өвчинд хамаарна хэмээн тодорхойлсон байна. Өөрөөр хэлбэл тус нэр томъёонууд нь хоорондоо давхардлыг бий болгож байгаа нь харагдаж байна. Тиймээс тус нэр томъёоны давхардлыг “сэтгэцийн үйл ажиллагаа нь түр сарнисан” гэх нэр томъёог “сэтгэцийн өвчин” гэх нэр томъёонд шингээн давхардлыг арилгах нь зүйтэй юм.
- “Дураараа аашлах” (arbitrariness) хэмээх ойлголт нь эрх, хууль ёсны ямар нэг үндэслэлгүйгээр эрх мэдлийг өөрийн хүслээр хэтрүүлэх гэсэн агуулгатай байна. Харин манай улсын Эрүүгийн эрх зүйд дураараа аашлах хэмээх ойлголт нь өөрт хууль тогтоомжоор олгогдсон эрхээ хэрэгжүүлэхдээ бусдын эрх эрх чөлөөнд халдсан, эрх байхгүй боловч ийм эрх байх ёстой гэж бодит байдлыг андууран итгэж хуулиар тогтоосон журмыг зөрчих агуулгатай бөгөөд энэ утгаараа хэрэглэгдэн нэгэнт тогтсон уламжлалтай байжээ. Гэтэл энэ уламжлалт ойлголтыг мөн урьд нь тогтсон байсан өөр ойлголтоор буюу эрх мэдлээ хэтрүүлэхтэй сольж өөрчилсөн байна. Энэ нь манай улсын Эрүүгийн эрх зүйн уламжлалд харш, нийцэхгүй зохицуулалт болжээ.
- “Хор хөнөөлт программ хангамж” гэх нэр томъёоны хувьд хор хөнөөлт программ нь өөрөө өргөн хүрээтэй ойлголт буюу хор хөнөөлт программ хангамжийн төрөл дотор өмнөх хуульд тодорхойлсон нянтай программ хамаардаг байна. Тиймээс хор хөнөөлт программ хангамж гэх нэр томъёог өмнөх 2002 оны эрүүгийн хуульд заасан нянтай программ гэх нэр томъёоноос өргөн хүрээнд авч үзэж, ойлгох нь зүйтэй.
- “Галт зэвсэг, галт хэрэгсэл” гэх нэр томъёоны тухайд Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд заасан “галт зэвсэг” гэх тодорхойлолт нь галт зэвсэг судлалын зүгээс тодорхойлбол ач холбогдолтой, нийцсэн тайлбар болох нь харагдаж байна. Харин галт хэрэгсэл гэх нэр томъёоны тухайд түүнийг хэрхэн ойлгох талаар ямар нэгэн хууль зүйн тайлбар төдийлөн байдаггүй нь ажиглагдлаа. Тиймээс галт зэвсэг судлалын үүднээс галт хэрэгслийг тодорхойлсон тайлбарыг судлаж түүний дагуу тайлбарлаж, ойлгох нь зүйтэй байна.

Эцэст нь дүгнэвэл, 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгад тусгагдсан дээрх нэр томъёоны хувьд ойлголтын дутмаг, зөрүүтэй байдал, давхардал, зөрчил, хийдэл гэх мэт асуудлууд бий болж байгаа нь харагдаж байна. Тиймээс дээрх асуудлуудыг шийдвэрлэх нь шаардлагатай байна.

НОМ ЗҮЙ

Хууль тогтоомж, шүүхийн шийдвэр

Монгол хэлээр:

1. Эрүүгийн хууль/Шинэчилсэн найруулга/, (2015)
2. Эрүүгийн хууль, (2002)
3. Хууль тогтоомжийн тухай хууль, (2015)
4. Монгол Улсын шүүхийн шийдвэрийн цахим сан, 2021 оны 08 сарын 24 өдрийн Сүхбаатар дүүргийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн дугаар 2021/ШЦТ/584 тогтоол
5. Монгол Улсын шүүхийн шийдвэрийн цахим сан, 2021 оны 08 сарын 05 өдрийн Чингэлтэй дүүргийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн дугаар 2021/ШЦТ/457 тогтоол
6. Валют зохицуулалтын талаар эрх зүйн актууд, <https://www.mongolbank.mn/list/awsandregulationsdb.aspx?id=4>
7. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль, (1994)
8. Газрын тухай хууль, (2002)
9. Газрын тухай багц хуулийн төсөл, (2021)
10. Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль, (2016)
11. Монгол улсын засгийн газрын тогтоол, дугаар 247, (2017)
12. Садар самуун явдалтай тэмцэх тухай хууль, (1998)
13. Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, (1990)
14. МУ-ын 2001 оны 6 сарын 7-ны Малын удмын сан, эрүүл мэндийг хамгаалах тухай хууль

Гадаад хэлээр:

1. General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000 United Nations Convention against Transnational Organized Crime
2. Fatf standarts: fatf 40 recommendations, 2003
3. Law of the russian federation no. 5485-1 of july 21, 1993 on state secrets, https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/rus_e/wtaccrus58_leg_125.pdf
4. Laws of the people's republic of china, <http://www.asianlii.org/cn/legis/cen/laws/gssl248/>
5. Act on regulation and punishment of acts relating to child prostitution and child pornography, and the protection of children, act no. 52 of may 26, 1999
6. Criminal code (r.s.c., 1985, c. c-46) part vsexual offences, public morals and disorderly
7. Convention on narcotic drugs, (1961)
8. Convention on psychotropic substances, (1971)
9. German criminal code, (1998)
10. Korean criminal act, (2013)
11. Japanese penal code, (1907)
12. U.S. reports: katz v. united states, 389 u.s. 347 (1967)

Ном, сурах бичиг, судалгааны тайлан, эмхэтгэл**Монгол хэлээр:**

1. Т.В.Кашанина, Хууль зүйн техник, Орч. С.Гэрэлмаа, Д.Отгончимэг, Н.Тунгалаг (УБ, 2016)
2. Ж.Эрдэнэбулган, “Хууль зүйн нэр томъёоны судалгаа, хэрэглээ” сэдэвт улсын хэмжээний эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэлийн эмхэтгэл, (УБ, 2016)
3. Монгол банк, Дэлхийн банк, “Эдийн засаг, санхүүгийн нэр томъёоны тайлбар толь”, (2015), УБ
4. Монгол хэлний их тайлбар толь
5. Монгол Улсын Дээд шүүх, Ханнс-Зайделийн сан, “Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар”, (УБ, 2013)
6. С.Нарангэрэл, “Эрх зүйн эх толь бичиг”, (2007), УБ
7. С.Гантулга, Б.Энхболд, “Эрүүгийн эрх зүй Тусгай анги сурах бичиг”, (2018), УБ
8. Мөнгөний эргэлт, 2.Валют, S.Narangerel, English-Mongolian jurisprufeence dictionary, (УБ, 2005)
9. ХЗДХЯ, С.Нарангэрэл, “Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь”, (УБ, 2021)
10. Монголбанк(Монгол улсын төв банк), “Валютын ханш” “Олон нийтийн санхүүгийн суурь мэдлэгийг дээшлүүлэх хөтөлбөр”-ийн хүрээнд боловсруулсан гарын авлага, (УБ, 2020)
11. “Виртуал хөрөнгө: Криптовалютын зохицуулалт, Хүртээмжтэй санхүү Дугаар 15, (2020)
12. Монгол банк, виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийн тухай хуулийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх ажлын тайлан
13. Т.Сэнгэдорж, С.Энхмэнд, С.Энхсаруул, “Экологийн эрх зүй, газрын эрх зүй, (УБ 2015)
14. Глоб интернэшнлтөв, Азийн сангийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газар, Мэдээлэлтэй байх эрхийг хязгаарлаж буй хууль тогтоомжийн дүн шинжилгээ, (2019)
15. Т.Золбоо, Сургалтын эрүүгийн хууль , (УБ, 2017)
16. Г.Совд, Н.Жанцан, Ж.Амарсанаа, С.Жанцан, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар”, (УБ, 2000)
17. Н.Одонтуул, “Эмнэлгийн чанартай албадлагын арга хэмжээний эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтэд хийсэн судалгаа”, Гэмт явдалтай тэмцэх асуудал 2020 №01 (71)
18. Эрдэнэцэцэг, Комьютерийн мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, (УБ, 2011)
19. Б.Баяр, “Криминалистик”, (УБ, 2014)
20. Монгол Улсын Дээд Шүүхийн мэдээлэл, 1997, № 2
21. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл, №03 (2018)
22. Монгол Улсын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээр “Мал хулгайлах”

- гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэсэн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээлэл (2020), Монгол улсын шүүхийн шийдвэрийн цахим сан
23. Монсудар хэвлэлийн газар, Монгол хэлний тайлбар толь, (УБ, 2018 он)
24. Карл Циммер, Вирусын ертөнц, (УБ, 2019 он)

Гадаад хэлээр:

1. Edward R. Raupp, Ph.D, Danna Vance Raupp, “Dictionary of Economic Terms”, Blue Impala Press, 2018
2. Rădulescu Dragoş Lucian, “The Concept of Money Laundering in Global Economy”, International Journal of Trade, Economics and Finance, Vol.1, No.4, December, 2010, 2010-023X
3. PH.Collin, “Dictionary of law”, (London, Bloomsbury publishing, 2004)
4. Black’s Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed
5. Edward Robert Raupp and Danna Vance Raupp, “Dictionary of Economic term”, (Hillside Road North Hampton, Blue Impala Press, 2018)
6. United States v. Adams, 2009 U.S. App. LEXIS 25866 (9th Cir. Or. Nov. 25, 2009)
7. Bloomsbury Publishing Plc, Dictionary of law, 2004
8. European Network and Information Security Agency (ENISA), Malicious software: train the trainer reference guide, 2010
9. Bloomsbury, “Dictionary of law fifth edition”, (2007)
10. Black’s law dictionary: revised fourth edition, west publishing co. 1968

Цахим эх сурвалж

Монгол хэлээр:

1. Виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгчийн тухай хуулийн төслийн ажлын хэсэг хуралдаан, 2021.08.12
2. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, <https://www.eic.mn/spa/>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14
3. Тусгай хамгаалалттай газар, <http://mpa.gov.mn/news/885>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14
4. Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн мэдээллийн сан, <https://eic.mn/spalocal/index.php>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.14
5. “Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан: нийт малын тоо 2020 оны байдлаар”, https://www.1212.mn/tables.aspx?tbl_id=dt_nso_1001_021v1&bag_select_all=0&bagsingleselect=_0&type_of_livestock_select_all=0&type_of_livestocksingleselect=_01&year_select_all=0&yearsingleselect=_2020&viewtype=table
6. “Х.Нямбаатар: Хурдан удмын адуу хулгайлсан бол хүндрүүлэх нөхцөл болно”, Т.Сайхан, (2020.01.10), <https://www.polit.mn/a/77974>
7. “С.Гантулга: Гэр бүлийн хүрээнд үйлдэгдсэн бага насны хүүхдийг хүчиндэх гэмт хэрэг нуугдмал шинжтэй байгаа нь гэмт хэрэг давтан үйлдэгдэх шалтгаан болж байна” ярилцлага, ДХИС-ийн албан ёсны цахим хуудас, <https://www.uia.gov.mn/news-details/108>, сүүлд үзсэн 2021.12.23-ны өдөр

8. О.Өнөрцэцэг, “Хүүхдийн гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, өнөөгийн байдал”, Шинэ толь №72, 2011

Гадаад хэлээр:

1. Sanction scanner, “What Are The Negative Effects of Money Laundering on The Economy?”, <https://sanctionsscanner.com/blog/negative-effects-of-money-laundering-on-the-economy-132>
2. The free dictionary by Farlex, <https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Rate+of+exchange>
3. <https://wwf.ru/en/regions/the-caucasus/development-of-system-of-especially-protected-natural-territories/>
4. <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/state-secret>, Сүүлд үзсэн огноо 2021.12.15
5. <https://www.britannica.com/topic/pornography>
6. Merriam-Webster legal dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/narcotic>
7. National cancer institution, Dictionary of cancer terms, <https://www.cancer.gov/publications/dictionaries/cancer-terms/def/narcotic>
8. Pain medications – narcotics, <https://medlineplus.gov/ency/article/007489.htm>
9. Good therapy, Most frequently prescribed psychotropic drugs, <https://www.goodtherapy.org/drugs/psychotropic-medication.html>
10. Cambridge University Press, What is a mental/psychiatric disorder? From DSM-IV to DSM-V, 2010, <https://www.cambridge.org/core/journals/psychological-medicine/article/what-is-a-mental-psychiatric-disorder-from-dsmiv-to-dsmv/DC3CC7DA2C4507D8F0D3110392B219A9#>
11. Black’s law dictionary: revised fourth edition, west publishing co. 1968
12. Tn Courts: Firearm definition, https://www.tncourts.gov/sites/default/files/docs/firearmshandout_1.pdf
13. Table 1: types of firearms, Updated 7 January 2021, <https://www.gov.uk/government/publications/deactivated-firearms-implementing-regulation-eu-20152403/table-1-types-of-firearms>
14. БНСУ-ын Засгийн газрын харьяа эрх зүйн практик мэдээллийн цахим хуудас, <https://m.easylaw.go.kr/MOM/SubCsmOvRetrieve.laf?langCd=700109&csmSeq=1598&ccfNo=1&cciNo=1&cnpClsNo=1>
15. Oxford concise medical dictionary, www.oxfordreference.com
16. Harvard Health Publishing, Medical Dictionary of Health Terms: D-I, <https://www.health.harvard.edu/d-through-i-terms>
17. MedTerms Medical Dictionary A-Z, <https://www.medicinenet.com/infection/definition.htm>
18. Дэлхийн Эрүүл Мэндийн байгууллагын ХДХВ, ДОХ-ын мэдээ, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hiv-aids>
19. Federal Constitution of the Swiss Confederation, <https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/1999/404/20210101/en/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-1999-404-20210101-en-pdf-a.pdf>

